

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK
1969

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

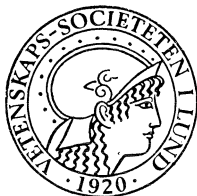
LUND, C.W.K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1969

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

RAPPORT FRA EN FORSKNINGSFRONT

AV

MAREN-SOFIE RØSTVIG

Da de anglo-amerikanske 'nye kritikere' var på sitt mest aktive i tiden under og etter siste verdenskrig, skulle man ha forsverget at tekstanalysens entusiastiske apostler noensinne skulle inngå et fornuftekteskap med eksponenter for den foraktede historiske metode. I løpet av de siste år er det allikevel nettopp dette som er skjedd, og årsaken er for såvidt logisk nok. Tekstanalyse er i høy grad avhengig av de assosiasjoner som man får under lesningen, og når det gjelder fortidens store diktverk, trenger vi idéhistorisk forskning og tradisjons-kunnskap for å gjenskape den nimbus av assosiasjoner som en tekst engang hadde. I disse dager opplever vi derfor at forskere bevisst kombinerer nøyaktig tekstanalyse ('close reading') med idéhistorie i studiet av diktere som Edmund Spenser og John Milton, og i dette arbeidet er det ofte dikteriske *strukturer* som fanger interessen i høyere grad enn diksjon og billedbruk. Et profesjonelt anlagt idéhistorisk studium av Renessansens intellektuelle miljø er i ferd med å berike vårt syn på vesentlige sider ved Renessansens diktning. Vi er for eksempel begynt å forstå at visse sentrale idéer med dype røtter i Antikken kunne påvirke ikke bare dikternes valg av tema og billedsprog, men sogar selve strukturen, slik at formen ble meningsbærende.¹ At dikt om egg eller englevinger har samme trykte omriss som de gjenstander de beskriver, er en nokså naiv manifestasjon av trangen til å skape fullstendig samsvar mellom form og innhold (*decorum*); mere subtilt eller kvalifisert blir det når den dikteriske imitasjon (*mimesis*) av den skapte verden på det strukturelle planet speiler igjen en lengst forglempt, men en gang alment anerkjent definisjon av denne verdens struktur.

I denne artikkelen vil jeg gi en foreløbig rapport om de siste landvinninger i forskningen innen dette grenseområde mellom estetikk og

¹ Jeg gir en vurdering av denne forskningen i min artikkel «Renaissance Numerology: Acrostics or Criticism?» *Essays in Criticism*, XVI (1966), 6–21.

filosofi/teologi. Der er behov for en slik redegjørelse ikke minst fordi frontlinjen er i konstant bevegelse. Her er det ikke tale om stillingskrig, men om stadige ekskursjoner inn i nye og ukjente områder. Det kan ofte være vanskelig nok å diskutere hvorvidt visse idémessige strømninger kan være relevante for fortolkningen av et dikt, men i de tilfeller da vesentlige trekk ved selve den åndshistoriske bakgrunnen er ukjent, blir oppgaven særlig vanskelig. Man må jo da først redegjøre for disse trekkene og forklare deres betydning, noe som selv sagt kompliserer det hele.

I Gunnar Qvarnströms siste bok, *The Enchanted Palace. Some Structural Aspects of Paradise Lost* (Stockholm, 1967) har vi et godt eksempel på denne type forskning. Formålet med boken er å undersøke hvorvidt Milton kan ha skapt et epos hvis *form* har et symbolsk innhold i samsvar med *temaet*. Jeg vil senere komme inn på hva dette egentlig innebærer, men innledningsvis vil jeg bare presisere at for å kunne bedømme analysens gyldighet må man ha et visst kjennskap til det idéhistoriske grunnlaget for bruken av meningsbærende strukturer. Det ville være katastrofalt om noen skulle prøve å vurdere en form for litterær analyse uten å beherske det teoretiske grunnlaget for den. Det var allikevel dette som hendte da professor E. N. Tigerstedt for nylig skulle avgi uttalelse om Gunnar Qvarnströms Milton-studier i forbindelse med konkurransen om et professorat i litteratur. Utgangspunktet for hans vurdering var en generell avvisning av alle studier av denne art, og særlig i siste del av denne artikkel vil jeg derfor fra tid til annen komme inn på hovedpunkter i professor Tigerstedts kritikk for å vise at den hviler på sviktende premisser. Selv om denne kritikk er så irrelevant at den er ufruktbar, er det viktig at den kan gjendives i det land der den er blitt lagt til grunn for bedømmelsen av en forsker-innsats. Jeg vil imidlertid i størst mulig utstrekning unngå det polemiske til fordel for en direkte fremstilling av en tradisjon som for lengst er gått i glemmeboken, til tross for at den utvilsomt må ha hatt betydning for diktere som Spenser og Milton.

I betraktning av den store mengde bøker og artikler som er blitt skrevet nettopp for å klargjøre Miltons bruk av Bibelen i *Paradise Lost*, samt hans forhold til grunnleggende kristne doktriner, er det eien-dommelig at et meget interessant estetisk-teologisk problemområde er blitt viet så liten oppmerksomhet. Hva vet vi egentlig om arten og

omfanget av den påvirkning som *Bibeleksegesen* kan ha hatt på Miltons utforming av sitt Bibelske epos? Og er det mulig at denne eksegesen kan ha hatt vesentlig betydning også for Renessansens poetikk?

For å forstå spørsmålsstillingen og hva den innebærer, må det skjelnes klart mellom den generelle inspirasjon som diktere har hentet fra Bibelen, og en helt spesifikk påvirkning som stammer utelukkende fra teologiske kommentarer. Et eksempel vil belyse hva jeg mener. Vi har lenge visst at Milton la kapittel 1 og 10 av Profeten Esekiel til grunn for sin skildring av «the chariot of paternal deity» i Bok VI av *Paradise Lost*, men ingen har øyensynlig tenkt seg at Miltons bruk av dette symbol kan ha sammenheng med teologenes *fortolkning* av Esekiels merkelige visjon. En medvirkende årsak til at forskere ikke har utnyttet dette materialet, er at vi idag på ingen måte har lettvent adgang til det Milton selv omtaler som «the common gloss of theologians» (*Paradise Lost* V, 435 f.). Den relevante litteratur er å finne bare i høyt spesialiserte bibliotek, og den er stort sett skrevet på latin. I tillegg kommer at de fleste vil finne det vanskelig å ta alvorlig Bibel-*fortolkninger* av en art som bare er egnet til å vekke overbærende munterhet blandt vår tids skriftlærde. Dersom noen vil studere den innflytelse som *Bibeleksegesen* kan ha hatt på et dikt som *Paradise Lost*, kreves det altså ikke bare kunnskaper i latin, men også vilje og evne til å leve seg inn i et ganske merkelig syn på den Hellige Skrift og de metoder som legitimt kan anvendes for å tolke den.

For meg personlig har det vært av størst interesse å studere den rent *formelle* påvirkning som *Bibeleksegesen* kan ha hatt. Enkelte sider ved denne påvirkning er allerede godt kjent. Den sterke forkjærlighet for allegori i Middelalder og Renessanse, for eksempel, må nødvendigvis ha sammenheng med den allegoriserende *fortolkning* av Bibelen, og denne *fortolkningen* finner vi så sent som hos Cornelius à Lapide (1567–1637). Selv protestanter som tok avstand fra overdreven allegorisering, måtte imidlertid se på det Gamle Testamente under den typologiske synsvinkel som vi finner hos apostelen Paulus.² Betydningen av dette typologiske synet kan ikke understrekes sterkt nok. Billedbruken hos mange diktere, for eksempel, kan først forståes når man vet at de viktigste begivenhetene i det Gamle Testamente ble be-

² En god introduksjon til emnet finns i Jean Daniélous bok *From Shadows to Reality. Studies in the Biblical Typology of the Fathers* (London, 1960).

traktet som typer på, eller profetier om, den frelsesgjerning som skildres i evangeliene. Da Moses slo vann av klippen, var dette en dult profeti om det øyeblikk da Kristus på korset fikk sin side gjennom-boret slik at blod og vann fløt ut. Det gammel-engelske dikt *Exodus* beviser at en typologisk tenkemåte kunne få radikale konsekvenser for strukturen i et verk. Når dikteren avbryter sin beretning om Israelite-nes flukt gjennom Rødehavet for å skildre Syndfloden og Abrahams ofring av Isak, er det i våre dager ingen som av den grunn vil karakteri-sere diktet som usammenhengende, eller reise tvil om tekstens pålite-lighet. Vi innser tvert om at vi har å gjøre med en subtil form for tematisk enhet, idet de tre episodene har samme typologiske betydning.³ Det samme gjelder for de skuespill fra den sene Middelalder som går under navn av *The Wakefield Cycle*. Mens mange har kalt strukturen i disse skuespillene for episodisk, har E. Catherine Dunn med rette hevdet at så snart man er oppmerksom på episodenes typologiske innhold, fremtrær det et mønster som er til det ytterste logisk.⁴

Den typologiske fortolkning av det Gamle Testamente var en teo-logisk selvfølgelighet som satte sitt preg på liturgi, prekener og sakral kunst i sin almindelighet.⁵ Det sentrale i denne fortolkningen er at de begivenheter som knytter seg til Kristi liv og soningsdød, er en mani-festasjon av den indre mening som skjuler seg i menneskehetens historie slik vi kan lese om den i det Gamle Testamente. Når vi går fra det Gamle Testamente til det Nye, forfølger vi derfor en slags Platonsk progresjon «from shadowy types to truth, from flesh to spirit» (*Paradise Lost*, XII, 303 f.). Umiddelbart før disse linjene bruker Milton ord og vendinger som entydig viser til kapitlene 8–10 i Hebreerbrevet, der Paulus skildrer forholdet mellom den gamle og den nye pakt i ord som kan synes så Platonske at de utvilsomt har styrket troen på at Platon var Moses Atticus. Ifølge Paulus er forholdet mellom de to paktene det samme som mellom det tabernakel Moses bygget og det bildet han bygget det etter. Tabernaklet er bare «et avbillede og en skygge av det himmelske», mens den nye pakt og den nye preste-gjerning svarer til selve det himmelske mønster. Paulus karakteriserer

³ Se J. E. Cross og S. I. Tucker, «Allegorical Tradition and the Old English Exodus», *Neophilologus*, 44 (1960), 122–127.

⁴ «The Medieval Cycle as History Play: an Approach to the Wakefield Plays», *Studies in the Renaissance*, VII (1960), 76–89.

⁵ Rosemond Tuve, *A Reading of George Herbert* (1952) gir mange eksempler.

tabernaklet og de gamle offerhandlinger som «et bilde inntil den nuværende tid». Kristus gikk ikke inn i noen helligdom som «bare var et bilde av den sanne, men inn i selve himmelen». Den gamle lov og den gamle pakt er «en skygge av kommende goder, men ikke selve bildet av tingene».⁶

Den arkitektoniske metaforen som Paulus hentet fra Exodus 25: 40, er typisk for Platon og Nyplatonikerne, og den brukes også av den første store synkretist, Philo Judæus, i hans kommentar til den Bibelske skapelsesberetning,⁷ der den tjener som bevis for påstanden om at Moses og Platon stemmer overens. Philo argumenterer at både Platon og Moses sier at Gud skapte verden etter et mønster slik en arkitekt gjør det når han planlegger et byggverk, og Salomo selv har jo bekræftet at Gud skapte verden i tall, vekt og mål (*in numero, pondere et mensura*; Salomos Visdom 11: 21). Dette er et Bibelord som bestandig siteres hver gang den Mosaiske skapelsesberetning sidestilles med den Platonske eller Pythagoreiske tallmessige formel for skaperverkets harmoni. Fordi poetikk og kosmogoni begge kan sies å befatte seg med det skjønne og med skaperverk, siteres det også av Puttenham i hans *Arte of English Poesie* (1589).⁸ Hvis universet er skjønt i kraft av sin iboende struktur, vil også et diktverk være skjønt i samme grad som det imiterer naturen ved å reprodusere dets struktur. Dette er hva Pico della Mirandola sier i innledningen til sit verk om Moses' skapelsesberetning, *Heptaplus* (1489), og det er sannsynlig at det var Augustin som inspirerte ham til dette utsagnet. Når Augustin kaller verden for Guds dikt, sier dette noe vesentlig om hans syn på dikt-kunsten. Alle som vil bruke en dag eller to på å lese Augustins *De musica* og *De ordine*, vil oppdage at dette ikke er noen blott og bar metafor, men en presis definisjon av det skjønne som en høyere orden (*ordo*) enn den vi kan oppfatte med våre sanser. Nærmest kommer vi til en forståelse av denne *ordo* når vi bruker abstrakte tallmessige formuleringer, og Augustin følger Philo Judæus når han tolker skaperuken som et bilde Moses har brukt for å lette forståelsen. „Dagene“ er i virkeligheten en ordnet sekvens på syv trinn, og denne sekvensen er

⁶ Se Hebreerbrevet 9: 9, 9: 24 og 10: 1.

⁷ *De opificio mundi* og *Legum allegoria*. Begge er lett tilgjengelige i engelsk oversettelse i The Loeb Classical Library i bind 1 av Philos samlede verker.

⁸ I Bok II, kapittel 1; side 53 av førsteutgaven.

derfor den samme som Platons syv-leddede *lambda*-formel for skaperverket.⁹

Denne tro på at de store filosofer – og særlig Hermes Trismegistus, Pythagoras og Platon – sier det samme som Moses og profetene, fikk stor gjennomslagskraft hos kirkefedrene og også i Renessansen. Vårt eget århundre har vist liten eller ingen forståelse for hva dette synet innebærer – selve ordet ‚synkretisme‘ vekker uheldige eller negative assosiasjoner. Vi vet øyensynlig for meget både om filosofi og teologi til at vi kan forstå den store visjon av alle tings enhet som inspirerte så mange tenkere og så mange diktere fra Antikken til Renessansen. Vi oppfatter den som en kritikkløs sammenblanding av kristne og hedenske elementer, eller som den kristne humanists fromme håp om at også Sokrates må få lov til å slippe inn i Himmelen. Slike fortolkninger representerer en utålelig forflatning av et syn som var preget av intellektuell fylde og klarhet. At det ble delt av menn som Augustin, Cusanus og Erasmus burde advare oss mot en alt for lett-vint avfeining av fenomenet. For en litteraturhistoriker er den mest interessante konsekvens av det synkretistiske synet den utbredte tro på strukturer som meningsbærende elementer – i universet, i Bibelen og i diktningen. Teologene sørget for at kunnskapen om de strukturer Gud la til grunn for universet og for Bibelen, ble alment kjent, og fra teologene var veien kort til religiøse diktere som Spenser og Milton og til en litteraturkritiker som Sir Philip Sidney.¹⁰ Siden alle ble opplært til å beundre og imitere de tekniske finesser i Antikkens mesterverker, er det nærliggende å tro at mange også ville ha hatt sin oppmerksomhet henvendt på de ‚tekniske finesser‘ som teologene mente at den Hellig-Ånd hadde benyttet seg av under utarbeidelsen av de tekster som utgjør vår Bibel. Det var litt av en klisjé at Gud hadde skapt to ‚bøker‘ – Bibelen og universet (*liber creaturarum*) – og for tidsrummet

⁹ Se *Timæus* 35B–36C. Chalcidius formidlet denne dialogen til Middelalderen, Ficino til Renessansen. En god moderne kommentar gis av Fr. Macdonald Cornford i *Plato's Cosmology. The Timæus of Plato translated with a running commentary* (London, 1966), se særlig sidene 66–93.

¹⁰ I *A Defence of Poetry* (1595) priser Sidney den makt diktningen har i kraft av ‚number‘, ‚measure‘ og ‚order‘. Se Sidney, *A Defence of Poetry*, red. J. A. Van Dorsten (Oxford University Press, 1966), s. 50. Se også siste avsnitt med sin lovprisning av ‚the planet-like music of poetry‘, en frase som identifiserer universets harmoni med diktets.

fra Augustin og frem til Milton var det en like velkjent tese at komposisjonsteknikken i begge tilfeller var den samme. Gud skapte som kjent i tall, vekt og mål, og han fulgte samme organisasjonsprinsipp i Bibelen.

Før jeg redegjør for noen av de almindeligste strukturer som ble tillagt Bibelen, er det best å si noen ord om forholdet til teksten. Ingen struktur-analyse kan foretas, medmindre teksten er nøyaktig slik som forfatteren ville ha den, og man skulle derfor tro at kunnskap om redaksjonelle endringer ville ha avslørt det tåpelige ved ethvert forsøk på å tillegge Bibelen noensomhelst litterær struktur, enn si da en struktur som har samme profetiske kraft som innholdet. Det omvendte var tvert om tilfelle. Det sies helt åpent, for eksempel, at Davids Salmer til å begynne med ikke stod i noen bestemt orden, men at de etterhånden ble plassert i en slik rekkefølge at strukturen ble profetisk. Også redaktørene arbeidet derfor under direkte ledelse av den Hellig-Ånd.

For professor E. N. Tigerstedt er Milton utelukkende klassisist – en dikter som karakteriseres som «genomsyrad av klassisk och klassicistisk poesi och poetik».¹¹ Man må imidlertid spørre seg selv hvor skillelinjen egentlig går mellom klassisk poesi og poetikk på den ene siden og Bibelske dikt og Bibeleksegese på den andre, når det var god teologi å beskrive Salomos Høysang som et bryllups-drama (*drama sponsale*) eller en bryllups-sang (*nuptiale carmen*), og å si at det er skrevet som en allegori (*stylo Comico & Bucolico*) i den genre som Theocritus siden imiterte i sine Idyller og Virgil i sine Ecloger.¹² Endog Senecas tragedier kunne bli beskrevet som en blott og bar 'skygge' av det vi finner i Jeremiaden, hvis dikter var helt og holdent fylt av den Hellig-Ånd.¹³ Selv om vi hadde vært uvitende om denne teologiske vurdering av forholdet mellom klassisk og Bibelsk diktning, har vi jo Miltons direkte utsagn om den store beundring han følte for det han kaller «the critical art of composition» i den Hellige Skrift. Hvis vi overhode skal søke å forstå hva Milton kan ha ment med Bibelens 'komposisjon', må

¹¹ Dette og senere sitat fra prof. Tigerstedt er hentet fra hans sakkyndige innstilling til det Humanistiske Fakultet ved Universitetet i Uppsala, datert 28. mai 1968.

¹² Cornelius à Lapide, *Commentarii In Canticum Canticatorum* (Lugduni, 1637), sig. [e⁴] recto. Denne fortolkning tilbakeføres til bl.a. Origenes og Gregorius den Store.

¹³ Cornelius à Lapide, *Commentaria In Jeremiam* (Antverpiæ, 1621), s. 283. Se også Lapidis *Commentaria In Duodecim Prophetæ Minores* (Lugduni, 1625), s. 6.

vi undersøke hva kirkefedrene og senere teologer kan ha sagt om dette emnet.

Det som slår en moderne leser sterkest når det gjelder det Bibelsyn vi finner hos Augustin, Thomas Aquinas og Cornelius à Lapide (representanter for kirkefedrene, Middelalder og Renaissance), er tesen om den indre sammenheng mellom de to testamenter. Menneskeheten opplever en gradvis avsløring av Guds plan, først gjennom typer, siden i Kristi liv og i kirkens historie frem til Tusenårsriket. Det er helt i samsvar med dette synet at redaksjonelle inngrep ble betraktet som en tydeliggjørelse av budskapets innhold inklusive eventuelle meningsbærende strukturer. Den sterkeste motivering for å tillegge Bibelen såvel som det skapte kosmos meningsfylte strukturer, må allikevel ha vært rent psykologisk. Der eksisterte et nærmest ubegrenset behov for å føle at vi lever i et univers der absolutt alt peker hen mot Gud. Samtlige fenomener innen alle livsområder fra de mest konkrete til de mest abstrakte måtte tolkes på en slik måte at de ble oppfattet som en helhet – en guddommelig *ordo* – skapt av Gud i Hans bilde for å føre oss til Ham.

At Guds vesen gjenspeiles i det sfæriske univers og i himmellegemenes sirkelformede baner, er en av Middelalderens og Renessansens best kjente forestillinger. Hvis vi leser igjennom *Paradise Lost* IV–V under denne synsvinkel, finner vi at Miltons beskrivelse av vår jordiske tilværelse før syndefallet understreker dets skjønnhet og harmoni ved hjelp av stadige henvisninger til den regelmessighet hvormed solen stiger og faller over Edens have, og til den avbalanserte harmoni som denne sirkelbanen skaper i den stadige veksling mellom morgen, middag, aften og midnatt. Samme harmoni eksisterer i balansen mellom de fire elementer og deres kvaliteter (varmt, kaldt, tørt, fuktig). Alt er *temperert* i ordets egentlige betydning,¹⁴ og 'tempereringen' fremstilles ofte ved hjelp av sirkelformede sekvenser der de fire motsatte kvaliteter eller tidspunkter avløser hverandre i et uavbrutt kretsløp som speiler igjen evigheten. Dag og natt, morgen og aften balanserer hverandre på samme måte som tørke og væte, kulde og varme, slik at ingen ekstreme tilstander kan oppstå. Samme lovmessighet hersker også i

¹⁴ Se Leo Spitzer, «Classical and Christian Ideas of World Harmony», *Traditio*, II (1944), 409–464 og III (1945), 307–364. Disse betydningsfulle artikler ble gitt ut i bokform i 1963 av Johns Hopkins Press.

menneskets mikrokosmos, der de fire kroppsvæsker og de fire lidenskaper er harmonisk avveid. Denne absolutte harmoni i universet og i mennesket ødelegges ved syndefallet; solens bane blir skjev slik at dag og natt får ulik lengde, og årstidene oppstår og med dem ekstreme klimatiske forhold. Sirkelen som binder Adam og Eva til Gud, er brutt, og heles først ved Inkarnasjonen. Denne sirkelsymbolikken preger Renessansens livssyn på en slik måte at det er rimelig å tro at den finns hos teologene såvel som filosofene. Det ville være helt ulogisk å tro at livets bok (*liber creaturarum*) speiler igjen evighetens store sirkel, og at Guds egen bok, Bibelen, ikke skulle gjøre det.

Litterære sirkelstrukturer kan være mere eller mindre innviklede; hovedpointet er at samme tema og/eller formelement finnes i siste del som i første. George Herberts dikt «Sinnes round» er et godt eksempel fra første halvdel av det 17. århundre, mens det middelengelske dikt *Pearl* viser at det var mulig å skape strukturer der vi finner sirkler innenfor sirkler, og de mange henvisninger til Johannes' Åpenbaring i innholdet gjør det rimelig å forbinde strukturen med Guds definisjon av seg selv (i første og siste kapittel) som alpha og omega, begynnelsen og slutten.¹⁵ Dette er et utsagn som teologene tolket som bevis for at Guds natur må sammenlignes med en sirkel. Det enkleste eksempel på en sirkelstruktur i Bibelen finner vi i Davids 8. Salme (Vulgata); Thomas Aquinas sier rett ut at denne salmen er sirkelformet fordi den har samme verset i begynnelsen som i slutten («iste Psalmus est circularis; quia eundem versum habet in principio & in fine»)¹⁶ I innledningen til sin kommentar til Davids Salmer sier Aquinas at den 8. Salmen skildrer skaperverket, og dermed er det klart at salmen har samme form som den verden den skildrer. En kommentator som Cassiodorus (6. århundre) er helt eksplisitt når det gjelder samspillet mellom form og innhold i denne salmen. Fordi salmen handler om Kristus og hans frelsesgjerning, og fordi Gud selv definerer sin natur som alpha og omega, begynnelsen og slutten, finner han det rimelig at salmen har samme sirkelform.¹⁷ I sine avsluttende bemerkninger til den 8. Salme minner Cassiodorus om at 8-tallet går igjen i den Hellige Skrift i alle

¹⁵ Se min analyse av *Pearl* i «Numerical Composition in *Pearl*: a Theory», *English Studies*, XLVIII (1967), 326–332.

¹⁶ Se Aquinas' kommentar til Davids Salmer i *Opera Omnia*, Vol. XIII (1612).

¹⁷ Cassiodorus, *Expositio Psalmorum*, utgitt i serien *Corpus Christianorum*, bind 97 (1958), s. 94.

begivenheter som har med frelsesplanen å gjøre: det var 8 som ble reddet i Arken (typen på frelse ved Kristus og hans kirke), David var det 8. slektledd etter Jesse, Kristus stod opp fra de døde den 8. dag, og dessuten er 8 ifølge Pythagoras det første kubiske tall (2³), slik at det representerer geometrisk harmoni. Alle disse årsakene spillet inn da nettopp denne salmen ble plassert som nummer 8 i rekken.

Cassiodorus' kommentar til Davids Salmer kan benyttes som en teologisk lærebok i numerisk analyse, så konsekvent forfølger forfatteren Augustins tese om at der ligger en dyp åndelig mening bak den rekkefølgen salmene er plassert i.¹⁸ Den klareste formulering av prinsippet om numerisk komposisjon finner vi i hans analyse av den 26. Salme (Vulgata). Der heter det at fordi Gud skapte alt i tall, vekt og mål (*numero, pondere et mensura*), må vi også tro at Han sørget for at Salmene ble plassert i en slik rekkefølge at innholdet blir i samsvar med tallsymbolikken (*«in numeris positis atque definitis uirtutes omnium conuenire psalorum»*). For svært mange salmers vedkommende presiserer derfor Cassiodorus at den symbolikk som ligger i ordens-tallet, også definerer innholdet; særlig gode eksempler er å finne i hans analyse av den 17. og den 18. Salme. Hans argumentasjon oppsummeres i en frase som denne at tallet erklærer innholdet i salmen (*«Numerus . . . uirtutem psalmi declarare sentitur»*.)

Et Renessanseverk som gir en kort og presis definisjon av numerisk *decorum* (samsvar mellom tall og innhold), er Fabius Paulinus' *Hebdomades* (Venedig, 1589). Både Paulinus og Cassiodorus bygger i stor utstrekning på Augustin, og Paulinus' *Hebdomades* er like meget av en lærebok i numerisk analyse som Cassiodorus' kommentar til Davids Salmer. Hovedforskjellen er at Paulinus analyserer all slags litteratur og ikke bare Bibelen, og dessuten inkluderer han den klassiske proporsjonslæren som Augustin legger frem i *De musica* og *De ordine*. Paulinus sier om de forfattere hvis verker han underkaster en numerisk analyse, at de alltid passet på å organisere stoffet slik at tallet ga symbolsk uttrykk for innholdet (*«vt numerus cum re conueniret»*).¹⁹

Jeg kan ikke her gi flere eksempler på numerisk analyse av Davids Salmer; samsvarighet mellom numerisk form og innhold ble også oppdaget når det gjaldt det totale antall salmer (150), eller grupper av

¹⁸ Se Augustins kommentarer til den 150. Salme.

¹⁹ *Hebdomades* (Venetiis, 1589), s. 272 (Bok V, kap. 5).

salmer som hører sammen innholdsmessig sett. Jeg kan bare til sist nevne at tradisjonen levet videre hos Beda,²⁰ Haymo (se utgaven av 1533), Thomas Aquinas, Mantuanus (1585), Francesco Giorgio (*Problemata*, 1536 og 1574), Varlenius Sylvius (1557), og Pietro Bongo (*De numerorum mysteria*, 1584–85 og mange senere utgaver). Bongos verk er en praktisk håndbok for teologer under deres arbeide med å tolke den åndelige betydning av de tall som finnes i Bibelen, og i Bibelkommentarer fra slutten av det 16. og det 17. århundre finner vi ofte et *vide Bongo* (d.v.s. konferer Bongo) i avsnitt der tall blir diskutert. I kapitlet «De Binario» gir Bongo en redegjørelse for den numeriske struktur i Davids Salmer som i stor utstrekning bygger på Cassiodorus. Han forklarer at opprindelig var der ingen bestemt rekkefølge; selv ikke den 1., 50. eller 100. Salme var plassert der de hørte hjemme etter innholdet. Det var Esdras som påtok seg dette arbeidet og siden de Sytti, og slik gikk det til at Davids Salmer ble gitt en perfekt orden ved den Hellig-Ånds innflytelse.

Johannes' Åpenbaring kan sies å ha en sirkulær struktur i kraft av at Guds definisjon av seg selv som alpha og omega, den første og den siste, gis i første og siste kapittel. Den litterære struktur speiler derfor igjen Guds natur slik Han selv definerer den.²¹ At boken idag står sist i det Nye Testamente, er logisk, siden den fører menneskehetens historie frem til dommens dag og det Himmelske Jerusalem. Det er sannsynlig at inndelingen i 22 kapitler hadde som formål å understreke den sirkelform man ønsket at teksten skulle ha. Det hebraiske alfabet med sine 22 bokstaver betinget strukturen i Salme 118 (Vulgata) og i Jeremiaden, idet hvert vers begynner med den bokstav som svarer til rekkefølgen. Når man så nådde siste bokstav i 22. og siste avsnitt, var sirkelen sluttet. Man kan innvende at teksten er på gresk, slik at man burde ha hatt 24 kapitler, men Cornelius à Lapide gir uttrykk for en almen oppfatning når han skriver at Guds språk er Hebraisk, og at det derfor burde ha stått «Jeg er Aleph og Thau». Men fordi Johannes

²⁰ *Opera* (Coloniae, 1612), VIII, 307 f. Sammenlign dette avsnitt om Salme 50 med Aquinas' kommentar til samme Salme. Aquinas hevder at den 50. Salme beskriver syndsforlatelse fordi all gjeld ble eftergitt etter 50 år, «*vnde congruit hic numerus huic Psalmo, in quo agit de plena remissione peccatorum*».

²¹ A Sardo, *De Arcanis Sacrae Vtriusque Theologiae Scholasticae* (Romæ, 1614), s. 330 f., definerer Kristus som sirkel og sentrum. På s. 397 vises det til Fr. Giorgio, hvis systematisk gjennomførte numeriske analyser spilte en stor rolle også for Bongo.

skrev på gresk for grekere, var han nødt til å skrive alpha og omega.²² Den samme inndeling i 22 avsnitt ble forøvrig stundom tillagt Bibelen som helhet av teologer som på den måten ønsket å gi den Hellige Skrift en meningsfylt struktur.

Platons definisjon, i *Timæus* 37C–38C, av Tiden som en gjenspeiling av Evigheten fikk stor innflytelse på kristen tenkning. Augustin vender atter og atter tilbake til temaet om Tiden som en sirkel. De syv dagene i uken og de fire årstider er små sirkler innenfor rammen av den store, altomfattende sirkel som tok til med verdens skapelse, og som avsluttes på dommens dag. Og mønstret for *denne* sirkelen ble gitt i og med skapelsesberetningen, idet de syv dager var en profeti om de syv verdensaldre. I den syvende og siste vil menneskeheten gjenforenes med Kristus, som er alle tings utgangspunkt. Denne sirkelformede struktur kombineres med en Kristosentrisk, idet Kristus trær inn i historiens forløp ved dets midtpunkt. Samtidig gjorde det typologiske synet på det Gamle Testamente det mulig å hevde at Kristus står i sentrum for begge Testamenter som det åndelige midtpunkt.

Ønsket om å finne sirkelformede og Kristosentriske strukturer i Bibelen resulterte i mange interessante fortolkninger. Også idag innser vi at den kronologiske struktur er sirkelformet, fordi handlingsforløpet begynner og slutter i Evigheten. Hva imidlertid sannsynligvis svært få vet idag, er at Davids Salmer ble tolket som en oppsummering av begge Testamenter, slik at samme struktur må tillegges Salmenes Bok som Bibelen som helhet. Derfor ble utsagnet i Salme 2: 8 (Vulgata) «Du er min sønn, jeg har født deg idag» tolket som et utsagn om Guds enbårne sønn, samtidig som Guds ,idag' (*hodie*) ble oppfattet som metafor for Evigheten. Samtidig ble Salme 1 fortolket som en beskrivelse av Edens have. Den *beatus vir* som lovprises i denne salmen, og som sammenlignes med et tre («Han skal være lik et tre, plantet ved rinnende bekker . . .»), ble identifisert med Kristus. Som Cassiodorus forklarer, er treet i Salme 1 livsens tre i Edens have, og dette treet er igjen et symbol på Kristus, hvis kors er det sanne livsens tre. Fordi Kristus må være det siste så vel som det første, identifiserer Cassiodorus treet i Salme 1 med det tre som Johannes ser da han skuer inn i det Himmelske Jerusalem, slik vi kan lese i det siste avsnitt av den Bibelske beretning om de siste ting. Ved hjelp av det vi idag

²² *Commentaria In Apocalypsin* (Lugduni, 1627), s. 21.

ville føle som et dikterisk bilde – Kristus som livsens tre – knyttes derfor den store sirkel mellom Tid og Evighet og mellom første og siste dag i menneskehetens historie. I kraft av dette bildet speiler Bibelens litterære struktur igjen den kronologiske, som igjen er et speilbilde av Evigheten, eller Guds natur.

Hvis Davids Salmer virkelig representerer en oppsummering av begge Testamenter, da burde eksegetene tolke de siste salmene som en versjon av Johannes' Åpenbaring. Det gjør de da også, idet den hyppig gjentatte oppfordring om å synge en ny sang for Herren ble identifisert med den «nye sang» som synges av de 144.000 i det Himmelske Jerusalem (Johs. Ap. 14: 1–3).

Den nære sammenheng mellom sirkulære og Kristosentriske strukturer er særlig merkbar i teologenes kommentarer til tresymbolikken i skildringen av Edens have, i Salme 1 og i Johannes' Åpenbaring 22: 2. Det livsens tre som vi møter ved alle tings kronologiske begynnelse i 1. Mosebok, og som er det siste vi ser når vi skuer inn i det Himmelske Jerusalem med apostelen Johannes, dette tre sies uttrykkelig å være *i midten*. Disse Bibelske utsagn ble tillagt den største vekt, og så alment kjent ble den geometriske definisjon av Kristus som både sirkel og sentrum at Erasmus bruker den uten videre i dedikasjonsbrevet til sin kjente *Enchiridion*. I den engelske oversettelsen av 1533 heter det således at Kristus «is indede a very centre or myddle poynte vnmoued hauyng certayne circles goyng rounde aboute hym», og en gloss i margin understreker at «Chryste is the Centre».²³ Det er typisk for Renessansens eksegesi at Kristi rolle som vårt åndelige sentrum måtte belegges med henvisning til en rekke eksempler på at Kristus er i midten i den mest bokstavelige forstand. Utgangspunktet for slike fortolkninger er det faktum at teksten sier at livets tre i Edens have stod i midten, og at også livets tre i det Himmelske Jerusalem stod i midten. En teolog som Sardo²⁴ har en lang liste med eksempler på at Kristus alltid er i midten; Livets tre og korsets tre stod på samme sted, som var det geografiske midtpunkt for vår verden, og dessuten ble Kristus født midt på natten (*in medio nocte*), presentert i Templet midt blandt de lærde (*in medio doctorum*), festet til korset midt på dagen mellom

²³ Se utgaven av 1533, sig. b₁₁verso. Det store antall engelske utgaver av dette verk er et talende vitnesbyrd om dets popularitet.

²⁴ A. Sardo, *De Arcanis Sacrae Vtriusque Theologiae Scholasticae* (Romæ, 1614), s. 391.

to og hengende mellom jord og himmel. Og i ett av sine *Problemata* (VI, ix, 375) ko-ordinerer Giorgio plasseringen av det tre som Johannes ser i det Himmelske Jerusalem med Templet i det jordiske Jerusalem. Det ene er rett over det andre.

Denne meningsfylte struktur som omfatter både himmel og jord, Tid og Evighet, er utvilsomt utgangspunktet for mange av detaljene i Miltons *Paradise Lost*. At den geografiske og den kosmiske struktur i dette epos har tematisk relevanse, har lenge vært alment anerkjent, men det har ikke vært innsett hvor omfattende denne struktur er, og det har heller ikke vært presisert at strukturen i stor utstrekning faller sammen med slike strukturer som ble tillagt Bibelen. I lys av eksegesen må vi tolke første dagen i det episke handlingsforløp som en metafor for Evigheten. Handlingsforløpet tar jo til med Miltons parafase av Salme 2: 8 (2: 7 i våre Bibler): «This day I have begot whom I declare / My only Son . . .» (V, 603 f.), og Guds 'idag' er Evigheten. Eposets to siste bøker tar oss gjennom hele menneskehetens historie frem til den dag da en ny jord og en ny himmel oppstår, og sirkelfølelsen er derfor meget sterk, særlig fordi vi i de siste linjene rykkes brått tilbake fra Tidens slutt til dens begynnelse ved utdrivelsen fra Paradiset. Det er helt tydelig at også for Milton er Tid og Rum en gjenspeiling av Evigheten, og at Evigheten preges av sirkelstrukturer og av at Guddommen er i midten. Guddommen og alt som har med Gud å gjøre, sies alltid å være i «mid Heaven», mens englene omgir Ham «in orbs / Of circuit inexpressible» (V, 594 f.). Selv Satan vet at «God in Heaven / Is centre, yet extends to all» (IX, 107 f.). Siden Edens have er en gjenspeiling av Himmelen, speiler den også igjen den himmelske *ordo*. Livets Tre er «The middle tree and highest there that grew» (IV, 195), mens trærne forøvrig danner «a circling row» (IV, 146). Sirkelbevegelser gir uttrykk for den harmoni som preger Guds Himmel og Edens have og den skapte verden før syndefallet.²⁵ Som englene «Circle his throne rejoicing» (V, 163), må alle skapte ting på jorden gi uttrykk for samme enhet med Guddommen på samme måte. Derved priser de Ham som defineres som *first, last, midst* og *without end* (V, 165) i den hymne som Adam og Eva synger til Guds pris. Hymnen understreker at den skapte verden priser Gud ved sirkelbevegelser; planetenes baner er en makrokosmisk analogi til englenes

²⁵ Se V, 618–622, 631 og 655–657, samt IV, 146 og 264–268.

«mystical dance» omkring «the sacred hill» (V, 619 f.), og lignende sirkelbevegelser dannes av timene (vekslingen mellom morgen, middag, aften, midnatt), regn og fordampning, og av vindene fra de fire verdenshjørner. Til og med elementene sies å løpe i en evig sirkel skapt av firetallet: «ye elements . . . that in quaternion run Perpetual circle» (V, 180–182). På det menneskelige plan representeres den harmoniske sirkel ved at Adam og Eva fremstilles hånd i hånd: «into their inmost bower / Handed they went» (IV, 738 f.). Det første fatale skritt mot syndefallet tas i det øyeblikk da Eva trekker sin hånd ut av hans og går sin egen vei, slik at Satan finner henne alene («separate»). Og i eposets siste linjer brukes samme bilde for å understreke at ved Kristi nåde er de to gjenforenet, på samme måte som menneskeheten i tidens fylde skal gjenforenes med sin Skaper: «They, hand in hand, with wandering steps and slow, / Through Eden took their solitary way.» Det episke hovedtema – lydighet og ulydighet – fremstilles derfor dikterisk ved hjelp av bilder som skildrer harmoniske sirkelbevegelser eller brudd på denne bevegelsen. At *Paradise Lost* åpner med skremmende skildringer av disharmoni i Bok I og II, gir desto større ettertrykk til beskrivelsen av harmoni i Bok III, IV og V. Til tross for at djevlene skryter av «firm union», blir deres falne tilstand karakterisert ved at de går hver sin vei: «each his several way pursues» (II, 523 f.). Selv elementene er i opposisjon og deltar i avstraffelsen ved å utsette dem for «fierce extremes» (II, 599). På samme måte blir også Adam og Eva etter syndefallet bytte for klimatiske ekstremer – regn, is, hagl og sne (X, 1063).

Det er neppe noen som kan ha innvendinger mot denne form for analyse av innholdet i Miltons epos; vanskeligheter oppstår først når man også analyserer *strukturen* for å undersøke hvorvidt den er blitt manipulert på en slik måte at den speiler igjen de samme symbolske begreper. Som jeg viser annetsteds,²⁶ har Spensers første dikt, *The Shepherdes Calender* (1579), en interessant struktur som er både sirkelformet og Kristosentrisk. Jeg viser også at denne strukturen følger

²⁶ Min artikkel om strukturen i *The Shepherdes Calender* kommer i høstens nummer av *Renaissance and Modern Studies* (utgiver Universitetet i Nottingham). Se også mitt essay om «Structure as Prophecy: the Influence of Biblical Exegesis on Renaissance Poetics» som kommer i en samling essays redigert av Alastair Fowler og utgitt av Routledges Forlag. Boken vil foreligge i løpet av inneværende år.

som en logisk konsekvens av det utsagn dikteren kommer med i sin *envoy*, nemlig at kalenderen skal være gyldig for hele menneskehetens historie fra første til siste dag. Den forsker som mere enn noen annen har underkastet Miltons store epos en grundig strukturell analyse, er Gunnar Qvarnström, og meget stoff av samme art er nettopp blitt tilgjengelig i Alastair Fowlers kommenterte utgave av diktet.²⁷ Alt i 1961 fastslo Qvarnström at Miltons tekst er organisert omkring en sentralt plassert episode som skildrer Kristus i det øyeblikk da han overvinner Satan og hans skarer for alltid, og Fowler karakteriserer denne oppdagelsen som meget betydningsfull fordi den gir oss nøkkelen til forståelsen av en rekke symmetrisk plasserte detaljer. Først når vi er blitt gjort oppmerksom på at der er et tematisk midtpunkt, er det mulig å oppdage at visse avsnitt i teksten er plassert omkring dette midtpunkt på en symmetrisk måte.²⁸ Fowlers egne kommentarer viser at de hovedstrukturer Qvarnströms analyse har avdekket, suppleres og bekreftes av andre strukturer av mindre omfang. Dertil kommer at både Qvarnström og Fowler er kommet frem til at handlingsforløpet omfatter 33 dager, og at også denne *kronologiske* struktur er Kristo-sentrisk, fordi skapelsen av Solen faller på den dag som representerer det nøyaktige midtpunkt – den 17. av de 33. Det må den da også gjøre, dersom Milton ville følge Bibleksegesen, for Solen er Kristus-symbolet *par excellence*, og Kristus må være i midten.

Qvarnström og Fowler presenterer begge sine analyser på en slik måte at den er meget lett å kontrollere, og en vurdering må derfor nødvendigvis ta sitt utgangspunkt i en kontroll av analysens nøyaktighet. Dersom analysen holder, må man så ta standpunkt til strukturens relevans for vår forståelse av diktet selv. Strukturene er av to arter: dels avslører de en symmetrisk komposisjon, eller en anvendelse av proporsjoner av den art som Augustin redegjør for i *De musica* og *De ordine*, dels betinges de av de best kjente Bibelske tall som for eksempel 33, 40, eller 70. De to kan kombineres, idet tidsskjemaet på

²⁷ *The Poems of John Milton*, red. John Carey og Alastair Fowler (Longmans Forlag, 1968).

²⁸ *Ibid.*, s. 441: «It would be hard to exaggerate the importance of this observation, which lends point to a whole series of other symmetries about the midpoint of the poem . . .» Det må understrekes at med Fowlers uttrykk «numerological centre» forstås *både* det *tematiske* og *matematiske* sentrum. Det siste ville ikke ha noen betydning uten i sammenheng med det første.

33 dager faller i 11 pluss 22 dager, noe som gir oss proporsjonen 1 : 2. Retoriske avsnitt som er plassert symmetrisk i teksten omkring dets midtpunkt, kan begrenses i lengde av slike symbolske tall; dette gjelder de viktigste av de taler som Milton gir til Kristus og til Gud Fader. Taler kan også plasseres symmetrisk i relasjon til midtpunktet eller i relasjon til begynnelsen og slutten, men uten at deres lengde har noen symbolsk betydning, slik Fowler påviser når det gjelder Evas og Adams beretning om hva de tenkte og følte da de først ble seg selv bevisst.²⁹

Strukturenes relevans må bedømmes ut fra den Augustinske tradisjon som Qvarnström baserer sin studie på, og under denne synsvinkel gir de verdifulle bidrag til forståelsen av diktets tema og dets utforming, men dette vil jeg komme tilbake til senere. Her vil jeg bare understreke at strukturene griper inn i hverandre slik at de danner et hele som overbeviser ved sin detaljrikdom. Dette er noe som Fowlers kommenterte utgave gjør helt tydelig. Enkelte av strukturene er så klare at de kan fattes selv etter en meget overfladisk lesning av Miltons tekst, men det faktum at denne tekst er så pass lang og vanskelig i seg selv, må nok bære en stor del av ansvaret for den skepsis som denne form for strukturanalyse er blitt møtt med. For den som imidlertid virkelig kjenner Miltons dikt, vil selv detaljene i denne analysen være lette å kontrollere. Hva enn årsaken måtte være til Miltons omredigering av strukturen fra 10 til 12 bøker i 1674, så er det innlysende at etter omredigeringen trær den Kristosentriske strukturen av selve teksten frem med umiddelbar klarhet. Kristi seier over Satan faller jo sist i Bok VI, mens Kristi skapergjerning utføres i begynnelsen av Bok VII. Begge begivenheter skildrer Kristus som triumfator, sittende i «the chariot of paternal deity». At også den episke kronologi er Kristosentriske, og at den omfatter 33 dager, kan imidlertid bare oppfattes etter et nøye studium av tidsskjemaet. Dersom noen skulle mene at dette studium er for subtilt, må vi huske at det var lite som opptok eksegetene mere enn nettopp kronologi i sin almindelighet og den som knytter seg til skapelsen og syndefallet i særdeleshet. I denne kronologi skjulte jo hele menneskehetens historie seg ved den typologiske betydning som Moses' beretning hadde, og i denne historie var frelsesplanen det alt-overveiende moment. Miltons lærer ved St. Paul's Grammar School, Alexander Gill den eldre, var intenst opptatt av Bibelkrono-

²⁹ Se Fowlers kommentar til VIII, 249 side 828

logi, og han argumenterte også at Bibelens tekst var blitt arrangert av den Hellig-Ånd i *numero*, *pondere* og *mensura*.³⁰ Som en av denne skoles 153 elever ville den unge John Milton ha blitt direkte konfrontert med den numeriske symbolikk som skolens stifter, John Colet, ønsket å knytte til skolen ved å fastsette antallet til 153. De 153 fiskene som Simon Peter fikk i garnet ifølge Johannes-evangeliet 21: 11 var ett av de Bibeltall som Augustin vendte tilbake til gang på gang på grunn av det slående samsvar mellom episodens allegoriske betydning (de 153 representerer alle som vil bli frelst) og den symbolikk som lå i tallet. Colet så derfor på sin skole som et nett kastet om landets ungdom for å føre den til Kristus.³¹ Det er derfor intet merkelig i at Milton kom til å velge tallet 33 som ramme for sin kronologi; i og med dette tallet får også hans kronologi den samme typologiske kraft som Bibelens beretning, idet den peker frem mot realiseringen av frelsesplanen i Kristi liv (33 år). Og ved å la beretningen begynne og slutte med perspektiver tilbake og frem til den Evighet som omslutter Tiden på begge sider, imiterte han det tidsskjema som vi finner i Bibelen. Det var et alment akseptert faktum at Bibelens kronologiske skjemaer var meningsbærende eller profetiske, og i skapelsesberetningen fant man skjemaet for Guds frelsesplan slik den virkeliggjøres i historiens forløp. Beretningen fastslo først og fremst hva man kan kalle makrokronologien, det vil si at tidsrummet fra syndefallet til dommens dag (altså all tid) faller i syv aldre svarende til de syv dagene. Og siden 7-tallet dominerer på forskjellig vis også i universets struktur, vil det si at Gud samordnet strukturen i kosmos, i skapelsesuken, samt i det historiske forløp. Han skapte alt på samme måte – i tall, vekt og mål.

Teologene la spesiell vekt på den omstendighet at skapelsen av de 7 planeter med solen i midten falt nøyaktig midt i skapelsesprosessens 7 «dager» eller trinn. Fordi solen var det store symbol på Kristus, *sol iustitiæ*, fikk skapelsesuken en Kristosentrisk struktur og dermed

³⁰ Alexander Gill, *The Sacred Philosophie Of The Holy Scripture* (1635), II, 148 samt I, 157. Gill presiserer sin gjeld til menn som Raymond Lull, Pico og Cusanus.

³¹ Cassiodorus bemerker, i sitt verk *Institutiones*, at «St. Prosper . . . has narrated in one hundred fifty-three chapters three books of the entire Divine Authority—fish, as it were, which the evangelical nets have dragged from the troubled depths of this life.» Se I, i, 7 side 76 av Leslie Webber Jones's oversettelse utgitt i serien *Records of Civilization*, Nr. 40 (New York, 1946) under tittelen *An Introduction to Divine and Human Readings*.

også hele historiens forløp. Belegg for denne fortolkningen ble funnet i Johannes' Åpenbaring 1: 12–16 i visjonen av de 7 lysestaker og den mann som står «midt imellom» dem. Dette var Kristus plassert i midten av det skapte univers og i midten av årene (*in medio annorum*). I tillegg kom at de 7 segl («insegl») som spiller en så vesentlig rolle i det drama som rulles opp for oss i Apokalypsen, ble tatt som et symbol på de 7 verdensaldre. Picos *Heptaplus* (1489) gir uttrykk for en almen oppfatning når det understrekes at Kristus trær inn i historiens forløp ved dens eksakte midtpunkt, og at dette ble profetert av Moses da han med vitende og vilje henla skapelsen av solen, planetene og stjernene til den 4. dag. Hvis man derfor leser *Paradise Lost* med oppmerksomheten rettet mot de faktorer som teologene tillå mest vekt, vil man nødvendigvis måtte spørre seg selv om dikteren fulgte Bibelen også på den måten at han skapte et tidsskjema som var Kristosentrisk. Teksten selv tillegger den 4. dagen i skapelsesuken særlig stor betydning ved at den vante frasen om at Gud så at alt er godt, varieres slik at den peker frem mot evangeliets glade budskap: «Glad evening and glad morn crowned the fourth day» (VII, 386). Fowlers kommentarer til denne linjen peker på det kongelige ved denne plassering; i linje VII, 371 kalles Solen «Regent of day», og derfor er den fjerde dagen «crowned in a formal or ceremonial sense in that it occupies the sovereign central place among the days of creation, and also the central 17th place among the 33 days of the poem's action».

Qvarnströms og Fowlers detaljerte analyser av det kronologiske skjema kan neppe angripes, derfor har professor E. N. Tigerstedt nøyet seg med å avvise det hele så å si uten diskusjon med den påstand at analysen er for innviklet. En slik fremgangsmåte i en sakkynndig vurdering er bare egnet til å vekke forundring. Ingen *a priori* benektelse kan 'motbevise' en samvittighetsfull tekstanalyse foretatt av to forskere uavhengig av hverandre og med samme resultat.

Når det gjelder valget av rammetall for en kronologi, forelå det mange muligheter, men prinsippet var alltid det samme: Kronologien for skapelse og syndefall måtte ko-ordineres med kronologien for frelsesverket. Skjemaene må være identiske for at det første mønster, skapt ved syndefallet, skal kunne betraktes som utlignet eller kvittert gjennom det andre. Derved får vi en konkret manifestasjon av den prosess hvorved Gud ved sitt Forsyn skaper harmoni av disharmoni (*concentus ex dissonis*). Fordi den harmoni som derved oppstår, er

større enn den som ble tapt, kan Adam (XII, 473–476) gi uttrykk for sin paradoksale glede over det ‚lykkelige fall‘ (*felix culpa*) som vil skape ‚more glory‘ både for Gud og mennesker. Et helt enkelt eksempel på den kronologiske ‚balanse‘ som skaper harmoni av disharmoni, er den hyppig gjentatte påvisning av at mennesket ble skapt den 6. dag og frelst den 6. dag ved Kristi korsfestelse Lang-Fredag. Selv om tidspunktet for syndefallet måtte fastsettes i relasjon til frelsesplanen, forelå der så mange muligheter at Milton hadde et ganske fritt valg. Enkelte hevdet at Adam falt samme dag han ble skapt (altså den sjettede), men de fleste stipulerte et visst antall dager etter skapelsen som harmoniserte med ett av de viktige tallene i lidelseshistorien. Alexander Ross (*The First Booke of Questions and Answers upon Genesis*, 1620) henlegger syndefallet til den 8. dagen i Adams liv, siden Kristus stod opp fra de døde den 8. dagen i pasjons-uken. I sin kommentar til *Genesis* (1616) viser Cornelius à Lapide til den kjente teologen Pererius som også mente at syndefallet inntraff den 8. dag. Andre, derimot, hevder at det skjedde den 40. dagen fordi Kristus fastet i 40 dager for å sone Adams synd. Det siste eksemplet Cornelius à Lapide anfører, er at noen har trodd at det varte hele 34 år før Adam falt, fordi Kristus led soningsdøden i sitt 34. år. Måten å argumentere på er derfor alltid den samme; det er tidsskjemaet for Kristi liv og død som fastsetter skjemaet for syndefallet. Miltons valg av 33 dager for hele handlingsforløpet (med syndefallet den 32.), var derfor ytterst logisk. Han henlegger forøvrig syndefallet til den 14. dagen i Adams liv (han ble skapt den 19. dagen, som altså da blir hans første), og 14 var et tall som av flere grunner også hørte med i frelsesplanens kronologi. Mattheus 1:17 stipulerer jo tre ganger fjorten slektledd mellom Abraham og Kristus, og eksegetene hadde meget å si om den betydning som lå i disse tallene. Når syndefallet sees i relasjon til Satans aktivitet, presiserer Milton at det inntreffer den 8. dagen etter Satans ukelange ferd rundt jorden i stadig mørke – den uken som Fowler så treffende benevner som «Satan’s week of miscreation». Dermed markerer Milton samspillet mellom syndefallets kronologi og frelsesplanens, samtidig som han ser syndefallet som en direkte konsekvens av Satans virke.

I Bibelens kronologiske skjemaer har tallet 40 spillet en så fremtredende rolle at det er vanskelig å forstå at det er mulig selv for en moderne forsker å ironisere over at det skal ha noen som helst be-

tydning. For professor Tigerstedt er det en *tvangsforestilling* hos Qvarnström at tallet 40 skal ha sin «mystiska betydelse». I så fall har «tvangsforestillingen» vart i over tusen år og gjort seg gjeldende hos talløse teologer fra Augustin til Miltons egen tid. Det synes derfor mere berettiget å tale om tvangsforestilling når det gjelder den helt uhistoriske påstand om at dette og andre tall *ikke* skal ha hatt noen betydning for Renessansens teologer eller religiøse diktere som Milton. Augustin alene vender tilbake til dette tallet og dets sentrale betydning nærmest utallige ganger. Og hvis man tenker typologisk om det Gamle Testamente, må man mene med Augustin at det ikke var uten grunn at den Hellig-Ånd sørget for at Moses var 40 timer på Sinais topp, at Israelittene vandret i ørkenen i 40 år, at Jesus fastet i ørkenen i 40 dager, og at han var død i 40 timer. Det er i komplett samsvar med denne tenkemåte at Milton lot *Paradise Regained* handle om fristelsen i ørkenen i de 40 dagene. Noe som stadig blir nevnt i teologiske analyser av dette talls betydning, er at det kombinerer de to store frelsestall – de 10 bud som representerer den gamle pakt, og de 4 evangelier, i og med at 40 er produktet av 4 og 10. (Samme argumentasjon ble også gjort gjeldende overfor tallet 14, som ble tolket som summen av disse tallene.)

Det er ganske eiendommelig å oppdage at Qvarnströms analyse av de strukturer som behersker utformingen av teksten og av tids-skjemaet i *Paradise Lost*, fører frem til de samme tall og tallproporsjoner som dem vi finner i Augustins analyse, i avhandlingen *De Trinitate* (Om Tre-enigheten), av den symbolske betydning som ligger skjult i det kronologiske mønster for Kristi lidelse og død. I denne analysen viser Augustin hva han mener når han så ofte hevder at man ikke kan tolke Bibelen uten å ha kjennskap til tallsymbolikk (*scientia numerorum*) og til musikkvidenskap. De kunnskaper som behøvs, la Augustin selv frem for leserne i avhandlingene *De musica* og *De ordine*, og i *De Doctrina Christiana*, II, xvi, 25–26 slår han autoritativt fast at man ikke kan tolke den Hellige Skrift uten å kjenne til den figurative eller symbolske betydning av de tall som forekommer i den, eller til tallenes relevans for alt som har med musikalsk harmoni å gjøre.

Det tilsynelatende fullstendige sammenfall mellom Bibelsk og Pythagoreisk tallsymbolikk forklarer hvorledes det var mulig for klassisk aritmologi å bli så fullstendig absorbert av Europeisk kristen tenkning

at det er ytterst tvilsomt om det er berettiget å skjelne mellom kristent og hedensk stoff selv i de tilfeller da en ekseget viser til Platon eller Pythagoras. Frelsesplanens sentrale tall er 10 og 4 – 10 som symbol på den gamle pakt og de ti bud, 4 som uttrykk for den nye pakt og den harmoni som ble skapt ved de fire evangelier. Ifølge det typologiske syn er de ti bud en type på eller profeti om de fire evangelier, og ifølge Pythagoras er 10 et resultat eller produkt av 4-tallet, når 4 oppfattes som de fire første tall (1, 2, 3 og 4), hvis sum er 10. Der er så meget komprimert filosofisk tenkning i denne enkle *tetractys*-formel at selv Leo Spitzer neppe har klarlagt dens fulle implikasjoner. Kombinerer man de fire første tallene slik at de danner proporsjoner – for eksempel 1 : 2 – oppstår de best kjente musikalske harmonier eller konsonanser, og det er nettopp proporsjonen for oktaven (1 : 2) som Augustin finner i skaperverkets og frelsesplanens kronologiske mønster. Akkurat som den Hellige Skrift erklærer at den Gamle Pakt peker frem mot den Nye, sier Pythagoras at tallet 10 peker frem mot sin rot eller sitt utspring i tallet 4, og begge kan derfor sies å presentere samme numeriske formel for den harmoni som Kristus skapte ved sin lidelse og død. Den synkretistiske tro som var et så sterkt innslag også blandt protestantiske teologer, fant en forklaring på dette sammentreff ved å føre gresk filosofi i sin almindelighet og gresk tallsymbolikk i særdeleshet tilbake til Moses og profetene. Philip de Mornay, for eksempel, skriver ifølge Sir Philip Sidneys og Arthur Goldings oversettelse av *A Woorke concerning the trewnesse of the Christian Religion* (1587), at de som fører kunnskapen om tall tilbake til Hermes Trismegistus, «could not haue led vs more directly vnto Moyses».³² Linjen går fra Moses til Hermes og fra Hermes til Platon og Pythagoras. Samme synkretistiske fremstilling finner vi i de første kapitler av Sir Walter Raleighs *A History of the World* (1614), og Raleigh hentet dette stoffet fra velkjente teologer som Benedictus Pererius og Hieronymus Zanchius. På bakgrunn av denne sterke synkretistiske tendens ville det være helt uhistorisk å tro at man gjør Milton til en disippel av Pythagoras, dersom teksten i *Paradise Lost* skulle vise at 4-tallet og *tetractys*-

³² S. 108. Verket kom ut også i 1592, 1604 og 1617. Se også David Person, *Varieties* (1635), s. 65: «As for Trismegistus in his *Poemander*, and Plato in his *Timeo*, what they have spoken more divinely than others herein, no question but they have fished it out of Moyses his *Pentateuch*, as Diodorus and Josephus both witness.»

formelen er lagt til grunn for hovedstrukturer i den. Deler man for eksempel teksten inn i avsnitt etter plasseringen av de fire 'invocations', får man en sekvens på 2, 4, 1 og 3 bøker i førsteutgaven, 2, 4, 2 og 4 i annenutgaven; deler man teksten inn i avsnitt etter en analyse av handlingsforløpet, får man 4, 3, 2 og 1 bøker (1667) eller 4, 4, 2 og 2 (1674).³³ Samtidig som han har konstatert dette, har Qvarnström fastslått at tidsskjemaet for det direkte handlingsforløp bestemmes av tall som skaper de proporsjoner som vi får på grunnlag av *tetractys*-formelen, på latin *progressio quaternaria*, slik Augustin forklarer den i *De musica*. Jeg siterer fra s. 142 i Qvarnströms *The Enchanted Palace*:

In short: the main temporal movements and proportions in *Paradise Lost* are governed by ratios that coincide with those of the classical *progressio quaternaria* [d.v.s. 1, 2, 3, 4], the formula which on the tonal level creates the basic consonances or 'harmonies' in the Pythagorean sense, and which within the corresponding metrical (i.e. temporal) system produces harmonic movements—both categories being a microcosmic imitation, or *mimesis*, of the movement of the spheres, the *carmen universitatis*. And all these temporal movements of the epic are invested in ten Books grouped as 4, 3, 2, 1. It seems reasonable, therefore, to ask oneself whether *Paradise Lost* perhaps may be an example—and a remarkable example at that—of the half classical and half Christian system of esthetics outlined in this chapter; as we know, this tradition which stems from Antiquity not only had retained its vitality in Milton's day, but was actually experiencing a veritable revival.

Som Qvarnström har vist, faller det *direkte* handlingsforløp i et mønster på to ganger 36 timer og to ganger 12 timer, og det første av disse domineres av Satan, det andre av englene.

Det må tillegges den største vekt at Augustins analyse av det kronologiske skjema for skaperverket og frelsesplanen i *De Trinitate*³⁴ har som hovedsiktepunkt å påvise at disse skjemaene domineres av proporsjonen 1:2, fordi denne proporsjon skaper *maxima consonantia* (den

³³ Qvarnström, *The Enchanted Palace*, kap. 4, særlig sidene 147–149. «Both editions, therefore . . . reveal the same repeated insistence on the number four, which would have seemed of little or no consequence had it not been for the lines of connection drawn between *Paradise Lost* and that classical esthetic tradition whose crucial number of proportion is four.»

³⁴ *Œuvres de Saint Augustin*, 15 (Paris, 1955), sidene 356–367. Dette er en to-sproglig utgave på latin og fransk.

største konsonans eller harmoni). Augustin begynner sin analyse med å peke på at Tre-enigheten skjuler i seg proporsjonen 1 : 2, og at 3-tallet må sies å skape 6-tallet, fordi 6 er summen av de tre første tall. Med 6-tallet er han straks over i skapelsesberetningen og pasjonsuken, og siden 6 er 2 pluss 4, ser vi, sier Augustin, att proposjonen 1 : 2 hersker også i dette tall. Den Hellige Skrift priser dette talls fullkommenhet, skriver Augustin, ved at det ble valgt til å bestemme kronologien for skaperverket og frelsesplanen: det tok seks dager å skape verden, og mennesket ble skapt den 6. dag. Og i den 6. tidsalder ble Guds sønn til menneskesønn for på nytt å forme mennesket i Guds bilde.³⁵ *Numerus ternarius* (3-tallet) dominerer kalenderåret gjennom 6-tallet og like ens mikro-kronologien i Kristi lidelse og død. Kristus ble festet til korset den 3. time den 6. dagen etter Sabbaten; han hang på korset i 6 timer og oppga ånden den 9. At Kristus var død i 40 timer (hvorav 36 i graven), tilsvarer de 40 dagene han vandret om på jorden etter oppstandelsen. Og som så ofte, benytter Augustin anledningen til å understreke betydningen av tallet 40 i Bibelen, der det stadig forekommer som et symbol ,på det fullkommenhetens mysterium som omslutter hele den firedelte verden'. Denne analyse av Augustin er basert på den omstendighet at 40 er 4 ganger 10, slik at 40 får den symbolikk som ligger i 4 (den firedelte verden) og i 10 (fullkommenhetens mysterium'). Augustins ordlegging avslører helt tydelig at han går ut fra som et ubestridt aksiom at det er det symbolske innhold i tallene som er ansvarlig for at nettopp de er blitt valgt. Forsynet ville ha et meningsfylt kronologisk mønster som kunne knytte sammen Guddomsbegrepet, skapelsen og frelsesplanen i ett hele, og derfor er det da at Kristus tilbragte 36 timer i graven. Dette tallet har nemlig i seg samme harmoniske proporsjon som tallene 3 og 6, idet 36 kan deles opp i 12 og 24, som gir proporsjonen 1 : 2. Det er en absolutt forutsetning for Augustins analyse at tallene er symbolske, og at de er blitt valgt fordi deres symbolske innhold er i samsvar med de begivenheter de avgrenser i tid.

Jeg har kunnet sitere bare noen få av Augustins fortolkninger for

³⁵ Den Hellige Skrift priser 6-tallet «in eo maxime quod Deus sex diebus perfecit opera sua, et sexto die factus est homo ad imaginem Dei (*Gen. I, 27*). Et sexta aetate generis humani, Filius Dei venit et factus est filius hominis, ut nos reformaret ad imaginem Dei.» Fra side 356.

tydning som Augustin tillegger proporsjonen 1 : 2 ifølge klassisk har-å vise at de strukturer som Qvarnströms analyse av *Paradise Lost* har avdekket, er prinsippielt av samme art som den type strukturer Augustin tillegger Bibelen. Til dels er tallene også identiske. At de to handlingsforløp, som domineres av Satan, tar 36 timer, betyr at de danner en nøyaktig motpol til Kristi soningsdød. Det er like ens helt overensstemmende med Augustins analyse at de handlingsforløp som domineres av englene, består av 12 timer og dessuten er henlagt til tidsrummet mellom soloppgang og solnedgang. I Miltons epos, som i Augustins analyse, er englene assosiert med dagen, mens Satan best karakteriseres ved sin ukelange flukt rundt jorden i komplett mørke – hans ‚week of miscreation‘ for å sitere Fowler. Som jeg har argumentert annetsteds,³⁶ definerer dessuten Milton Gud som Monaden, og Satan og hans skarer som det tallmessige begrep *Multitudo* eller mangfoldet, og det avsnitt av *De Trinitate* som jeg nettopp har sitert, følges av et sterkt retorisk farvet avsnitt som definerer syndefallet som et fall vekk fra Enheten og over i Mangfoldet, mens Kristus er den som fører oss tilbake til Enheten igjen.

Dette utstrakte sammenfall mellom Augustins Bibelfortolkning og de tallmessige strukturer og begrep som vi finner i *Paradise Lost*, er det beste argument mot påstanden om at ingen av Miltons samtidige ville ha lest et episk dikt på en slik måte at de hadde kunnet oppdage disse strukturene. Det var i hvert fall slik de leste sin Bibel. På Miltons tid var det ugjørlig overhode å tale om skaperverket og syndefallet uten samtidig å komme in på den «innebygde» frelseskronologi som disse begivenheter avslørte. Augustins analyse av frelseskronologien er representativ for en bred tradisjon som holdt seg gjennom Middelalder og Renaissance, slik at det er all grunn til å vente at et epos basert på Bibelen ville benytte seg av slike meningsfylte mønstre som teologer i over tusen år hadde ment å finne i den Hellige Skrift. Ifølge Augustin er det bare en dum og uvitende person (*stultus ineptusque*) som kan tvile på at disse mønstre er der. Å tvile på at de er der, ville være det samme som å benekte at der er et Forsyn og en plan for menneskehetens frelse og gjenfødelse i Kristus. Ingen sober person (*nemo*

³⁶ «Milton and the Science of Numbers», *English Studies Today* (Fourth Series: Rome, 1966), 267–288.

sobrius) vil gå imot all fornuft på den måten; ingen kristen vil gå imot den Hellige Skrift, og ingen lojal person mot kirkens autoritet, ved å benekte at disse tall har den betydning Augustin tillegger dem.

Augustin avslutter altså sin numeriske analyse med å påberope seg tre autoriteter: vår egen fornuft eller vårt intellekt (*ratio*), den Hellige Skrift og Kirkens tradisjon. *Contra rationem nemo sobrius*; med andre ord, den som nekter å tro på disse numeriske analysene, er ikke riktig vel bevart. Tallene er et uttrykk for noe som oppfattes som i høyeste grad rasjonelt, fordi de definerer den guddommelige *ordo* (orden i filosofisk forstand) i skaperverk og frelsesplan. Augustins *De ordine* I, iv, 27 definerer *ordo* som det som fører oss til Gud dersom vi overholder samme orden i vårt eget liv, mens neste avsnitt føyer til at *ordo* styrer alt Gud har skapt (*ordo* er det *per quem aguntur omnia quæ Deus constituit*). Det skjønne oppstår som en direkte konsekvens av denne *ordo*, hvilket betyr at det skapes av tall og tallproporsjoner. Det som behager oss i det skjønne, er formen, i formen dimensjonene, og i dimensjonene tallene (II, xv, 42). Vårt intellekt (*ratio*) forteller oss at alt den er istand til å utføre, utføres ved hjelp av tall, og dette betyr at ingen kan vinne kunnskap uten ved hjelp av rett tenkning og den innsikt som tallene gir (II, xviii, 47). Sjelen er overbevist om at den besidder *ratio*, eller at den selv er *ratio*, og at intet er bedre eller sterkere i denne *ratio*, enn kunnskap om tallene.

At man også i Renessansen betraktet tallsymbolikk eller aritmologi som intimt knyttet till rasjonell tenkning, ser vi av den definisjon som Nikolas Cusanus gir av tall i *De coniecturis* I, iv: *Nec est aliud numerus quam ratio explicata*. Tall og tallspekulasjoner av den art som vi finner i så rikt monn hos Cusanus, er altså tegn på *rasjonell aktivitet*, på et intellekt i full utfoldelse. Selv en teolog og filosof som Francesco Giorgio, som absorberte langt mere Cabalistisk tenkning enn Pico, hevdet helt entydig at tallene er symboler eller abstraksjoner. De må på ingen måte sies å eie noen iboende kraft, men kan bare brukes til å beskrive hvorledes en prosess foregår. Verden ble ikke skapt av tall eller bokstaver (de to kunne være identiske), men av det som tallene og bokstavene betegner (*Problemata*, VI, vii, 246 og VI, viii, 321). Selv en okkultist som Henry Cornelius Agrippa tok på samme måte avstand fra alt som kunne tolkes som *tallmagi* i sin kjente avhandling *De Occulta Philosophia* (1531; engelsk oversettelse, 1651) for derved å presisere sin ortodoksi. Miltons lignende uttalelse i *De Doctrina Chris-*

tiana I, vii³⁷ er derfor til det ytterste tradisjonell, slik at det er absurd å tolke den som bevis for at Milton «själv avvisat talmystik». ³⁸ En slik feiltolkning kan bare oppstå, dersom man er uvitende om den brede tradisjon som Miltons utsagn viser til, og som Qvarnströms bok til dels redegjør for. Er man nemlig ukjent med denne tradisjon, vil man kunne tolke «tallmystikk» som *tallmagi*, og det er nettopp dette professor E. N. Tigerstedt gjør i sin innberetning til Universitetet i Uppsala om Qvarnströms Milton-studier. Troen på magi er øyensynlig fremdeles så sterk i det kalde nord at det er vanskelig å skille mellom en Augustinsk eksegese og trollkunster, mellom det vi kan lese hos en Cusanus, en Erasmus, eller en John Colet, og Lapplandske svartekunster.

Betydningen av viktige ord forandrer seg ofte med århundredene, og i teologisk fagterminologi fra kirkefedrene og frem til midten av det 17. århundrede betød ordet «mystisk» noe helt annet enn idag. Den «mystiske» betydning av en tekst var ganske enkelt dens åndelige betydning i motsetning til den rent bokstavelige, ³⁹ og man talte om tallenes «mystiske» betydning når man ønsket å presisere at det var deres symbolske innhold man var interessert i. Det er vanskelig å finne noen rasjonell forklaring på hvorfor en presumptivt sakkyndig baserer sin vurdering av «numerologiske» studier på en moderne definisjon av numerologi som «the study of the occult significance of numbers». Denne definisjon hentet fra tredjeutgaven av Websters *International Dictionary of the English Language* danner så utgangspunktet for følgende karakteristikk: «Numerologi i den mening som doc. Qvarnström och andra forskare gett ordet är den forskningsmetod som försöker uppdaga dolda talrelationer i litterära verk och påvisa deras ursprung ur talmystiska eller talmagiska föreställningar.» Det er bare på grunnlag av en slik definisjon at Miltons utsagn om tall i *De Doctrina Christiana* kan sies å innebære en total avvisning av «tallmystikk». Men denne moderne definisjon kan ikke gis tilbakevirkende kraft –

³⁷ Se Columbia-utgaven av Miltons verker, Bind XV, sidene 18–20.

³⁸ E. N. Tigerstedts sakkyndig-uttalelse side 35.

³⁹ Beda definerer *mysterium* som *spiritualem sensum* i sine innledende bemerkninger til fortolkningen av Davids Salmer. Se Bind VIII av hans *Opera* trykt i 1612. Se forøvrig Alexander Gill, *op. cit.*, II, 155; Andrew Willet, *Hexapla in Exodum* (1608), s. 8 og John Richardson, *Choice Observations . . . Upon the Old Testament* (1655), s. 337 f.

selv ikke av en svensk professor – slik at den kan gjøres gjeldende for Miltons slektledd, samt for hele perioden fra kirkefedrene og frem til Miltons århundrede. For å forstå hva *denne* tiden mente når den talte om tallmystikk (eller *scientia numerorum*, som ble brukt like ofte som *mysteria numerorum*) må vi vende oss til en autoritet som Augustin, på samme måte som den forsker hvis verk professor Tigerstedt skulle vurdere. Først ut fra vårt kjennskap til den tradisjon som Augustin representerer, kan vi våge å tolke den bruk som enkelte religiøse diktere kan ha gjort av meningsbærende strukturer. Og kjenner vi først denne tradisjon, innser vi at numerologi også kan defineres som en eksegetisk metode som, i nær tilknytning til et typologisk syn på Bibelen, søkte å konstatere tallstrukturer i Bibelen og påvise deres sammenheng med den guddommelige *ordo* slik den manifesterer seg i skaperverket og frelsesplanen.

Det Websters definisjon er myntet på, er slikt tøv som presenteres i en bok som *Cheiro's Book of Numbers* (Corgi Books, 1968; førsteutgave i 1917), der den Augustinske tradisjon lever videre i grovt forsimplet form og oppblandet med astrologi og annet som godtroende lesere øyensynlig er villig til å betale for. Det må være lesning av slik litteratur som har fått professor Tigerstedt til å se det som en «numerologisk tvångsföreställning» at tall som 40 og 33 skulle ha hatt noen særlig betydning for en mann som Milton. Siden tvångsforestillinger er uforenlig med videnskapelig kompetanse, har det øyensynlig vært om å gjøre å finne bevis for påstanden om «tvångsföreställning», og derfor heter det på side 49 av professorens rapport:

Men det sällsammaste exemplet rör talet 33, som onekligen är ett särdeles mystiskt och magiskt tal, bl.a. dog Kristus som sagt vid 33 års ålder . . . I det sammanhanget framhåller han [d.v.s. Qvarnström], att bl.a. kyrkohistorikern Eusebius av Caesarea uppgett att Kristus var 33 år, då han korsfästes: »and Eusebius died in the year 339» (s. 157 kurs. min). Det verkar som om förf. menade, att Försynen låtit Eusebius dö på ett numerologiskt lämpligt datum. Här befinna vi oss utanför ej endast vetenskapens utan även det sunda förnuftets rämärken.

Den siste setningen hadde passet aldeles fortreffelig som en karakteristikk enten av *Cheiro's Book of Numbers* eller av professor Tigerstedts egen fremgangsmåte. Med Qvarnströms bok og med de prinsipper han legger til grunn for sin analyse, har dette utsagnet overhode ingen sammenheng. Der er intet grunnlag i Qvarnströms tekst for den uhyrlige påstanden at årstallet er anført fordi det er «ett numerologisk

lämpligt datum». I avispolemikk kan det hende at opponenter «dytter en en mening på, hvis galskap alle kan forstå»; det er et gammelt og velkjent knep, men det er skremmende at slikt kan skje i en sakkyndig uttalelse, stilet til Universitetet i Uppsala, i forbindelse med vurderingen av søkerne til et professorat.

Da Cassiodorus bestemte seg for å bruke tallene 33 og 7 til å strukturere innholdet i sin bok om teologiske og humanistiske studier (*Institutiones*; utgitt i Paris 1579 og 1589), var det såvisst ikke fordi han la noe magisk i dem. Dette er hans egen forklaring:

The preceding book . . . is comprised of thirty-three chapters, a number acknowledged to correspond with the age of the Lord when he offered eternal life to a world laid low by sin and granted rewards without end to those who believed. It is now the time to present in seven additional chapters the text of the second book, on secular readings; this number, continuously repeated throughout the weeks as they succeed one another, is ever being extended to the very end of the world.⁴⁰

Når jeg nå nevner at dette ble skrevet omtrent år 551, er det fordi årstallet gir en nyttig opplysning om hvor tidlig tallsymbolikken vant innpass hos teologene som et middel til å strukturere et verk slik at formen passet til innholdet – «*vt numerus cum re conueniret*» som Fabius Paulinus skrev i 1589 (*Hebdomades*). Dette var en komposisjonsteknikk de hadde lært ved å studere den Hellige Skrift.

Blandt de strukturer som teologene tilla Bibelen, finner vi også rent litterære strukturer, samt slike som vi kan kalle reelle eller fysiske. Den litterære struktur som dannes av de 4 evangelier, ble oppfattet som et uttrykk for den harmoni som blir presisert av Pythagoras i hans *tetractys*-formel, en assosiasjon som var desto mere nærliggende som evangeliene jo representerer den «nye sang» som David spilte på sitt ti-strengede instrument. I likhet med de ti bud ble dette instrument oppfattet som en type på de 4 evangelier fordi 10 har sitt utspring i 4. Det ville ikke ha vært 4 elver i Edens have (,reell' struktur), eller 4 kapitler med alfabetisk komposisjon i Jeremiaden (litterær struktur), hvis det ikke hadde vært for at vi i tidens fylde, ved Guds Forsyn, skulle få 4 evangelier (litterær struktur). Også i Esekiels visjon av himmelvognen (en ,reell' struktur som skildres i teksten) er det 4-tallet som dominerer. Kommentatorer fra kirkefedrene og frem til Antonius

⁴⁰ Forklaringen er plassert ved begynnelsen av Bok II. Se side 142 av den utgaven det vises til i fotnote 31.

Fernandius' *Commentarii in Visiones Veteris Testamenti* (Lugduni, 1617) viser en høy grad av samstemmighet når de tolker vognen som et symbol på det harmoniske univers og på Kristi 'harmoniserende' offergjerning. Det er ved hjelp av det 4-tall som dominerer strukturen av vognen, at Kristus skaper harmoni i universet (ved den harmoniske balanse mellom de 4 elementer, for eksempel) og i mennesket (ved de 4 evangelier). Den skikkelsen som profeten ser sitte i midten (*in medio*), er Kristus, og den kosmiske 'vogn' som han behersker, er en type på lydighet (*obedientia*). Vognen representerer derfor det harmoniske univers, det harmoniske samfunn og det harmoniske individ; den representerer også Bibelen, idet de fire hjulene som hvert har 'wheel within wheel' (*Paradise Lost*, VI, 751), er en visuell fremstilling av det typologiske forhold mellom det Gamle og det Nye Testamente. Vi kan finne det Nye i det Gamle gjennom typer. Hovedargumentet er at det er Kristus som skaper den harmoni som vognen gir en visuell fremstilling av, en harmoni som assosieres med 4-tallet og med *obedientia* (lydighet) mot den Ene i hvem alle ting har sitt utspring.

Det er nå umiddelbart innlysende hvorfor Milton valgte Esekiels visjon av vognen som det sentrale og sentralt plasserte symbol i et epos hvis tema er «mans first disobedience». Det er klart at kontrasten mellom lydighet og ulydighet må stå sentralt i et dikt om det tapte Paradis, og derfor begynner Milton sitt epos med å trekke opp kontrasten mellom Helvete på den ene side (i Bok I og II) og, på den annen, Himmelen (Bok III) og Edens have (Bok IV og V). Disse bildene av disharmoni og harmoni følger imidlertid etter hverandre. I Bok VI konfronteres de to tilstander direkte i Krigen i Himmelen, og denne konfrontasjon får sin bråe slutt da Kristus stiger opp i den vogn som gir ham del i Faderens allmakt. Så snart vi innser at Milton til fulle utnytter den rike symbolikk som hadde samlet seg omkring Esekiel 1 og 10 i løpet av vel tusen års eksegese, forstår vi at Himmelvognen er en klar tilkjennegivelse av at Kristus er i midten (*medium tenet*) av eposet på samme måte som han er det i Esekiels visjon og i Bibelen som helhet. Kristus må være i midten i enhver henseende – også i det kronologiske skjema – fordi det er Kristus som *harmoniserer*. Som Fernandius sier det, fredens Gud gir fred til alle (*Tranquillus Deus tranquillat omnia*). Som det sentralt plasserte symbol på lydighet oppsummerer derfor «the chariot of paternal deity» alt det som mennesket tapte ved syndefallet, nemlig den perfekte harmoni som er kon-

sekvensen av lydighet mot Gud. At det avsnittet som Gunnar Qvarnström karakteriserer som det sentrale både tematisk og komposisjonsmessig, virkelig *er* sentralt, kan derfor ikke bestrides. Den direkte tilknytning til åpningslinjene gjør det naturlig å betrakte scenen som et klimaks i den episke konfrontasjon mellom harmoni og disharmoni, kaos og *ordo*, makt og avmakt.

Intet kunne være uheldigere enn professor Tigerstedts ironiske be- nektelse av at tall som 40 eller 33 skulle ha hatt noen som helst betydning. Denne ironi slår tilbake på ham selv med bent frem skremmende styrke, idet den beviser den fremmedgjørelse overfor vår kulturs fortid som selv en historisk orientert forsker kan falle som offer for. Der er selvsagt visse formildende omstendigheter. For det første er vi i vår tid bare begynt å gjenoppdage betydningen av den kristne tradisjon som litteraturforskere i første halvdel av dette århundrede stort sett ignorerte; dernest mistet den tradisjon som jeg drøfter her, sin store utbredelse og også sin intellektuelle respektabilitet da det 17. århundrede gikk inn i det 18. Swifts mange satiriske bemerkninger om «tallmystikk» og om hemmelige numeriske strukturer i *A Tale of a Tub* (1704) og Henry Fieldings lignende bemerkninger om struktureringen av Homers, Virgils og Miltons epos i *Joseph Andrews* (1742) viser med all tydelighet at meningsbærende strukturer bare var noe man moret seg over.⁴¹ Dernest viser de *at selve fenomenet var velkjent*.⁴² Når det gjelder Renessansens litteraturteori, har man hittil ikke lagt tilstrekkelig vekt på at meget relevant stoff er å finne i skrifter som drøfter skapelsesberetningen. Picos *Heptaplus* er et godt eksempel, og det samme gjelder verker inspirert av Pico eller hans disippel Francesco Giorgio – dialogene til Pontus de Tyard, for eksempel (fra midten av 1500-tallet), og den litteratur som ble til omkring de franske akademier. Når det gjelder numerisk komposisjon og da særlig i Renessansen, er dokumentasjonen fullstendig adekvat, både når det gjelder teori og praksis, men det forhindrer ikke at det ble kokettert både med «hemmelig tradisjon» och «hemmelige strukturer» på samme måte som

⁴¹ *Joseph Andrews*, II, i. Fielding argumenterer på sin ironiske måte at «mystiske» fordeler følger av å forstå hvorfor visse verker er delt inn i et bestemt antall avsnitt.

⁴² R. M. Cummings viser i et innlegg i *Notes & Queries* for januar 1969 til to Virgil-kommentarer fra henholdsvis 1563 og 1599, der inndelingen av *Eneiden* i 12 bøker tillegges symbolsk betydning. Kommentaren fra 1599 er tydelig påvirket av den form for Bibelfortolkning som jeg gjør rede for her.

med «mystiske» allegorier eller myter, samt de såkalte «dark conceits». Augustin gir selv en fullgod forklaring på hvorledes det var mulig å karakterisere de mønstre som hans analyse avdekker, både som rasjonelle og skjulte eller ‚mystiske‘. Det som holdes hemmelig for mengden, er ikke nødvendigvis esoterisk *av natur*. Det kan tvert om kreve så stor faglig kompetanse og slik tankemessig klarhet at det av den grunn ikke egner seg for almen meddelelse. I Renessansen fikk dette åndsaristokratiske synet fornyet aktualitet av grunner jeg ikke kan komme inn på her. Den ukjente forfatter av forordet til Edmund Spensers *The Shepherdes Calender* (1579), E.K., sier rett ut at han ikke kan avsløre så meget om innholdet av diktcyklusen, siden dikteren selv har anstrengt seg for å skjule sin mening. Litt vil han allikevel meddele for å hindre at det skal bli totalt oversett av leserne. Lignende utsagn om en «secret meaning» eller «hidden sense» var så hyppige at de kanskje må tolkes som en slags reklame i form av en intellektuell utfordring til leserne. Renessansens store forkjærlighet for emblemer er et talende vitnesbyrd om hvor stor pris denne tiden satte på gåtefulle formuleringer som stillet leserens intellektuelle evner på reell prøve. Augustins standard unnskyldning for at der er så mange kanskje unødvendige vanskeligheter i Bibelen, vanskeligheter som krever stor subtilitet av leseren dersom de skal løses, er at Gud ønsket å skjærpe våre åndsevner. Det skal ikke være for lett å forstå innholdet. Denne instillingen førte til at ordet ‚vidd‘ („wit“) ble litt av et motebegrep blandt kritikere og diktere i Renessansen; i England var denne fasen særlig markert i første halvdel av det 17. hundreåret. Dikterne var «witty», og Gud også. Guds «vidd» viser seg i skaperverket og i Bibelen, ikke minst i de store paradokser av naturvitenskapelig eller religiøs karakter.⁴³ Akkurat som vi må skjelve mellom tallmagi og ortodoks tallsymbolikk, må vi også trekke et klart skille mellom tradisjonelle og nokså motepregede utsagn om et «hemmelig» innhold i et dikt og en virkelig hemmelig eller esoterisk tradisjon. Det er helt feil å tro at «den moderna numerologien» nødvendigvis må bygge på den forutsetning at tradisjonen var hemmelig, fordi den ikke kan dokumenteres. Selv om vi ekskluderte

⁴³ Se Rosalie L. Colie, «Some Paradoxes in the Language of Things,» *Reason and the Imagination*, red. J. A. Mazzeo (New York og London, 1962) og *Paradoxia Epidemica. The Renaissance Tradition of Paradox* (Princeton, New Jersey, 1966). Se også Kitty Scoular, *Natural Magic* (Oxford, 1965).

Bibeleksegesen, ville det være meget lett å trekke opp linjene for en eksplisitt og vel dokumentert tradisjon. Også dette argument faller derfor til jorden.

En viktig årsak til at numeriske analyser har skapt en så utpreget følelsesbetont aversjon hos enkelte litteraturforskere, er utvilsomt at vårt syn både på Bibelen og på diktning idag er slik at vi har vanskelig for å forstå at inspirasjon kan være forenlig med en bevisst manipulasjon av strukturer. Siden Romantikken har vi fått det i oss at et dikt skal vokse innenfra, som en blomst av frøet. Eller det skal sprengte seg frem som lavaen fra en vulkan. Det skal for all del ikke være skapt etter et hyperintellektuelt mønster med en symbolikk som idag bare kan forstås av lesere med teologisk og filosofisk skolering. Like fremmed er det for oss at Bibelen skal ha en struktur planlagt med samme omhu og etter samme prinsipper som det univers som omgir oss, det vil si i tall, vekt og mål. Vi tror heller ikke at det historiske forløp er underlagt samme numeriske lovmessighet, fordi det er ledet av et Forsyn som skaper harmoni av disharmoni. Når Satan i *Paradise Lost* oppnår sin triumf på en dag som tidfestes som den åttende (IX, 67), sier dette oss ingenting, men for Augustin og den tradisjon han representerer, må tallet knyttes til frelsesplanens triumf med Kristi oppstandelse den 8. dag. Qvarnström har påvist hvor emfatisk Satan assosieres med 9-tallet (se for eksempel Bok VI, 871), og også dette kan forklares i lys av eksegesen. I sin kommentar til den 9. Davids Salme (Vulgata) identifiserer Cassiodorus 9-tallet med Anti-Krist. Det er derfor klart at mens Edens have og hele det skapte univers er et speilbilde av Himmelen, er alt som har med Satan å gjøre, et vrengebilde. I helvetet må vi finne en infernalsk ekvivalens til alt som er forbunnet med Gud og Himmelen, og derfor må Satan være ledd i en Treenighet (Satan, Synd og Død), samtidig som helvete må ha sine 3×3 konstruksjoner («trinal triplicities») for å bruke et uttrykk hentet fra Spenser).

Dette antitetiske mønstret som resulterer i at samme tall assosieres med Satan som med Kristus, har et klart Bibelsk grunnlag. Som jeg alt har forklart, må Kristi liv og død gjenta alle detaljer i syndefallets mekanikk (inklusive kronologien) for at de skal annulleres. Denne form for manipulasjon har imidlertid forvirret en anmelder som James H. Sims,⁴⁴ som avfeier Qvarnströms referat av det antitetiske menings-

⁴⁴ Se hans anmeldelse av Qvarnströms bok i *Seventeenth-Century News*, XXVI (1968), 69–70.

innhold som ble tillagt tallet 23, med en ironisk bemerkning om at stor-sinnede lesere ikke vil la seg forstyrre av den omstendighet at samme tall kan representere «Christ's atonement and the sin of fornication». Til tross for sitt studium av Miltons bruk av Bibelen deler øyensynlig James H. Sims professor Tigerstedts manglende forståelse for Renessansens eksegesi.⁴⁵ Meget av den symbolske slagkraft går imidlertid tapt når sentrale Bibelske begrep mister den antitetiske spenningen, hva enten det dreier seg om tall eller mere tradisjonelle bilder og metaforer. Fordi vi idag ikke leser våre Bibler med oppmerksomheten rettet mot det kronologiske mønster som Gud har gitt til historiens forløp, leser vi heller ikke et Bibelsk epos på denne måten, noe Sim's anmeldelse er et talende vitnesbyrd om. At man er ukjent med Renessansens Bibelutolkning får nå så være, men en slik uvitenhet kan ikke forklare hvorledes det er mulig for en anmelder å avsløre like mangelfull kjennskap til Miltons tekst som til Qvarnströms analyse av den.⁴⁶ Under sin omtale av det kronologiske skjema skriver Sims for eksempel at Skapelseuken utmerket godt kan tenkes henlagt til et tidspunkt umiddelbart etter Kristi seier over Satan det 4. døgnet i det episke skjema, noe som i så fall ville ødelegge det Kristosentriske skjema som Qvarnström trekker opp, forøvrig i likhet med Alastair Fowler.⁴⁷ Men Milton lar jo engelen Raphael berette for Adam (Bok VIII, 240–246) at han ble sendt av Gud til Helvetets port den dagen mennesket ble skapt (=sjettede skapelsesdagen) for å undersøke om porten fremdeles var godt nok stengt. Og det var den, og at djevlene var innenfor, var like sikkert. Milton beretter for leserne at Krigen i Himmelen ble avgjort det 4. episke døgnet, og at Satan og hans feller falt i ni døgn før de landet i Helvete, samt at de lå der uten bevissthet i nok ni døgn. Dermed må skapelseuken falle innenfor rammen av det *andre* settet med ni døgn,

⁴⁵ Likheten mellom de to er slående. Eiendommelig nok ser også Sims i Qvarnströms opplysning om tidspunktet for Eusebius' død (år 339) en påstand om at denne dato skal være relevant for komposisjonen i *Paradise Lost*! Se ovenfor side 32 angående Tigerstedts påstand om det samme.

⁴⁶ At James H. Sims har unnlatt å lese *The Enchanted Palace* i sin helhet, kommer klart til uttrykk i det avsnitt der han uttrykker sin forbauselse over at Qvarnström har begrenset seg til å analysere «speeches». Plasseringen av «invocations» lager nemlig klart avgrensede strukturer, og disse burde også ha vært analysert. At Qvarnström ikke har gjort dette, brukes så som bevis for at der ikke finns metodisk gjennomførte strukturer. Det er imidlertid et hovedargument i Q.s bok at plasseringen av de fire «invocations» markerer viktige strukturelle enheter.

fordi det er bare i dette tidsrummet at de falne engler er innesperret. Dette er så enkelt at det ikke kan avfeies med at det er for innviklet, og derfor velger anmelderen et annet argument. Han påstår at «Qvarnström makes the epic chronology depend on the accuracy of the fallen angels' statement about their fall», og dette finner han «disturbing», for alle vet jo at Satan lyver. Men slår man igjen etter i Miltons tekst, finner man at heller ikke dette er sant. I Bok VI, linje 871 leser vi at fallet fra Himmel til Helvete varte i ni døgn, og dette utsagnet må tilskrives Milton eller den engel som beretter om Krigen i Himlen for Adam. Også utsagnet (Bok I, linjene 50–51) om at de lå «vanquished» i nok ni døgn må tilskrives Milton. Hva som *virkelig* er «disturbing», er å oppdage at en anmelder kan være så sterkt engasjert i negativ retning at han gjør vold mot Miltons egen tekst for å finne «bevis» for at en analyse av den ikke holder.

Når det gjelder tidsskjemaet for handlingsforløpet i *Paradise Lost*, har Christopher Ricks med rette karakterisert Miltons tidangivelser som bent frem pedantiske,⁴⁸ og at dette «pedanteri» tjener et høyverdig kunstnerisk formål, fremgår med all klarhet av de analyser vi finner hos Qvarnström og Alastair Fowler.

Som jeg nevnte til å begynne med, er det mest interessante, rent alment sett, ved denne strukturelt orienterte analysen at den kombinerer idéhistorie (lærdomshistorie) med en moderne, helt eksakt, 'close reading' av den tekst det dreier seg om. Det må understrekes at metoden er *induktiv*. Det er nøyaktige og kontrollerbare tekstobservasjoner som legges til grunn for analysen og for de strukturer den avdekker. Også *fortolkningen* av slike strukturer må være helt og holdent betinget av de begreper dikteren benytter seg av i presentasjonen av sitt tema (d.v.s. i beskrivelser og i handlingsforløpet). Når det gjelder Qvarnströms *The Enchanted Palace*, er metoden strengt induktiv, mange av konklusjonene er helt tentativt formulert, og fortolkningene er preget av stor forsiktighet. Så langt fra å basere seg på hypoteser eller ville gjetninger, har Qvarnström levert et nærmest mønstergyldig eksempel på eksakt tekstanalyse. Det er ironisk å legge merke til at

⁴⁷ I *The Poems of John Milton*, red. John Carey og Alastair Fowler (Longmans, 1968). Alle som har litt vanskelig for å orientere seg i Miltons omfangsrrike epos, vil finne denne gjennomkommenterte utgaven helt uunnværlig.

⁴⁸ Christopher Ricks, *Miltons Grand Style* (Oxford, 1963), s. 19.

det er professor Tigerstedt som har basert sin argumentasjon på et autoritativt fremsatt absolutt postulat, mens det er den forsker som han tillegger tvangsforestillinger, som har lagt en strengt videnskapelig induktiv metode til grunn for sin undersøkelse.

Denne induktive metode illustrerer vår generasjons tendens mot større objektivitet også i litteraturforskningen. For tidligere generasjoner var det nok å ha lest en tekst et par ganger, og å ha foretatt en analyse enten av en begrenset del eller under en begrenset synsvinkel (for eksempel av motivhistorisk art). På dette grunnlag mente man så å kunne uttale seg autoritativt om teksten. Men dette er ikke lenger godt nok; moderne forskere stiller strengere krav enn som så. Nøyaktige tekstanalyser av fortidens store diktverk har ofte vist at det kan være nødvendig å foreta til dels radikale endringer i vår karakteristikk og vurdering, og jeg nærer ingen tvil om at det arbeide som er utført av menn som Gunnar Qvarnström i Sverige og Alastair Fowler i England, for ettertiden vil vurderes som en milepel innen Milton-forskningen. Den meget positive vurdering av Fowlers numeriske analyse av Spensers *The Faerie Queene* vil alt være velkjent av alle som leser *The Times Literary Supplement*, og de publikasjoner av lignende art som kommer i nærmeste fremtid, vil utvilsomt bidra til at denne type litteraturforskning vil bli kjent og anerkjent også utenfor Englands og U.S.A:s grenser – forhåpentligvis også i Sverige.

MATTHÆUS FREMLING OCH ESAIAS TEGNÉR

AV

ELOF ÅKESSON

I

När Esaias Tegnér inskrevs som student vid Lunds universitet den 4 oktober 1799, hade han ännu inte fyllt 17 år. Ynglingens annonserade avsikt var att ta kansliexamen och sedan söka sin bärning i Stockholm. Men redan vid höstterminens slut hade han bestämt sig för att ta graden. I ett brev till brukspatron Myhrman den 12 december 1799¹ motiverar han sitt beslut: professorerna »Munthe, Främling, Norberg och Lidbäck (den yngre)» har sökt råda eller övertyga honom att stanna kvar vid akademien.

De två professorer Tegnér här nämner först, var hans båda lärare i filosofi. *Lars Peter Munthe* var den yngre. F. 1752 blev han 1785 »juris et philosophiae practicae professor» inom juridiska fakulteten. Läsåret 1799–1800 föreläste han offentligt om »sedernas metafysik», men han erbjöd också de studerande, som så önskade, privatundervisning, och ungefär samma program följde han flera år framåt. Till Munthes föreläsningar måste varje student gå som ville tillägna sig rättslärans grunder, men det förefaller inte otroligt, att Tegnér också från början tagit privatlektioner – hur skulle Munthe eljest ha fått tillfälle att lära känna 17-åringens exceptionella begåvning? Landsmän var de inte. Munthe var född i Malmö och tillhörde Skånska nationen, precis som den andre filosofen, som Tegnér också diplomatiskt skyller för att »ha fått ett högre begrepp» om hans håg för studier än han

¹ WB 1: 258 f. [WB=Esaias Tegnér, Samlade skrifter ... utg. af Ewert Wrangel och Fredrik Böök, Stockholm 1918 ff.]

Större delen av denna framställning föredrogs på Tegnérssamfundets årsmöte den 2 november 1968. Den stöder sig i sin helhet på forskningar ang. Frémling, som pågått sedan dec. 1964 och vars resultat ännu ej kunnat publiceras. Preliminärt hänvisas till art. Frémling i SvBL 16 (1966).

»tilläventyrs» förtjänar. Men förmodligen var vägen till Munthes hjärta jämnad därigenom att han varit promotor på midsommaraftonen 1796, då både Elof och Lars Gustaf Tegnér blev magistrar – den förre som primus och den senare av många samtida ansedd som en ännu värdigare kandidat till hedersrummet.

Matthæus Fremling var 55 år gammal (f. 1744), när Esaias Tegnér gjorde hans personliga bekantskap i Lund. Samtidigt som den gamle professor Lars Laurel beviljats avsked år 1782, hade Fremling, utan ansökan och utan att den filosofiska fakulteten och konsistoriet uppsatt förslag, utnämnts till professor i teoretisk filosofi, efter hemställan till konungen av universitetskansler Melker Falkenberg. Varken kanslern eller universitetet fick skäl att beklaga den förkortade proceduren. År 1799 hörde Fremling till universitetets mest ansedda lärare. Om honom visste säkerligen novitien Tegnér på förhand en hel del. Båda de äldre bröderna hade 1794 disputerat pro gradu under Fremlings presidium. Lars Gustaf hade efter hemkomsten till Värmland våren 1796 varit Esaias lärare i latin och lämnat honom den första handledningen i grekiska. Elof blev kvar i Lund som docent i estetik (1797–1801). – Den decemberdag 1799 då brevet till brukspatronen skrives, står han bredvid Esaias och »ber om sin ödmjukaste Compliment för samteliga Herrskapet». Med sin närvaro ställer han sig solidarisk med Esaias beslut. Han hade nog haft sin dryga andel i att Esaias under höstterminen hade åhört Fremlings föreläsningar och sannolikt också begagnat hans privata information i Kants Kritik der reinen Vernunft. När Fremling under kalenderåret 1800 och vt 1801 ägnade sina offentliga föreläsningar åt samma ämne, gjorde Esaias noggranna anteckningar, som ännu finns bevarade (Tegnérstiftelsen, LUB). Några motsvarande anteckningar efter Munthes föreläsningar torde aldrig ha funnits. Tegnér övertog av en äldre student ett kompendium i etik efter Munthes undervisning 1797, däri har han gjort ett par tillägg (till »principläran» och etiken), – och det fick tydligen räcka.

I sina självbiografiska anteckningar 1839² nämner Tegnér ingenting om sina relationer till Fremling. Däremot framhäver han starkt Munthes betydelse. Han »var en af de ädlaste Män som någonsin sutit på en akademisk lärostol. Han var en ifrig Kantian, och dels genom samtal, dels genom böcker som han lemnade mig till genomläsning, och

² WB 8: 318 ff.

hvarföre jag sedermera fick redogöra, införde han mig i denna för mig främmande verld. Vitterhet älskade han mycket och uppmuntrade mina försök i denna väg». Om sina filosofiska studier under åren 1801–1802 säger Tegnér: »Flere af Platos Dialoger, Kants skrifter och äfven en del av Fichtes genomgingos. Med mitt konkreta sinne hade jag dock föga tycke eller fallenhet för dessa abstrakta spekulationer, ty ehuru jag kan ha någon skarpsinnighet, saknar jag dock djupsinnighet och förvillar mig lätt vid en längre systematisk deduktion, som icke kan ge några hållpunkter för min fantasi. Hvad som i synnerhet fäste mig vid Kantiska criticismen, var dess ursprungligen skeptiska Natur och dess resultat som stadnar vid ett obekant och outgrundeligt.»

Med vissa modifikationer följde forskningen länge denna schematiska minnesbild av Tegnér's relationer till filosofien och till sina filosofiska lärare. Fremling kom helt i skuggan. Först Albert Nilssons fördjupade studium av akterna medförde en omsvängning. I sin inledning³ till utgåvan av Tegnér's filosofiska och estetiska skrifter (1913) betecknar Albert Nilsson Tegnér's utnämning till professor i grekiska (26.2.1812) nära nog som en slump. Tegnér har aldrig genom speciminering medvetet eftersträvat lärostolen i grekiska. Den upprättades genom att grekiska skildes ut ur den professur i orientaliska språk, som Matthias Norberg (f. 1747) innehafte sedan 1780. Albert Nilsson menar, att Tegnér's kallelse till professuren i grekiska »naturligtvis berodde på att han var känd som en framstående hellenist, men kanske ännu mer på hans nyförvärvade rykte som skald [*Svea* hade fått Svenska Akademiens Stora pris 1811]. Engeström ville ekonomiskt trygga hans ställning vid akademien». Tegnér's utnämning till *Graecae Linguae professor regius et ordinarius* må ha varit motiverad på detta sätt eller måhända också något annorlunda (man bör inte helt förglömma att han 1810 blivit titulärprofessor,⁴ på den tiden ett kungl. nådevedermäle och en befodringsgrund) – säkert är att Esaias Tegnér's akademiska produktion från magistertesen *De caussis ridendi* 1802 under ett årtionde faller huvudsakligen inom estetik och filosofi. Han föreslogs

³ AN 1913, 21 f. [AN 1913=Esaias Tegnér, Filosofiska och estetiska skrifter, utg. av Albert Nilsson och Bert Möller, med en inledande avhandling av Albert Nilsson, Stockholm 1913.]

⁴ I Lunds universitets föreläsningkatalog för 1811 är Tegnér fördd till *Professores* och tituleras: *Prof. Reg., v. Bibliothecarius Aesthet. Adjunctus Ord. Facult. Philos. Notarius.*

1802 och utnämndes 1803 till docent i »estetiska vetenskaperna»; han sökte adjunkturen i filosofi och fick förslagsrum 1803; blev adjunkt i estetik 1805; han sökte professuren i moralfilosofi efter Munthes död (27.5.1807) och blev uppsatt på 2:a förslagsrummet, sedan han 1808 disputerat på avh. om plikt-kollisionen. Och i alla dessa ärenden fällde Matthæus Fremling de avgörande domsluten.

Matthias Norberg nämnes i brevet som den tredje tillskyndaren av Esaias Tegnér's beslut att ta graden. Han var universitetets rektor 1799 och var befriad från så gott som all undervisning. Förbindelsen med honom kan under höstterminen knappast ha utvecklats så, som Tegnér minns 1839. Han säger då, att innan han tog kansliexamen, ville han dock disputeras pro exercitio »för att låta märka det jag förstode Latin och Grekiska». »Till följe häraf hade jag sammanskrifvit en liten afhandling på Latin om Anacreon. Med den begaf jag mig till Dr. Norberg och begärde att han ville först genomse den och sedermera, ifall den funnes lämplig, presidera därför. Aldrig förgäter jag det intryck den berömda Mannen strax från början gjorde på mig . . . Han emottog mig med mycken godhet, en öppenhet och förtroende som nödvändigt måste både smickra och röra ett ungt sinne. Han tillstyrkte mig att slå kanslibanan ur hågen, och kvarstadna vid Akademien.»

Disputationen *de vita Anacreontis* gick av stapeln först i maj 1801 och Tegnér hade dessförinnan under år 1800 avlagt examen stili pro exercitio, båda gångerna med berömligt resultat, men dessa båda lärdomsprov faller i tiden efter 1799. Man frågar sig om det är troligt, att Norberg låtit ett redan på latin »sammanskrivet» manuskript ligga oanvänt från hösten 1799 till maj 1801 – när han redan före den 12 dec. 1799 måste ha tillrätt den unge studenten att slå kansliexamen ur hågen och bli magister i stället. Ett minnesfel synes föreligga 1839, men man kan endast gissa sig till rätta förhållandet. Har Tegnér kanske vid första sammanträffandet under hösten 1799 blott diskuterat sin avsikt att skriva om Anacreon eller blott företett ett utkast, som röjt hans ovanliga beläsenhet i grekisk litteratur?⁵ Vi vet det inte, men den slutsatsen har man nog rätt att draga, att Tegnér's självbiografiska anteckningar måste åberopas med en viss försiktighet.

⁵ Manuskript till *de Vita Anacreontis* synes icke ha blivit bevarat.

Anders Lidbeck, den siste i raden av akademiska lärare som torpederade Tegnér's kansliexamen, stod honom närmast i ålder (f. 1772). Han var en av de många som disputerade för graden under Fremlings presidium. Sedan 1795 hade han haft kanslers särskilda uppdrag att undervisa i estetik vid universitetet och nämnes i föreläsningkatalogen för 1799 bland adjunkterna. Han var gammal vän till Elof, som ju docerade i Lidbecks ämne sedan 1797. Ingenting kunde vara naturligare än att den yngste Tegnér också blev innesluten i hans vänskap. 1799 blev Lidbeck e.o. bibliotekarie vid universitetsbiblioteket, och redan 1801 utverkade han att Esaias blev e.o. amanuens där. Samma år blev han själv utnämnd till professor i estetik. När Elof lämnade sin docentur för att bli gymnasieadjunkt i Karlstad, flyttade Esaias till Lidbecks hus. Det blev också i hans ämne Esaias disputerade pro gradu 1802 och blev kallad till docent 1803.

Lidbeck var en mångsidigt bildad och beläst man med god orientering i engelsk och tysk estetik, frigjord från den härskande fransklassiska smaken. Han tycks genast ha blivit invigd i Esaias versmakerier och övertygad om hans lyriska begåvning. Trots sin skolade smak var Lidbeck föga originell som teoretiker, och Tegnér fann snart⁶ att han inte behövde ägna hans föreläsningar någon synnerlig uppmärksamhet. Esaias tycks ha följt den kloka studieregeln att hellre läsa Eschenburgs *Aesthetik* hemma än höra den föreläsas av Lidbeck. Konsten att skaffa sig examensmeriter genom att »sitta av» föreläsningar var ännu inte uppfunnen.

II

Innan jag övergår till att söka konkretisera de filosofiska relationerna mellan Esaias Tegnér och hans lärare i filosofi, i synnerhet Fremling, vill jag fästa uppmärksamheten på en omständighet som tvingar mig avstå från att söka fördela inflytelserna från Fremling och Munthe med hjälp av sådana tillfälliga och isolerade överensstämmelser i uttrycksätt, t.ex. metaforer och liknelser, som kan påträffas i filosofernas skrifter och i Tegnér's produktion. Vi har inte blott att räkna med att Tegnér under sina mottagligaste studieår 1800–1802 stod under kon-

⁶ W.B. 8: 326, 327.

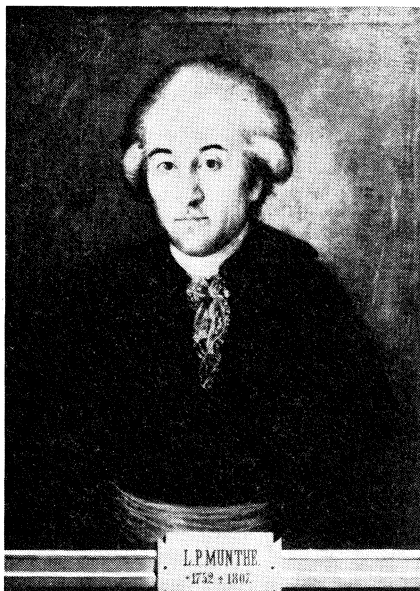
stant påverkan av bådas akademiska undervisning. Redan i slutet av 1801 fick Tegnér tillfälligtvis vikariera som notarie i filosofiska fakulteten och utnämndes i november 1803 till ordinarie. Han kom att behålla denna syssla ända till 1819. I kansliet har han sålunda ofta sammanträffat med Munthe fram till hans död 1807 och med Fremling under hela sin notarietid. Fremling hade många ärenden till kansliet: som rektor (1803), prorektor (1804), dekanus (1805), som ständig ledamot av konsistorium majus (till 1813, då han blev befriad från denna plikt) och somliga år även av minus, som den ledande mannen i Uppfostringsutskottet (från 1803 till sin död).

Går man igenom fakultetens och konsistoriets protokoll under Munthes professorstid (1785–1807), ser man att det rådde nära nog totalt samförstånd mellan de båda filosoferna, trots olikheter i läggning och karaktär, i synpunkter och åsikter. De hade ett obrutet förtroende och en djup vänskap för varandra. Fremling var känd som en kvick, slagfärdig och elegant konversatör, och hans samtal med kolleger gällde säkerligen inte blott akademiska ärenden. I den gravdikt Tegnér skrev över Fremling, heter det: »och vart han kom der stod hans lärostol». Hur mycket har hans yngre kollega övertagit från honom? Hur många samtal har notarien lyssnat till och deltagit i? För att kunna föra protokoll måste ju notarien överhuvud lyssna, han hade att uppteckna professorernas yttranden, ibland sätta form på dem (när de inte var skriftliga), renskriva dem i protokollsboken och avskriva dem för remisser till konsistorium, kansler och andra myndigheter och personal. Eftersom Fremlings yttranden ofta var avgörande, hade Tegnér ständigt nya anledningar att fästa sin uppmärksamhet på dem.

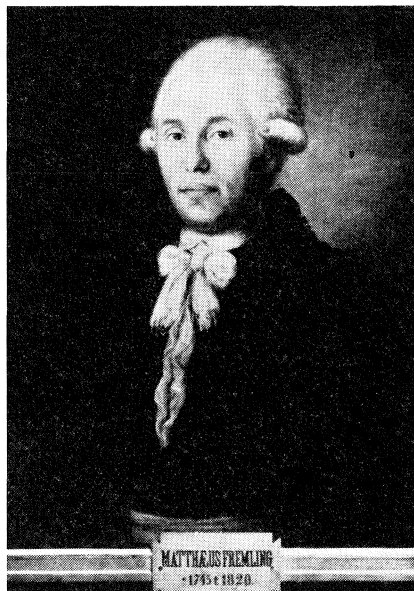
Och så utanför kansliet och undervisningen. Vi har ju Tegnér's eget ord på kontakten med Munthe. Man kan helt visst utgå från att hans privata samtal med Fremling inte blev mindre talrika under årens lopp.

Vem som sagt vad av allt det som under detta öppna och fria umgänge fastnat i Tegnér's på den tiden solida minne – det tilltror jag mig inte att veta något om som kan vara värt att nämna.

Som en symbol för de tre männens ställning till varandra inom det akademiska samhället kan ett protokoll, skrivet av Filosofiska fakultetens notarie Es. Tegnér, tjäna (se sid. 49 och sid. 86).

Lars Peter Munthe.

Matthæus Fremling.

Tegnér's gravdikter över Munthe och Fremling är de stora monumenten över deras relationer.

Vid Munthes död var Esaias Tegnér ännu inte 25 år gammal. Då dikten omtrycktes i Smärre samlade dikter 1828, gjorde Tegnér några poetiska retuscher. De ändrar inte innehållet på något sätt och förstärker snarast den ungdomliga stämningen.⁷

L. P. MUNTHE

Dygd och vishet äro blyga
tysta genom lifvet gå,
värma, lära, öfvertyga,
men som blomsterdoft förflyga
deras stilla lof ändå.

⁷ Gravdikterna anföras efter WB 1: 230 ff. resp. 3: 100 ff. – På bilden (Akad. Fören. Lund), är F:s födelseår 1745; skall vara 1744.

Släkten uppstå och försvinna,
dagen kommer, dagen far,
och den långa glömskan tar
deras ära: Sånggudinna,
säg oss hvad den ädle var.

Hvad han var? O, att jag finge
denna fjäder snillet har
dragit ur en engels vinge,
för att tekna hvad han var;
för att måla oförfeladt
minen af hans sköna själ,
af allt ädelt som han velat,
som han tänkt för menskors väl;
hur han talade så gerna
om det mål vi sträfva till,
om vår pligt, lik Nordens stjärna,
som när himlen hvälfes, står still;
hvilket heligt hat han närde
mot hvar handling fegsint klok,
hur han ur sitt hjerta lärde
skönare än ur sin bok;
hur han dömde tingens värden
sant och ljust, men blygt likväl,
huru rent han speglat verlden
i sin fördomsfria själ;
huru skildt från hvar förläsen,
från hvar sträfsint vishets blygd,
huru menskligt skönt hans väsen,
hur sokratiskt glad hans dygd;
hur han avskytt att förnedra
om han haft en ovän än;
hur han älskade en vän,
fann en vällust i att hedra
i att offra sig för den. –
Penseln faller mig ur handen;
nej, ej måla, sörja blott
vill jag denne gode anden

som till högre vänner gått.
 Här der helig allvar tiger
 öfver grafven aningsfull,
 hvilken är den man som stiger
 med ett tadel på hans mull?
 Hvar är den ibland oss alla
 som ej honom hade kär?
 Hvilka hjertan äro kalla,
 hvilket öga tårlöst här?

Sanningen var hans Gudinna,
 sanning sökte han och fann,
 som en stoftets medborgsman,
 som de dödlige den finna.
 Vid den döda bokstafs tvång
 ville han ej slaviskt fjettra
 hennes ande, hennes gång;
 blygdes icke att förbättra
 hvad han irrat sjelf en gång:
 trodde ej att staten lider
 vid hvart nytändt ljus hon sprider,
 vid hvar tanke, förr ej lärd,
 icke att Gudinnan strider
 blott med ett förrostadt svärd.
 Men dess segrar glad han hörde,
 och han följde oförsagdt
 tidehvarfvets vagn som körde
 genom mången okänd trakt.
 Ingen pedantism förstämde
 harmonien utaf hans själ,
 ej Minervas ugglas skrämde
 Gratierna bort likväl.
 Hur den gamle vises panna
 klarnade, hur slog hans bröst
 hvarje gång vid sångens röst;
 ty det sköna och det sanna
 rymdes bägge likaväl
 i hans himmelsvida själ.

Glada dar, jag kallar eder,
sköna synder af mitt lif,
då hans öra sänktes neder
till min sångmös tidsfördrif,
varnade den oerfarna,
muntrade den rädda opp,
och bjöd mången stjerna klarna
uti natten af dess hopp.
Ädle man, haf tack, haf evigt
tack för hvarje lycklig gång
som en dygd mitt hjerta häfvit,
som en sanning höjt min sång;
tack ännu i evigheten
för hvar ren och skön gestalt
jag trott se i dödligheten,
för min tro på menskligheten,
för mitt hopp, för allt, för allt. –

I det obekanta höga
dit du for, sök opp din *Kant*,
skåda med förklaradt öga
grunden till allt skönt och sant;
se i ödets protokoller
huru dygdens räkning står;
spörj, hvart slägtet med sitt joller,
med sitt Uriebref dock går;
hvarför hydran fins, som blöder
i vår barm vid pligtens bud,
hvarför pelarn göms som stöder
bryggan mellan oss och Gud:
hvi så mycket ädelt, påtänkt
till vårt släktes väl, förgås:
och hvar annan gåta, fåfängt
forskad ännu ibland oss,
då vid lifvets fönstergaller
du satt qvar med oss, och såg
ut åt himlen, och der låg
dimma för din blick, som faller,

säkert faller, ofvan skyn,
 som ett kläde från din syn.
 Säkert minnets turturdufva
 flyger öfver grafvens rand,
 döden löser ej de ljuva
 sammanstämnda själers band.
 Derför dela än vår smärta,
 hör din vän ännu en gång,
 fyll ännu ibland hans hjerta
 med din himmel, fyll hans sång.
 Tag emot hvar tår vi blande
 i ditt stoft med sorgsen själ,
 och farväl, du gode ande,
 ädle vän, ett långt farväl!
 Mången tidens bölja seglar
 uti evigheten in,
 mången graf sin mun förseglar
 förrn härnäst sig himlen speglar
 i en själ så skön som din.

Den sista dikt av Esaias Tegnér som Matthæus Fremling troligen lyssnat till, är Epilogen vid magisterpromotionen vid midsommaren 1820. Fremling dog den 20 juli och begrovs den 27 juli 1820. När Tegnér skrev sin gravdikt, var han nära 38 år gammal och stod på höjden av sitt rykte som skald.

M. FREMLING

Den port som ej kan öppnas inifrån,
 den stilla dödens port går opp med då,
 och sen den reglats, tar sin plats den vise
 ibland de andra hvilkas namn vi prise.
 En ringa samling, vördnadsvärd ändå,
 med skarpa ögon och med lockar grå,
 och tankfullt allvar på sin hvälfda panna:
 i lifvet sökte de, som han, det sanna.
 Der sitter ännu *Sofronisci* son
 så anspråkslös som då han gick härifrån.

Den höge *Plato* står bredvid hans sida,
en vingad *Genius* nu, han blickar vida,
och rättar här och der, allt bättre lärd,
den sköna dikten om sin gudaverld.
Hög som en kung står tänkarn från *Stagira*,
och mången ann som sedan ärft hans spira;
ty på de gamles breda axlar stå
de yngre, rum är der för fler ändå.
Gladt sorla alla, bjuda vänligt handen
åt nya gästen ifrån Nordanlanden.
Men se, han häpnar. Inom grafvens dörr
de äro icke som de syntes förr.
Den arma *Psyche*, huru än hon svingar,
på jorden är en örn – med fjärilsvingar.
Men hennes vingar växa i det blå
der solar flyga, englaharpor slå.
Den lugna sanning der blir skaldens yra,
dess vattenpass förvandlas till en lyra.
All jordisk tankeform är der för trång
och forskningen är adlad der till sång.
I hymner tala der de vise och de gode,
och hvarje tanke blir ett himmelskt ode.

Förundrad hör han deras harposlag,
dock väl han trifves i det visa lag.
Härnere satt han ensam midt bland tusen,
och såg sig solblind uppå himlaljusen.
Dock var han glad, men som den vise är,
förutan yra, utan blindt begär.
Ty dagens korta glädje, dagens smärta
den var för liten för hans fria hjerta,
blott känt af få, en sluten grufva likt,
dess yta ringa, men dess djup är rikt.
Ej alla blommor öppna sig för solen,
i mörkret doftar skönast nattviolen,
och mången nu som yfves vid hans graf
ej hälften af hans värde vet utaf.
Dock – doldt är *hjerat*: dagens strålar alla,

ett regn af ljus, på mannens *hufvud* falla.
 Hur klart var det, hur rent, en fläcklös sol;
 och hvart han kom der stod hans lärostol.
 Hvad jordens vise tänkt, hvad snillet diktat,
 hvad dagen sken på, ja hvad natten biktat,
 bestämdt till tal, till värde och till art
 det låg så blankt inför hans syn, så klart,
 som fästets ljus, när molnen undanseglat,
 som präktigt gullmynt när det nyss är pregladt.
 Och som en flod från rika källor far
 så flöt hans stämma evigt frisk och klar.
 Med vördnad lyssnade till den de unga,
 och hvarje forskning hade der en tunga,
 en röst med flöjtens renhet och behag,
 och hvart hans öga såg, der vardt det dag.
 I tankens verld systemer gå och komma
 och ett bär frukt af tusende som blomma.
 Fullkomlighet blef icke menskans del
 och *Stoas* vise hade också fel.
 Den glada dag som tänds af vintersolen
 han är ej varm som han är klar, kring polen,
 och ängens flod hvars silfver rinner lugnt,
 den är ej lika djup på hvarje punkt.
 Dock – mången sol hans grafhög får beskina
 och åren vexla öfver *Carolina*,
 förr än hans like stiger opp härnäst,
 en sanningens profet, en ljusets prest,
 ett sinne upphöjdt öfver tid och öden,
 i lifvet lugnt, och forskande i döden.

Dessa två gravdikter är väsensskilda. Dikten till Munthe är en hymn till den sköna själen, den själ vari de tre platoniska idéerna, det sanna, det goda och det sköna, fått evigt liv. Att Munthe var vetenskapsman, filosof och professor är sekundärt men viktigt. Till sanningssökarens dyrkan av det sanna hör också självkritik och ett öppet sinne för nya tankar. Kant är det nya tidevarvets störste, som Munthe gjort till *sin*.

Dikten över Fremling är en hyllning till en *tänkare*, en efterföljare till Sokrates, Platon, Aristoteles, stoikerna och alla de yngre som står

på deras breda axlar. Tegnér hyller också den store *läraren*. *Klarhet* är hans kännetecken. Hans huvud: »hur *klart* var det, hur rent, en fläcklös sol».

Hvad jordens vise tänkt, hvad snillet diktat,
 hvad dagen sken på, ja hvad natten biktat,
 bestämdt till tal, till värde och till art,
 det låg så *blankt* inför hans syn, så *klart*,
 som fästets ljus, när molnen undanseglat – – –

Hans stämma var evigt frisk och *klar*
 – – –

Och hvart han såg, där vardt det *dag*
 – – –

Den glada dag som tänds af vintersolen,
 han är ej varm som han är *klar* – – –

Under decennier hade Fremling varit mönstret för en vetenskaplig föreläsare. Peter Wieselgren lovordade en gång Nils Henric Sjöborg för att »han föreläste med lätthet och ett behag som gick närmast Fremling».⁸

När Tegnér 1826 tog avsked av Lund,⁹ bekände han att hans själ var fastvuxen vid Lundagård, »vid dess valv buret av pelarestam».

Hvälfven ofta Er grönskande krans kring *klarare* hufven,
 ljusare, bättre än mitt, gömmen i barken mitt namn.
 Namn som Norbergs likväl och Fremlings och Lundblads
 förglömmas
 icke så länge ett strå grönskar på Lundagård än.

Bland universitetets största humanister faller det sig inte naturligt för Tegnér att nämna Munthe, och i deras sällskap får Lidbeck nöja sig med en *mention honorable*.

Men i gravdikten hade Tegnér också prisat Fremling som *karaktär*,

ett sinne upphöjdt öfver tid och öden,
 i lifvet lugnt, och forskande i döden.

⁸ B. Hildebrand, C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837, Upps. 1937, 154.

⁹ WB 9: 125 och 126.

Tegnér anser sig vara en av de få som känner Fremlings hjärta: djupt, rikt, fritt, vist, glädjefyllt. Fremling har fattat klart »vad natten biktat» – och man skall ställa samman det med två andra rader: »i mörkret doftar skönast nattviolen» och »som präktigt gullmynt när det nyss är pregladt» – så »blankt» blir innehållet även i nattens bikt, när Fremling tar emot den. – Då Tegnér är djupt gripen, skapar han sådana sällsamt lysande symboler och liknelser.

III

Alltsedan sekelskiftet, då Oscar Levertin publicerade sin berömda essay om Tegnér's ungdomsutveckling, har forskarna varit övertygade om att Tegnér under läroåren i Lund ingalunda blott genom flit och snille gjorde den lysande karriär, som väckte de äldre brödernas förtjusning, utan också upplevde en skakande revolution i sina tänkesätt och i sin livssyn. Den beläste och brådmogne värmlänningens huvud var fullt av citat från Homeros och Horatius, från Cicero och Seneca, från Pope och Voltaire. Han var redan en lärd och upplyst humanist, just som Leopold i den äldre generationen. I kronofogde Brantings och brukspatron Myhrmans gestalter såg han faderliga förebilder, som genom kloka ord och nyttiga gärningar förverkligade regeln: »Gör väl, gör rätt i döden; det övriga gör Gud.» Förtröstanfullt kunde man i Värmland på lämpligt avstånd betrakta de politiska omvälvningarna i Europa som frihetsrörelser och revolutionens son, erövraren Napoleon, som frihetshjälten framför alla andra. Med Myhrmans bifall hade Esaias på nyåret 1799 vid den (lyckligtvis förhastade) tidningen om Bonapartes död i poetisk yra skådat Napoleon »bland Hjältars högre chor, i englars glada famn».

Der skall Camillus sjelf Hans dygd sin undran ge,
 Der Cato flyga skall med vällust till Hans möte
 och mot sin like Scipio le
 Och Brutus störta tjust uti sin älsklings sköte.
 Och I, som bländade en stund utaf det ljus,
 Hvars första strålar I kring verldens öken spriden,
 Förtjenen, sansade från yrslan af ert rus,
 En krans af frihetens och rycktets händer vriden,
 Må, Fransmän, till ert lof i minnets häfder än

En tacksam efterverld blott denna runa skåda:
 Der föddes Bonaparte,* der föddes friheten
 Och hjältar värdige att danas af dem båda.

Till den näst sista raden har författaren fogat en not: »Bonaparte var, som bekant är, ej född i Frankrike, utan på Corsica. Man har trott, att detta fel ursäktas genom den så kallade *licentia poetica*, h.e. privilegium att rimma lögn och nonsens opåttalt.»¹⁰ – Äntligen kan en förnuftig stilistisk reflexion väcka den inspirerade Napoleonsbeundraren ur hans frihetsrus. – En tacksam eftervärld skulle inte vilja vara av med denna Tegnér's runa över 1700-talets stoiska dygd – den behövs som bakgrund till vad som sedan hände i Tegnér's inre värld. Man kan ju lätt föreställa sig vad en s.k. sociologisk historieskrivning eljest skulle ha plockat fram ur hans vagga i Millesviks komministergård.

På hösten 1799 befann sig 17-åringen i Lund sextio mil närmare den tyska spekulationen från vars rymdexperiment avfallsprodukter i täta moln regnade ner över de europeiska universiteten. Tegnér skulle få erfaras att ju mera begåvad man är i den s.k. metafysiska levnadsåldern, dess mer råkar man in i grubbel, tvivel och ångest. Därtill kom att det tillryggalagda avståndet från fröken Y. på Råmen icke hindrade den nyförälskade studenten T. från att råka ut för sin passions vilda stormar, nu förstärkta av svartsjuka och ekonomiska bekymmer.

Hur upplyst man än är, kan man inte i längden på 1700-talsvis sväva mellan den stoiska dygden och den epikureiska lusten utan att få svindel. Korteligen: Tegnér måste ha svar på frågan: vad bör jag göra?

Det är onödigt att här fördjupa sig i detaljer. Efter Oscar Levertins, Josua Mjöberg's, Albert Nilsson's, Carl Santesson's, Fredrik Böök's, Evert Wrangels och många andras undersökningar är det obestridligt, att Tegnér's diktning under läroåren i Lund är fylld av etisk ovisshet, människoförakt, självförakt och leda. Dess signatur är ordet *plåga*. Allt vad det 18:e seklet kallade »sällhet»: rikedom, ära, rykte, makt, hög samhällsställning, vänskap, kärlek – blottar sig som tomma illusioner – och sällhetens motpol, den stoiska visheten, är högmod och känslokyla. Den civilisation och kultur, som människan skapar tack vare sina talanger och sin intelligens, konst och vetenskap, är bedrägliga framsteg: slapphetens, dekadensens och självförintelsens förebud. Plågan driver den unge Tegnér till den yttersta gränsen.¹¹

¹⁰ WB 1: 7.

¹¹ WB 1: 71.

Det ges ännu en tröst som mildrar våra öden
 Då glädjen sviker oss, då tömd är hoppets skatt
 En enda säker tröst mot plågorna och nöden.
 Uppå en stormig dag, du följer, lugna Natt!
 Välsignom detta mål, vår lefnad föresatt;
 Ett sekel Plågan är, ett ögonblick är Döden.

Det finns naturligtvis en del ljusare toner under de första lundaåren i vad som skulle kunna kallas hembygds- och mågpoesien. En stackars student får ju inte alldeles tappa ansiktet.

Den av Lars Peter Munthe förmedlade bekantskapen med Kants pliktlära räddade den unge Tegnér ur hans problematiska situation. Munthe pekade på den fasta orienteringspunkten:

hur han talade så gerna
 om det mål vi sträfvat till,
 om vår pligt, lik Nordens stjärna,
 som när himlen hvälfes, står still.

Den gemensamma bakgrunden för såväl Munthes som Fremlings filosofiska utveckling hade varit den store tyske upplysningsfilosofen Christian Wolffs »Vernünftige Gedanken». Enligt honom borde människan sträva efter fullkomlighet genom att främja egen lycksalighet och allmänt väl. Men Munthe hade snart, säkerligen under Fremlings påverkan, börjat bedriva djupgående studier i den franska och engelska moralfilosofien. Munthe citerar i en diss. *De origine officiorum humanitatis* (Om uppkomsten av plikterna mot andra) av år 1791 (den kan mycket väl återgå på ett tidigare svenskt manuskript till en föreläsningsserie) Mandeville, La Rochefoucault och Helvetius som representanter för den riktning, som härleder våra plikter mot medmänniskorna ur egenkärleken, och Shaftesbury, Hutcheson, Adam Smith, Hume, Home och Ferguson, som i olika former låter pliktmedvetandet uppstå ur en »medfödd förmåga att göra andra väl» eller ur »människonaturens godhet». Själv ansluter sig Munthe till den senare gruppens antagande av en naturlig sympati såsom pliktmedvetandets grund, utan att därför helt förbise betydelsen av den till välvilja förklädda egoistiska klokskapen, som stundom vinner sitt egentliga mål genom lång och trogen tjänst.

Enligt Lidbecks minnestal över Munthe skall dessa studier ha lett

honom till att förneka möjligheten att uppställa en yttersta moralisk grundsats och till att begränsa moralfilosofiens vetenskapliga uppgift till att »utforska huru våra föreställningar om last och dygd småningom tillkommit och utvecklats sig genom vårt släktes begär och om-tänka, att befrämja sin lycksalighet».¹² Skulle Lars Peter Munthe ha stannat på denna punkt, så hade han sannolikt i våra dagar blivit framdragen av någon jag-tyckandets adept och prisad som den store Hägerströms lille föregångare. Nu kom Kant i vägen, och det ledde till att han, Munthe, blev hyllad av Tegnér i en av de skönaste dikter en lärjunge skrivit om en lärare.

Allting tyder på att Munthes övergång till Kants etik skett tämligen sent, och att därvid Kritik d. r. Vernunft (1781) icke spelat någon avgörande roll, utan först Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (1785), Kritik d. praktischen Vernunft (1788) och Kritik der Urteils-kraft (1790). Dessa skrifter av Kant är huvudkällor i det av Tegnér förvärvade etik-kollegiet från 1797, vidare i den uppgörelse med den evdämonistiska moralteorien, som under Munthes ledning företogs av Gustaf Lutteman i hans båda diss. pro exercitio 1797 och pro gradu 1799; likaså i Munthes samma år utg. diss. *De morali pretio amoris erga alios* (Om det moraliska pris som kärleken till nästan kostar), för vilken värmlänningen Nils Leonard Spak (Tegnérns gode vän) stod som respondent, och i diss. *De morali aestimatione amoris sui* (Om den etiska värderingen av egenkärleken), 1805.

I undervisning och skrifter värvade sålunda Munthe anhängare till Kants lära, att människans översinnliga natur uppenbarar sig i den goda viljan, som lagstiftar för sig själv och är obetingat förpliktad av denna lag. En handlings moraliska kvalitet är oberoende av dess resultat. Vem kan räkna ut, om en handlings följder är förmånliga eller ogynnsamma och skadliga för en själv, ens närmaste, det folk man tillhör och mänskligheten i dess helhet? Ingen gärningsman bär sin handlings öden i egna händer. Men detta hindrar ingen att göra rätt.

Erövrar det onda all världen till slut,
så kan du det rätta dock vilja.

Den etiska principen ligger i det praktiska förnuftet, ej i någon känsla (den må vara hur lustbetonad som helst) som uppträder som driv-

¹² Cit. fr. AN 1913, 29.

fjäder till handlingen eller som åtföljer den. Endast den subjektiva grundsats (maxim) som duger till grund för en allmän moralisk lagstiftning, är etisk. Människans värde ligger i hennes frihet, och denna är identisk med hennes självlagstiftning. – »Vad bör jag göra?» Frågan kan inte besvaras genom att hänvisa till vad jag är van vid att göra eller vad andra brukar göra, eller vad andra befäller mig att göra, eller genom att visa att handlingen är ett effektivt medel för att uppnå ett ändamål – allt dylikt är blott vaneregler och klokhetsregler – utan frågan besvaras endast och allenast genom det rena pliktmedvetandet.

Så ser den »förut främmande värld» ut, vari Munthe enligt självbiografien införde novitien Tegnér, men av detta yttrande torde man inte kunna dra den slutsatsen att »det var Munthe som först intresserade Tegnér för Kant».¹³ Tegnér hade sannolikt redan hösten 1799 begagnat Fremlings privata undervisning om Kant. Först under sommaren 1801 studerade han Kants Kritik d. praktischen Vernunft jämte hans Rechtslehre och Tugendlehre, och det finns ingenting i Tegnér's diktning vare sig från detta år eller det följande som tyder på att han fått det »lugn»¹⁴ och den »tro på mänskligheten» som gravdikten talar om. Kants inflytande måste förstärkas av Fichtes och Schillers, innan Tegnér blev en övertygad anhängare av pliktmorale och en svuren fiende till lyckan, nyttan, välfärden, den kloka beräkningen och den stoiska självtillräckliga apatien som etiska principer.

Så mycket om Munthe, endast för att göra sannolikt att hans inverkan på Tegnér är (bortsett från deras estetiska diskussioner) koncentrerad till en enda del av filosofien, etiken, men att den där hade en stor genomslagskraft, tack vare Munthes personlighet.

Forskningen har i detalj visat vilken andlig hälsa och poetisk skaparkraft som präglade Tegnér's diktning sedan det moraliska frihetsmedvetandet klarnat. Vid Munthes grav den 5 juni 1807 var det ingen överdrift att tacka honom »för allt, för allt». Men det betyder ingalunda att Tegnér var blind för den kantianska moralfilosofiens teoretiska svårigheter.

I gravdikten räknar Tegnér upp en rad obesvarade gåtor vilkas lösning Munthe skall skåda »i det obekanta höga» tillsammans med sin Kant:

¹³ AN 1913, 30.

¹⁴ I diktens senare version står det »hopp».

se i ödets protokoller
 huru dygdens räkning står;
 spörj, hvart släktet med sitt joller,
 med sitt Uriebref dock går;
 hvarför hydran fins, som blöder
 i vår barm vid pligtens bud,
 hvarför pelarn göms som stöder
 bryggan mellan oss och Gud:
 hvi så mycket ädelt, påtänkt
 till vårt släktes väl, förgås:
 och hvar annan gåta, fåfängt
 forskad ännu ibland oss

— — —

Ur en föreläsning i maj 1808 har Albert Nilsson tagit fram detta yttrande av Tegnér:¹⁵

Det är klart, att blott genom en Kantisk skillnad mellan Homo Noumenon och Phaenomenon friheten, som är släktets palladium, kan räddas. Ty erkänner man sinnliga motivers inflytande på viljan, så att de på ett nödvändigt sätt kunna bestämma henne, så är i och med detsamma all frihet och med den möjligheten af all moralitet försvunnen. *Men huru vår öfversinnliga varelse kan förenas med vår sinnliga och verka på den senare, det förklaras ej utur kritiska filosofien, och är ett fel, som blifvit mycket tadladt.* Försöken af de nyare att förena practiska och theoretiska förnuftet och visa deras gemensamma beröringspunkt höra ej hit att genomgå. Nog att en sådan förening verkligen existerar och är i medvetandet [=pliktmédvetandet] tydligen gifven; förklaringen af dess möjlighet hör till transcendentalphilosophien, ej till aesthetiken.

Tegnér håller sålunda fast vid den kantianska principen och brukar den ständigt för att kasta ljus, inte bara över de enskilda människornas liv och leverne, utan också över samhällsförhållandena, incl. staternas politik.¹⁶

IV

En av två tidiga dikter,¹⁷ som Tegnér skrivit på samma blad, varöver står *Ur Bref till T - - - r* (säkerligen C. A. Tiliander), lyder så:

¹⁵ AN 1934, 93-94 [AN 1934=Albert Nilsson, Tegnér och Uppsalafilosofien, Stockholm 1934.]

¹⁶ E. Åkesson, Pliktmoral och statsmoral (GHT 11.12.1968).

¹⁷ WB 1: 29.

I tanklöst lugn af lifvets korta stunder
 De flästa lyckligt nog kanske förgå,
 Då för sitt hopp man söker inga grunder
 Och säges tro hvad man ej tänker på.
 Men dvalans lugn är kort och varar föga;
 Snart Tviflets furia väcker dig, och ger
 En brand åt dig, at du det mörker ser,
 Som hotar dig och tynger på ditt öga.
 Och då med fasa väckas i ditt bröst
 Förnuftets forskning och ditt hjertas röst
 Som bjuda Dig den dolda sanning leta:
 Och Du med oro följer Tänkarns spår
 Och frågar forskande hvad Du *kan veta?*
 Hvad Du *bör göra?* Hvad Du *hoppas får?*

De tre frågorna: *vad kan jag veta? vad bör jag göra? vad får jag hoppas?* är ju filosofiens grundproblem enligt Kants Kritik d. pr. Vernunft. Men man behöver därför inte anta att dikten skrevs, sedan Tegnér studerat denna skrift, dvs. under eller efter sommaren 1801. Kants berömda utsaga var helt säkert för länge sen känd, t.ex. av Lars Gustaf¹⁸ och Elof Tegnér. Den ingick i varje filosofilärares mest elementära information, och det kan anses mycket sannolikt att Fremling meddelat den i sin privatundervisning under hösten 1799. Efter-

¹⁸ Kants *namm* har Esaias sannolikt mött för första gången i Lars Gustafs diss. *De Aeternitate Dei* (1794). Författaren kunde ju med stolthet visa denna skrift för lillebror Esaias, då han kom hem till Värmland i mars 1796. På s. 6 i diss. skriver Lars Gustaf: »Ty vi kunna icke fränkänna Gud någon fullkomlighet utan att samtidigt varje sann kännedom om Gud försvinner; därför tvivlar jag icke på att Gud är och att han har all fullkomlighet som kan tänkas.» I en not uppräknas så en rad teologer och filosofer, som diskuterat hithörande problem. Notens avslutas med dessa ord: »De twivel, som den berömde KANT, i sin skrift *Critik der reinen Vernunft*, på grund därav att naturföremålen äro underkastade förändringar, riktat mot argumentet, som visar att Gud existerar, vederläggas utmärkt av den berömde FEDER i hans meditationer *Über Raum und caussalitet*, I, 87. [Dubia, quae Celeb. KANTIUS in libro *Critik der reinen Vernunft*, argumento, quod esse Deum ostendit, ex natura rerum, mutationibus obnoxiarum, opposuit, optime tollit Celeb. FEDERUS, in Meditationibus, über Raum und caussalitet, I, 87.]» Det är så gott som otänkbart, att den latinläsande Esaias inte tagit del av broderns lärdomsprov. Men eftersom Lars Gustaf (säkerligen i överensstämmelse med Fremling) avvisat Kant, är det knappast troligt att Esaias *vid detta tillfälle* blivit nyfiken på Kant.

som brevet till Tiliander saknas, vågar jag hypotetiskt anta att dikten är mycket tidig (från slutet av 1799 eller början av 1800). Den förefaller ju vara direkt framsprungen ur den situation då »Tviflets furia» väckt författaren ur dvalan.

Som vi sett, har frågan: vad bör jag göra? så småningom genom Munthes påverkan fått ett svar som kunde tillfredsställa Tegnér. Men hur gick det med de två andra tvivlen: det kunskapsteoretiska och det religionsfilosofiska? Här kommer Tegnér's relationer till Fremling i förgrunden.

Matthæus Fremling blev student i Lund 1762 och fil. magister i Greifswald 1770. Sedan han i Lund försvarat ytterligare lärdomsprov, blev han docent i fysik 16.2.1771. Han hade inte, som de flesta andra, gått den snabbaste vägen till graden utan var känd för att vara vad vi nu kallar en »allvetare». Så fort han behagade sätta foten i Skånska Nationen (det skedde först sedan han varit student i fyra år), steg han snabbt till alla förtroendeposter och deltog med aplomb i nationens latinska disputationsovningar både som författare av theser och som opponenter. I filosofien tillägnade sig Fremling raskt Christian Wolffs »Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt, und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt», dvs. det härskande systemet i rationell teologi, kosmologi och psykologi. Intellectuell optimism präglade Wolffs tänkande. Förståndet kunde bevisa allt det som var nödvändig grundval för den naturliga religionen och den naturliga moralen, dvs. för en allmän, överkonfessionell tro på Guds existens, och människans frihet och odödlighet.¹⁹

Men i mars 1773 avvek plötsligt docenten Fremling från Lund till Stockholm. Han var kallad till riksrådet Fredrik Ribbing som informator för hans 8-åriga son Adolf Ludvig. När Fremling i början av 1779 återtog sin undervisning vid Lunds universitet, var han en ny människa, akademiskt och filosofiskt. Han hade blivit utnämnd till adjunkt i teoretisk och praktisk filosofi i jan. 1777, men ännu viktigare var att han i Stockholm börjat tillägna sig fransk och engelsk filosofi av flera olika riktningar och att han fått respekt för empirisk forskning, framför allt genom sina studier i anatomi för professor Roland

¹⁹ I den danske prästen Chr. Bastholms mycket spridda »Philosophie för olärda», som också översatts till svenska och fanns i kronofogde Brantings boksamling, hade tonåringen Esaias Tegnér lärt känna en folkupplaga av denna filosofi.

Martin, Sveriges förste professor i anatomi och fysiologi, dessförinnan en för lärdom berömd medicinare i Paris. Fremlings horisont hade vidgats. Han insåg, att det imponerande Wolffska systemet vilade på en vacklande grund och var metodiskt enkelspårigt. Han hade lärt sig skatta Locke högt, i synnerhet på grund av dennes motvilja mot absoluta påståenden, och ansåg Humes skeptiska kritik för genial. Condillac och Charles Bonnet och flera andra hade lärt honom att psykologien måste reformeras från grunden.

Sedan Fremling blivit professor 1782, fortsatte han genom årtionden ännu mer energiskt denna konfrontation med samtidens filosofi. Kants *Kritik der reinen Vernunft* utkom 1781. När började Fremling studera den? Vilhelm Faxé, som var hans lärjunge och under hela livet var fylld av beundran och tacksamhet, säger att när Fremling började undervisa om Kant, hade han ägnat ett decennium åt att studera hans filosofi. Första gången Fremling i föreläsningsskatalogen erbjuder sig att privat läsa Kants förnuftskritik är 1793.²⁰ Samma erbjudande står i katalogen för 1795 och 1796 (1794 var Fremling rektor). 1797 föreläser han för första gången offentligt över samma ämne, 1798 och 1799 åter privat, 1800 och vt 1801 offentligt. Sedan ägnar han sin undervisning åt transcendentalfilosofiens nyare former. Ht 1801 och vt 1802 föreläser han offentligt om huvuddragen i Fichtes idealism, som han behandlar genom analys av *Bestimmung des Menschen*. Han upprepar dessa föreläsningar privat 1804 och 1805. 1806–1810 behandlar han varje år privat »den nyare idealismen», dvs. här kommer Schelling med i spelet. Vid sidan härav läser han antingen offentligt eller enskilt omväxlande logik, psykologi, ontologi, kosmologi, naturlig teologi, efter ht 1802 varje år därjämte pedagogik.

Hur långt hade då Fremling kommit i sina Kantstudier och sin Kantkritik, när Esaias Tegnér började studera i Lund?

I Bihang till N:o 2 av Sjuttonde Flocken av Lunds Weckoskrift Nytt och Gammalt, den 11 september 1799 (alltså kort före Esaias ankomst till Lund) stod att läsa ett »*Utdrag af en Recension, beträffande Försöket til en Granskning, af Kantiske Grunderne, för Odödlighet och en Gud*. Stockholm 1798». Recensionen hade varit införd i nr 3 av Tidningar utgifne för Wexiö Stift den 5 juni 1799. En rad citat ur recensionen presenteras nu i Bihanget, och efter varje

²⁰ Uppgiften 1795 i SvBL 16 (1966) är tryckfel.

citat har en anonym författare framställt *Anmärkingar*, delvis rätt vidlyftiga. De röjer en så ingående kännedom om den anmälda skriften författare, innehåll och syftemål, att man knappt kan ta miste på anmärkarens identitet.

Nu visste alla läsare av det lilla oumbärliga lokalbladet att de Bihang, som det då och då var försett med, brukade innehålla viktiga ting som rörde stifts- och universitetsstadens mera betydande personer. Prenumeranterna gömde och samlade dem väl, och man kan utgå ifrån att e.o. bibliotekarien, adjunkten Anders Lidbeck genast tog fram nr 2 och visade Bihanget för bröderna Tegnér. Ty *han* visste väl vem anmärkaren-författaren var som året innan givit ut *Granskningen* av Kant. Det är inte heller omöjligt att skvallret från huvudstaden nått UB i Lund, förtäljande att den store Leopold, bröderna Tegnér's idol, uttalat sin förtjusning över *Granskningen*, vars författare egendomligt nog icke satt ut sitt namn. Leopold själv hade öppet kritiserat kantianismen som en farlig filosofisk villolära, sedan professor Boëthius i Uppsala blivit dess anhängare och 1787 gett ut en svensk översättning av Kants *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Leopold fick nu en medkämpe, och det gav i sin tur anledning till att en kantianskt sinnad person gav ut »*Valda Stycken Til Uplysning i den Kantiska Philosophien*. Stockholm. Tryckt hos And. Jac. Nordström 1798». I slutet av denna skrift lämnades ett utdrag ur ett brev från *Hr F-g* till utgivaren, rörande *Kantiska Philosophien*. Brevet utgjorde ett försvar för »*Granskningen*» – och därmed hade författaren avslöjat sig själv. Ingen kunde längre tvivla på att hans namn var Matthæus Fremling, och Lidbeck kunde kanske också förete det t.ex. av *Valda Stycken* som ännu finns på UB.

Vad kunde nu studenten Tegnér inhämta av denna celebra skriftväxling?

»*Granskningen*» omtalar i början att Kant funnit de vanliga gudsbevisen otillfredsställande. Man kan således inte längre lita på det kosmologiska beviset, som från världens ordning och lagbundenhet sluter till en viss upphovsman; inte heller på det teleologiska, som ur ändamålsenligheten i världen sluter till en god och vis avsikt vid världens tillkomst och under dess fortvaro; inte heller slutligen på det ontologiska beviset, som vilar på att begreppet fullkomlighet – Gud är den fullkomlige – måste innesluta begreppets existens.

I stället har Kant uppställt ett moraliskt bevis för Guds tillvaro och

människans odödlighet. Fremling formulerar det sålunda (jag ersätter här och där det ålderdomliga språkbruket med ett nutida):

Dygd och lycksalighet utgör de båda beståndsdelarna i det högsta goda. Men här i tiden är de ej alltid förbundna med varandra. Om det högsta goda skall uppnås, måste de vara nödvändigt förbundna med varandra.

Dygden kan ej förverkligas utan att människan oupphörligt skrider framåt till den punkt där hennes begär helt överensstämmer med sedelagen. Lycksaligheten innebär att våra önskningar uppfylles; den skall vara noggrant avpassad till den grad av dygd som en människa uppnått. Ett oupphörligt sedligt framåtskridande är blott möjligt om odödlighet förutsättes; lycksaligheten fordrar en Gud, dvs. ett högsta väsen, som har makt att uppfylla den dygdiges önskningar.

Utan odödlighet och Gud är det sålunda omöjligt uppnå det högsta goda, det är en tomhet utan verklighet. Men att uppnå det, är ovillkorligt fordrat av sedelagen; alltså är det icke mindre nödvändigt att antaga de villkor under vilka det högsta goda är möjligt. —²¹

Sedan får läsaren vara med, när Fremling smular sönder Kants argumentering bit för bit genom att visa upp, att varje sats strider mot Kants egna förutsättningar. Slutklämmen lyder så här:

Allt stannar alltså omsider i blotta *tänketing*. En översinnlig dygd är allenast till i tanken, ty ehuru den skall tänkas [ligga] i människans förmåga, kan likvisst ingen råka den utom tanken, d.ä. [den påträffas inte] i någon erfarenhet. Odödlighet och en Gud hava ej heller någon annan varelse, än att de skola tänkas i en tänkbar dygdelära. Lycksaligheten, som denne tankegud skall förknippa med en tankedygd, under en allenast tänkbar ändlös fortvaro, blir alltså även ett *tänketing*. — Och författaren tillägger, att om man konsekvent tillämpar Kants översinnliga sedelag, enligt vilken varken fruktan eller hopp utan blott den rena aktningen för lagen, får vara drivfjäder för handlingen så bör den dygdige i medvetandet om sin dygd, *finna sig ingenting behöva*, och fördenskull kan han sitta stilla, »änskönt han, omgiven av idel vedervärdigheter slutligen skulle se solen försvinna och avgrunden öppna sig för att nedsänka honom i en evigt varande natt».²²

Det låter kusligt. Vad kan jag veta? Vad får jag hoppas?

Men nu kan Esaias gå över till Fremlings brev till utgivaren av »*Valda Stycken*». Där säger Fremling:

Jag är ej tilgifven någon filosofisk sect, icke en gång kär uti egna tankar, af hvilka jag gjort många uppoffringar, och är alltid färdig til dylika, när jag därtill får tilräckeliga skäl. För mig är det alltså lika mycket, huru andra tänka: rättigheten

²¹ Ur Granskningens »företal» [s. 2-3].

²² Granskningen, 90-92.

at tänka sjelf, är det enda jag försvarar. Ingen kan hafva mera aktning, än jag, för *Kants* skapande snille; äfven i de misstag jag tycker mig finna, beundrar jag honom ofta. Skulle hans filosofiska försök ej hafva någon annan förtjenst, har det åtminstone den, at *Kant* blottat den yteliga lärdom, som i sednare tider nästan utträngt all vetenskaplig kunskap. *Kant* har visat at det icke är så lätt at philosophera; som vårt lättsinniga Tidevarf inbillat sig. Slutet af nuvarande stridigheter må blifva hvad som hälst, så har *Kant* gjort epoch i Philosophien. Det hörer til planen af människans odling, at vara i beständig verksamhet; derföre måste lärosatser upkomma och försvinna, åter upkomma samt åter försvinna. Sjelfva villfarelserna, som alltid inblandas i det sanna, tjena at se saker på en sida, som annars icke skulle visa sig. — —

Hufvudsakeliga ämnet, som *Kant* säger sig vilja utreda är, om här gifves någon kunskap oafhändig af erfarenhet och alla intryck. Sedan ämnet af en lärobyggnad är bekant; så återstår at styckevis tilse, huru det, med alt hvad som därmed förbindes, utredes. På et sådant sätt, och icke annorlunda upkommer et tydligt begrep om det *Hela*. At vilja granska en lärobyggnad, utan at känna det *Hela*, vore et äfven så vågsamt, som onyttigt företagande. Granskaren bör hafva det hela för ögonen, och medelst delarnas ordentliga framställande, undersöka det samma.

Härvid är det onekeligen af största vigt, at jämföra särskilta Lärobyggnader med hvarandra. Jämte den bestämdhet i begrep, som härigenom erhålles, blifver man tillika varse, huru få de speculativa ämnen äro, hvarom Philosopherna skulle tvista, om de allenast, frie från alla maximer [=förutfattade meningar], hade sanning til föremål, nyttjade samma uttryck, och därmed förbundo samma tankar. —

Ja, till en sådan filosof måste man ju gå! Det tjänar ingenting till att grubbla förrän man tagit reda på *det hela*. Nej, det vore rusligt att bli avhyvlad så, som den ytlige recensenten blir i »Bihaget» till *Nytt och Gammalt*. Där får Växjötidningens anmälare — tydligen en av väktarna på det småländska Sions murar — ordentligt veta hur samvetslöst det är att varna folk för en skrift som han varken behagat läsa eller gjort sig omaket att förstå. I *Bihaget* fann också Esaias en hänvisning till skrifter av och om *Kant* som redan blivit översatta till svenska, bl.a. *Johann Schulze, Erläuterungen über des Herrn Prof. Kants Kritik der reinen Vernunft*. Det har förmodats, att *Munthe* föranstaltat denna översättning, som verkstälts av hans lärjunge *Gustaf Lutteman*. Säkert är att *Fremling* haft en finger med i spelet. Flera av *Fremling* använda svenska termer, t.ex. rymd (=ty. Raum), syn (=ty. Erscheinung, Phänomen), känsla (=ty. Empfindung, Sensation), är regel i översättningen.

När *Fremling* under läsåret 1800 och vt 1801 föreläste offentligt över *Kants Kritik d. r. Vernunft*, tog han sin utgångspunkt i *Schulzes*

bok, som Kant själv auktoriserat och som Fremling finner mästerlig i sitt slag. Tegnér's anteckningar visar, att föreläsaren gick igenom hela Schulzes bok, stycke efter stycke. Han förklarade noggrant innehållet terminologiskt och sakligt och fattade ställning till detsamma punkt efter punkt. De krav på analys och förstående av filosofiska tankegångar som Fremling uppställt i sitt ovan citerade »Bref», är väl tillgodosedda.

Vad har nu denna analys av Kants huvudproblem haft för verkan på Tegnér?

V

I början av år 1800 var Tegnér sysselsatt med att översätta 4:e sången i Voltaires *Discours sur l'Homme*. Däri sköt han in ett av honom själv diktat parti, som enl. en senare anteckning tillkommit i februari 1800. Albert Nilsson observerade inskottet i det otryckta manuskriptet. Det är efter Wrangel-Böök's utgåva av Tegnér's Samlade Skrifter känt under rubriken *Apostrof till Kant*²³ och lyder så:

Förnuftets Criticus, Du som i våra dagar
 Med Metaphysisk hand har gett det nya lagar,
 Som, för at tro dig sjelf, har sagt allting så sant
 Af tusen dömd, förstådd af tio, – store Kant
 Din blick har man mig sagt, Naturen genomtränger.
 Väl – lyft den slöja upp som för mitt öga hänger.
 Det väsen uti mig, som tänker och begär,
 Ack värdes säga mig, hur det beskaffadt är.
 Hur där begreppen väcks, hur känslorna upprinna.
 Vis mig förnuftets gång, vis mig dess verkningslag,
 Säg, dessa föremål, som mina sinnen finna,
 Äro de utom mig? Äro de blott mitt Jag?
 Hvi et min vällust gör, och hvi gör et min plåga?
 Vis mig den dolda kraft som Bildningsgåfvan för;
 Vis mig den krets, hvori sig oförvillad rör
 Af Kunskap och Begär den dubbla själ-förmåga,
 Hur spännes tankens flygt? hur tändes snillet's låga?
 Säg orsaken till alt! – Men hvad, Du svarar ej?
 Locke kände icke den; Du känner henne? – Nej.

²³ WB 1: 11.

Albert Nilsson tillägger,²⁴ att det är första gången Tegnér nämner Kant i ett poem, och kommenterar sålunda: »Då Tegnér skrev ner dessa rader, kände han, såsom han själv säger, Kant endast genom hörsagor. Därom vittna även vissa uttryck, såsom då han talar om den dubbla själsförmågan; Kant räknar ju först med tre själsförmögenheter: förstånd, vilja och känsla.»

Kriarättningen går ut över Fremling. Diktens innehåll vilar helt (möjligen med undantag av två rader) på *inledningen till Fremlings Kantföreläsningar* under vårterminen 1800. Enligt Tegnér's anteckningar säger Fremling där, att *Kritik der reinen Vernunft* är en »alltför mörk titel», och för att förstå den rätt, måste man veta följande:

I människosjälens äro hufvudsakligen tvänne krafter: Kunskapsförmågan, varaf all vår Kännedom, och Begärförmågan eller Wiljan, hvaraf alla våra handlingar determineras. [Jfr raderna 7-8: Det väsen uti mig som *tänker och begär* / Ack värdes säga mig, hur det beskaffadt är.] De föreställningar, begrepp och grundsatser, som ligga i kunskapsförmågan, oafhängiga af alla yttre intryck, kallar Kant det rena theoretiska förnuftet, äfven som de föreställningar, begrepp och grundsatser som ligga i begärförmågan, oafhängiga af alla yttre intryck, af honom kallas det rena practiska förnuftet. Cr. d. r. V. (hvilket rättare bordt heta Cr. d. r. theoretischen Vernunft) vill alltså ej säga annat än en granskning huruvida kunskapsförmågan äger en högeligen berömvärd sysselsättning och röjer mycket skarpsinne och snille. Men räckligt för att visa vägen.

Men det är inte nog med detta. Från början till slut har dikten motsvarigheter i Fremlings framställning.

Förnuftets Criticus, du som i våra dagar
Med Metaphysisk hand har gett det nya lagar.

»Med *metafysisk* hand» är ju ett uttryck som kan komma en nykantianskt skolad läsare att vakna upp ur sin slummer. Var inte Kant »der Alleszermalmer» i fråga om metafysik? Tegnér har antecknat att Fremling framhållit följande: När Kant genom sin läsning av skeptikern Hume förstått att den avart av Wolffs filosofi han dittills docerat (Baumgartens) inte höll stånd mot skepticismen, så har han gripit sig an med att lägga grunden till *ett nytt system*, som skulle vederlägga skepticismen. Fremling säger också, att Kant för den praktiska filosofiens del har uppritat konturerna till en »*Metaphysik der Sitten*»,

²⁴ AN 1913, 32 f.

men att man ännu väntar, och troligen väntar förgäves, på Kants metafysiska system inom den teoretiska filosofien. Kr. d. r. V. är ju enl. Kants egen utsaga just »*Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*».

Rad 3-4:

Som, för at tro dig sjelf, har sagt allting så sant

Af tusen dömd, förstådd af tio, - - -

Fremling har påpekat, att Kr. d. r. V. till att börja med inte alls blivit omtalad i den lärda världen, sannolikt därför att den var så ofattligt och mörkt skriven; vidare att Garves rec. i GGA (17.1.1782) vilade på ett rent missförstånd, och att *Prolegomena* (1783) inte heller blev den succé Kant hade väntat. Fremling har också meddelat, att Kants filosofi sedan blev föremål för skilda tolkningar och att bl.a. Jacob Siegmund Beck och Johan Gottlieb Fichte i början av 1790-talet hävdade, att kantianismen måste förstås efter andan, icke efter bokstaven, och att detta gett Kant anledning till att offentligen förklara (i Allg. Litteratur Zeitung) att hans system bör tagas »alldeles efter orden och att til begripande deraf fordras endast godt sundt menniskovett och tillräckelig kännedom af de saker, utan hvilka intet filosofiskt system kan fattas».

Rad 4-5:

- - - store Kant

Din blick, har man mig sagt, Naturen genomtränger

»Man» är ingen annan än Fremling, som karakteriserat Kant så här:
»Af naturen äger han ett speculativt hufvud, ett djupt och forskande snille och ett ovanligen *genomträngande och skarpsynt* förstånd.»

Rad 9-12:

[värdes säga mig]

Hur där begreppen väcks, hur känslorna [= die Empfindungen] upprinna.

Vis mig förnuftets gång, vis mig dess verkningslag,

Säg, dessa föremål, som mina sinnen finna,

Äro de utom mig? Äro de blott mitt Jag?

Detta är ju det kunskapsteoretiska problemet i Kr. d. r. V., noggrant preciserat av Fremling i hans inledande föreläsningar men grovt för-
enklat av Tegnér.

Slutraderna:

Hur spännes tankens flygt? Hur tändes snilletts låga?

Säg orsaken till alt! – Men hvad, Du svarar ej?

Locke kände icke den; Du känner henne? – Nej.

Vi läser i Tegnér's anteckningar:²⁵

Ändamålet med denna granskning af kunskapsförmågan är det at bestämma gränserna för all mänsklig kunskap, ett företag, som bland filosofer ej var något nytt och ovanligt. Locke har äfven sysselsatt sig med denna undersökning i sitt *Essay on Human Understanding*; men resultaten af dessa undersökningar blir hos dem bägge olika. Ty Kant statuerar att man ej kan kunskapa annat än sinliga föremål, det vill säga att gränsen för all mänsklig kunskap stadnar inom erfarenhetens fält, och hvad de öfversinliga föremålen, Gud och odödlighet, angår, så bli de föremål för en förnuftig tro, men aldrig för någon kunskap. Det är häri han skiljer sig från Locke, som påstod att man kunde kunskapa äfven öfversinliga föremål. [Fremling har tidigare i föreläsningen sagt, att Hume drog ut de skeptiska konsekvenserna av Lockes teori.] Nyttan af denna undersökning blir då, fortsätter Fremling, efter Kants egen utsaga, *negativ*, ej *positiv*. Det vill säga att han söker visa huru erfarenheten är det enda bestämda fältet för människans kunskapsförmåga, och huru liten visshet alla satsar och bevis, om sådana saker som ligga utom Erfarenhetens gräns, hvilka man hittills ansett för vissa och oumkullstötliga, äga. På detta sätt stöter han häftigt de Dogmatiska Filosofernas högmod, som med så mycken tillförlitlighet [=tillförsikt] avancera i filosofien vissa allmänt gällande satsar. Ej blott dessa, utan äfven deras antagonister, de Sceptiska Filosoferna, lofvar Kant at vederlägga: et löfte som man längre fram skall få se huruvida han håller.

Genom detta sista förbehåll har Fremling redan i föreläsningsseriens början antytt sin åsikt att Kant icke övervunnit skepticismen. I sitt svar på magisterfrågan 1802 har Tegnér sagt detsamma. Och låt oss nu återvända till den i biskopens mun egendomligt klingande satsen i det självbiografiska utkastet 1839: »Hvad som i synnerhet fäste mig vid Kantiska criticismen, var dess ursprungligen skeptiska Natur och dess resultat som stadnar vid ett obekant och outgrundeligt.» När Tegnér noggrant följde Fremlings föreläsningar, var han angelägen om att få en klar inblick i hur den skarpsinnige Kantkännaren uppfattade och kritiserade resultatet av Kr.d.r.V. Det har sagts, att Fremlings föreläsningar troligen förbryllade Tegnér. Det är möjligt, men jag tror snarare att de väckte hans nyfikenhet. Säkert är att de satt djupa spår hos honom.

²⁵ Tegnér's Kantanteckningar, 3–4.

VI

En annan filosofisk dikt av Tegnér är den som börjar »*Lät narren fritt*». Algot Werin har gjort sannolikt²⁶ att den skrivits »på samma sorts papper som apostrofen till Kant» – och troligen ej långt efter. Den lyder sålunda:

Lät Narren fritt ett lof af större Narrar vinna.
 Men Ni som vandrar tryggt den sanna Vishets stråt
 Och hatar dårskapen, ser den och ler deråt
 Hur spindelfint också man må den sammanspinna,
 Tror Ni, Philosophiens men ock förnuftets Vän!
 Tror Ni at Menniskan skall ständigt vräkt sig finna
 Kring villans ocean, som höljs af skymningen
 Och ingen dag hon se, och ingen hamn hon hinna?
 Men evigt i den bild hon tog för Sanningen
 Omfamna, Ixion lik, et moln för en Gudinna?
 Nej? – sen af hvad man sökt, man funnit ingen ting
 Och af förvillelsen fått svärma cirkeln kring;
 Sen många tidevarf, som vårt, hopflicka hunnit
 Och åter rifva opp hvad hälst förvändt man tänkt;
 Sen nya dårskaper de gamla undanträngt
 Och tankegyckleriet än mången lära skänkt
 Der man med klarhet alt, blott ej det rätta, funnit;
 Sen sanning ofta än synts flyckta af och an
 Undan Systemers mängd som ramlat på hvarann:
 Och ännu mången gång i Vishetslärarys riken
 Förnuftet gett med harm plats för Metaphysiken;
 Då skall, må ske, en dag, en ändtlig mognad verld
 Af evig irring trött, af sin förnedring lärd
 Se, i den trånga krets af hvad hon sjelf erfarit
 Sin sista kunskap stängd, som det den första varit;
 Och af en vishets bud, mer nyttig och mer sann
 Hon veta, ändtlig klok, at alt ej vetas kan.

Så uti vishet sjelf, liksom i alt, vi finne
 En gräns hvars stängsels tvång den kloke vörda bör.

²⁶ I AN 1934, 16. Se WB 1: 43.

Det retar dåren blott, som med förmätet sinne
 Ses koxa i den rymd som sträckes utanför.
 För medelmåttan född han snillet örnflygt apar
 Af hopens undran stolt, som på hans skyfärd gapar.
 Högt ur vår synkrets lyft han i en Fichtisk dröm
 Med självkärt välbehag bland Ätherns tomhet dväljes
 Och bygger et system, likt bubblan på en ström
 som glänser emot skyn och straxt af vågen sväljes.
 Djup Tänkare, stor Lärd, om blott han konsten fann
 At sina gåtor hop med spindeltrådar länka,
 Och grundligt meningslöst hvar vriden slutsats dränka
 I lärda Termers svall som undra på hvarann.
 Af alt uti sin flygt han blott för jorden fasar
 Men villans labyrinth med trygghet genomrasar;
 Ser ingen lyckta tänd, får ingen ledtråd fatt
 Bland sina hvirvelsprång och sina gåtors natt.

Sedan Fremling analyserat och kritiserat den första delen av K. d. r. V., den Transcendental Estetiken, dvs. läran om rum och tid som sinnlighetens aprioriska (allmängiltiga och nödvändiga) former, jämför han resultaten av Kants kunskapsteori med Fichtes vetenskapslära. Då åskådningsformerna rum och tid enligt Kant har sin grund i det kunskapande subjektet, måste alla våra omdömen om empiriska föremål gälla endast fenomen, dvs. föremålen sådana de företer sig då de ingår i de aprioriska åskådningsformerna. Fenomenens empiriska kvaliteter, deras s.k. innehåll eller materia, är enligt Kant givna genom Empfindungen. Men hur beskaffade är föremålen, när de icke sammanfattats till åskådliga enheter i rum och tid? Hurudan är världen bortsett från det mänskliga subjektets sätt att åskåda den?

Fremling sammanfattar nu de problem, som här möter, på följande sätt: Kant antar verkligen att något ligger till grund för fenomenen, emedan han anser det orimligt att något skulle kunna åskådas utan all grund. Detta något kallar han Ding an sich selbst, Noumenet eller det transcendental föremålet. Men detta ting i sig är obekant= x . Därom har jag intet positivt utan blott ett negativt begrepp. Fremling fortsätter: Om Kant verkligen kunde bevisa att föremålen sådana som

de företer sig, endast är fenomen, så kunde man få anledning att skilja mellan ting i sig och fenomen. Men då nu detta aldrig kan avgöras, så blir ju denna skillnad onödig. Emellertid påstår vi, »och det utan att vara paradoxal», att Kant ej antagit ett verkligt transcendentalt föremål. Ty Kant säger längre fram [nämligen i den Transcendentala Analytiken] att kausalitet hos tinget i sig ej är verklig utan endast tänkt». På så sätt blir tinget i sig endast ett tanketing, endast en tom föreställning om en grund till fenomen. Alltså blir alla möjliga föremål ej annat än föreställningar enligt Kants system, dvs. *hela hans lärobyggnad i och för sig själv blir ej annat än ren kunskapsteoretisk idealism.*

Fichte har förebrått Kant att han stannat på halva vägen. Då Kant säger sig kunna med visshet avgöra blott att kunskapens form tillhör subjektet självt och ej beror av något annat, så påstår Fichte att kunskapens både form och materia härrör från det rena Jaget. »Himmel och jord äro ej annat än verkan av dess activité. Derföre påstår Fichte att alla Kantianer, som sökt at förklara Kants Kritik tagit derutur just den motsatta meningen, som Kant sökt at refutera. Han ensam, säger han, hvilken äfven vill passera som Kantian, har funnit claven til Kants System, det han förklarar efter andan, och det han betracktat ur en högre transcendental synpunkt. Detta anser han för rätta sättet at förklara Kant. Man må äfven erkänna, at ehuru *paradoxt och löjligt* Fichtes system är, *måste man likväl*, för at *alltid finna Kant consequent, anta det*; äfvensom man ej kan neka dess Författare *mycken finhet, speculativt och klyftigt hufvud.* Men den princip hvarpå han bygger hela sitt system, at nämligen mitt Jag är sjelfverksamt och oberoende af alt yttre, är oafgjord eller falsk; och kan systemet derfor sjelf ej hafva någon visshet.»

Vem ser inte att denna föreläsning är bakgrunden till Tegnér's dikt (som troligen kan dateras till slutet av mars eller början av april 1800), i all synnerhet om man ställer samman Fremlings karakteristik av Fichte med hans nyss citerade yttranden i Brevvet i »Valda Stycken». Men Tegnér kan inte ta saken så lugnt som Fremling. Vem är förresten den »Philosophiens men ock förnuftets vän» som han apostroferar? Vem har Tegnér sett le åt dårskapen samtidigt som han erkänner finheten i den spekulativa tanketråden? Är det någon annan än Fremling? Tegnér anropar honom att äntligen göra slut på denna skandal och fastslå: det här kan vi ingenting veta om. – När han vid besvaran-

det av magisterfrågan 1802 återkommer till ämnet, är han mera överlägset ironisk.

Men om man med hjälp av Fremlings karakteristik av Fichtes filosofi kan göra sannolikt, att Tegnér apostroferar Fremling i sin dikt »Lät Narren fritt», så måste man också fråga: har Tegnér haft någon bestämd person i tankarna då han talar om »Narren», och vem är denne i så fall?

Den 12 mars 1800 bjöd Nytt och gammalt åter på ett Bihang, nr 29. Det innehåller en liknande polemik som i nr 2, den 11 september 1799. Nu försvarar sig Fremling mot en recension som stått att läsa i *Journal för Svensk Litteratur*, årg. 3, 1799. Angreppet är där riktat mot Fremlings *Bref* (i Valda Stycken). I det hela präglas recensionen av en själv-tillräcklig nedlåtenhet, som ingalunda står tillbaka för den upp- och nedvända dogmatismen hos vår tids maoistiska bekännare. Författaren är anonym. Han slår fast, att Fremling varken begriper Kant eller Leibnitz. Han granskar satiriskt Fremlings terminologi. – Med skärpa tillbakavisar Fremling kritiken på sitt vanliga sätt: kommentarer till citat ur recensionen.

Den som förde klingen i Journalen var den unge transcendental-filosofen Benjamin Höijer i Uppsala. Det är han som Tegnér finner narraktig. Hans högdragna anspråk uppväcker Tegnér's vrede. Varför lämnar inte Fremling denne eterkoxare åt sitt öde, sedan han slagit fast den »gräns vars stängsels tvång den kloke vörda bör»?

Fremlings sammanfattande kritik av Kants lära om rum och tid, som nyss citerats, står att läsa på s. 29–31 i Tegnér's anteckningsbok. Den slutar inte där. Tegnér åhörde hela föreläsningsserien om Kritik der reinen Vernunft, och anteckningarna omfattar 207 sidor, jämte några tillägg. Man påminnes om ett ord som Tegnér fäller 1839 på tal om sina grekiska studier i ungdomen: »Att gifva vika för någon slags svårigheter var i allt fall icke mitt lynne.»

VII

Härmed är vi framme vid Tegnér's specimen för adjunkturen i filosofi 1803.²⁷ Ämnet var föreslaget av Fremling: Quaestio, an, congruenter praeceptis suis, ponere RES PER SE, animum afficientes, cel. KAN-

²⁷ Den lat. texten: E. Tegnér, *Opuscula latina*, primum 1801–1820 edita, Holmiae 1875.

TIUS possit. (Fråga: kan Kant, i samstämmighet med sina åsikter, påstå att det finns ting i sig, som påverkar själen?) Disputationen gick av stapeln den 20 december och synes ha varit en stormig tillställning.

Avhandlingen innehåller fem avsnitt. I det första framställs, med stöd i synnerhet av Fichtes Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre, de två vägar som filosofien slagit in på för att förklara Erfarenheten: nämligen *realism* och *idealism*. Den förra antar, att erfarenheten ger oss kunskap om verkliga ting utom oss, som påverkar själen. Den senare att erfarenheten består av idel föreställningar till vilka själen själv ger upphov.

I avsn. II och III framställs grundtankarna i Kants kunskapslära. Här är Fremlings föreläsningar huvudkälla. Kriticismen söker gå en medelväg mellan realism och idealism. Först redogör Tegnér för Kants lära om åskådningen, dess form och innehåll. Genom teorien om aprioriska former av åskådning närmar sig Kant till idealismen, genom att åskådningens innehåll tänkes bero på Empfindungen, som är givna för subjektet, kommer det in ett realistiskt moment i Kants kunskapslära. Men på grund av rummets och tidens subjektivitet – de är blott våra sätt att åskåda – är hela den empiriska kunskapen riktad blott på fenomen, dvs. på föremålen blott som de te sig för våra sinnen. Frågan uppstår då: vad är tingen i sig själva, bortsett från deras relation till vår sinnliga åskådning?

Förståndet, som fäller omdömen om föremålen, är den andra huvudkällan till kunskap. Även hos förståndet påträffas aprioriska former, de s.k. kategorierna, t.ex. begreppen substans och kausalitet. Tegnér redogör i avsn. III för kategoriläran och betonar att kategorierna icke har någon tillämpning utanför fenomenen, emedan den alltid förutsätter tidsformer s.k. schemata, kausaliteten t.ex. successionen. »Sålunda», säger Tegnér, »har kategorierna hela sitt fält och sitt innehåll inom de av erfarenheten föreskrivna gränserna; men om vi går utanför dem och tillämpar samma förståndsformer på där belägna ting, så ramlar vi ner i fåfänga försök och en oändlig förvirring uppstår. Ty tiden, som är den hake varpå förståndsformernas tillämpning hänger, hör icke till noumenens regioner, utan till fenomenen.»

I det fjärde avsnittet upptar Tegnér Kants åsikter till prövning. Frågan skall besvaras: kan Kant fasthålla vid läran om fenomen och noumen utan att råka i strid med sina förutsättningar? Prövningen

är rent dialektisk. Tegnér hävdar inte vare sig sunda förnuftets realistiska ståndpunkt eller transcendentalfilosofiens (Fichtes) rena idealism eller Kants i mitten liggande ståndpunkt. Han har upprepade gånger hört Fremling utveckla denna dialektik i sina föreläsningar. Dess utgångspunkt kan enkelt anges i följande slutledning.

Alla allmänna och nödvändiga bestämningar hos föremål måste ha sin grund i kunskapssubjektet.

Rum och tid är allmänna och nödvändiga åskådningar.

Alltså måste rum och tid tillhöra kunskapssubjektet.

Eftersom alla föremål i erfarenheten är beroende av funktioner hos kunskapssubjektet, vet vi ingenting om något annat än fenomen, dvs. föremålen sådana de förete sig för kunskapsförmågan. Tinget i sig faller helt utanför vår kunskap.

Vill man nu undvika denna svårighet, dvs. upphäva fenomenläran, så kan man med sunda förnuftets realism förklara att rum och tid är objektiva bestämningar hos föremålen och att de inte alls bero av kunskapssubjektet. Även själen (animus, medvetandet), som har kunskapen, måste då vara ett åtminstone tidsbestämt objekt, och all kunskap blir då en relation mellan två objektiva faktorer: föremålet och själen. Men man kan då endast påstå: »så är det här och nu»; man kan aldrig säga: »så *måste* det vara».

Eller också kan man med den kunskapsteoretiska idealismen stryka tinget i sig såsom onödigt och förklara, att alla våra apodiktiska omdömen, på grund därav att såväl rums- och tidsåskådningarna som kategorierna är aprioriska former hos kunskapsförmågan, måste avse föreställningars relationer till andra föreställningar.

Nu vet vi att både Fremling och Tegnér anser en sådan kunskapsteoretisk idealism vara dåraktig och löjlig. Tegnér har ju också den uppfattningen att skillnaden mellan ett fenomenellt och ett noumenellt jag är förutsättning för den moraliska friheten. Och dock: om man vill konsekvent utveckla Kants apriorism, kommer man till idealismen. Tegnér säger i det femte avsnittet: »Då vi har sett att var och en som sysslat därmed har närmat sig idealismen i den mån han varit mycket skarpsinnig, har det övertygat även oss om att den kritiska filosofien bör vändas till den fichteanska tolkningen eller också på intet sätt kan äga konsekvens eller begripas.»

Då vi nu känner hur Tegnér reagerat mot Benjamin Höijer, kan vi

ana med vilket inre raseri han stannar vid denna slutsats. Men nu kommer en överraskande vändning, som inte har någon motsvarighet hos Fremling.

Och här bör man beundra naturens vishet och godhet som ej gjort det som för oss är mest nödvändigt att förstå och värt vår kännedom beroende av filosofiska teorier utan av allmän omdömesförmåga och vanligt vett. Ty att syssla med filosofiens grundproblem och söka förklara den mänskliga kunskapens ursprung och natur, är en högeligen berömdvärd sysselsättning och röjer mycket skarpsinne och snille. Men det har den *olägenheten*, att man *angående dessa ting ej kan uttala något bestämt*. Ty ehuru från äldsta tider de mest framstående och skarpsinniga män ha försökt att lösa dessa problem och alla försäkrat, att de funnit det rätta, så är *frågan likväl ännu i dag olöst* och *lider av nästan desamma oräkneliga svårigheter*, så att man skulle kunna säga, att filosofernas försök häri ha sitt värde mera i att öva förståndet än i att finna sanningen. Denna dispyt kan likväl ej sträcka sig utöver filosofernas skolor, ty *allt övrigt*, vare sig det gäller förstå eller handla, avgöres ej utan framgång av sunda förnuftet (*sensui communi*). Ty vad som rör sedeläran, dygden och redbarheten, synes ej bero så mycket av sådana skiljaktigheter, som helt visst äro dunkla och invecklade. Särskilt när det är fråga om *handling*, ej om *förklaring* av handlingen. Häri är mänskliga förståndet lik solen; även om den ej alltid skiner klart, så plägar den ändå, t.o.m. när den höljes av moln, lysa tillräckligt för att visa vägen.²⁸

Vad är det som skett i Tegnér's tankevärld? Skulle man inte kunna uttrycka det så här: Fremlings systematiska och obevekligt logiska kritik av Kants förnuftskritik har demonstrerat för Esaias Tegnér, att även de skarpsinnigaste tänkare (Kant, Fichte, Fremling) kommer till problematiska resultat. Därigenom har Fremling befriat Tegnér från det intellektualistiska slaveriet under spekulationen, den kunskapsteoretiska såväl som den metafysiska. När tanken vill förklara och bevisa det översinnliga, kommer den till »det obekanta och outgrundeliga». Frågorna: vad kan jag veta? vad får jag hoppas? är *teoretiskt* olösliga. Ju mer de klaraste huvuden slipar sitt förstånd på dessa problem och försöker uttrycka sina tankar i sammanhängande påståenden, som meddelar något om något – dess mer blir Gud, världen och människan en gåta. Tegnér nekar inte skolan, dvs. filosoferna, rätten att fortfarande sysselsätta sig med dessa problem, vartill det finns många anledningar. Men man kan vara sannfärdig och hederlig och bilda det sköna med glädje, man kan vara en omdömesgill praktisk människa utan att behöva stödet av teorier som blott mynnar ut i svårigheter.

²⁸ a.a. 39.

Vem som helst bör ha rätt att tro på det eviga, som är religionen i ett människobröst. Religionen uttryckes inte genom bevis, som inte är några bevis. Hur uttryckes den då? Tegnér har svarat: språkligt i poesi, praktiskt i goda gärningar.

I en samling *Aforismer*,²⁰ som Tegnér tydligen under sina senare år renskrivit och som hänför sig till olika tider, står denna först: »Theologie och Metafysik använd på religion: en döds-kalle stjelpt öfver en lilja.» Vi känner igen den från Tegnér's brev. I marginalen har Tegnér skrivit 1804. Årtalet torde endast höra till denna aforism. Längre ner på samma sida läser vi: »Allt hvad som har haft något värde, följaktligen äfven haft något bestånd i Philosophien, från Plato till Schelling, är ren Dikt, ett didaktiskt poëm öfver Natur och Ande.» Och vidare denna aforism: »Philosophien är det stagnerande, Poësen det rinnande, ett lifsens vatten.» I sin promotionsföreläsning 1820 om Plato och poesien säger Tegnér om poesien: »Den sanning hon innehåller kan ej vara annat än *symbolisk*.»

Om – eller rättare sagt, eftersom – det är sant att det moraliska frihetsmedvetandet gett Tegnér's diktning vingar, så är det också sannolikt, att hans nyförvärvade visshet om att poesien's symbolism är det enda adekvata uttrycksmedlet för människans förnuftiga tro på det översinnliga, gjort honom till det evigas förkunnare. Genom skaldens penna flyter livets vatten. Finns det någon högre och skönare uppgift än diktarens? Vad Tegnér senare sagt om inspirationen stämmer med denna uppfattning. Men vissheten om skaldens uppgift hade utlösts hos den unge fil. stud. Tegnér därigenom att han följt med och erfarit hur tänkarens yttersta ansträngningar att rationellt klagöra det rena tänkandets förmåga att fatta och uttrycka det översinnliga, resulterat i frågetecken.

Det skulle ju komma tider då denna inspirerande visshet om diktarens kall fördunklades hos Tegnér. Då föreföll honom diktingen vara endast lindansarmöda. Och så kan man inte låta bli att här påminna om vad en annan stor diktare skrev vid sin skaldebrodars död:

Förunderligt stort är ett människoöde:
dröm och saga och skummande flöde,
vågor och lågor och stormars kör,
men hon själv är det sköraste rör.

²⁰ Se den Tegnér'ska handskriftsamlingen (LUB).

VIII

Fremling vandrade sin väg vidare. Hur mycket Tegnér hört av hans föreläsningar, sedan han själv blivit akademisk lärare, kan inte avgöras. Säkerligen har han läst igenom varje ny dissertation som Fremling presiderade för. Dissertationer på den tiden var lyckligtvis inte så omfattande. En god latinare kunde konsumera en sådan på en halvtimme. Albert Nilsson har 1934 dragit fram en av Fremlings dissertationer ur glömskan.³⁰ Den har i översättning denna rubrik: *Om en filosofi, som icke är ovänligt sinnad mot sunda förnuftet*. Den skrevs 1814.

Fremling utvecklar där teorien att kunskapen har tre olika stadier. Först bildar individerna genom sin beröring med yttervärlden så småningom sina konkreta och spontana reaktioner, vad senare filosofi kallat den naiva världsbilden. På grund av det motstånd som människorna möter i sina påståenden och handlingar väckes frågor. De tvingas till ett metodiskt sökande efter att förstå sakernas eget sammanhang, och därmed uppstår den vetenskapliga världsbilden. Fakta och lagar iakttages och uppställs på allt fler områden, men de förklaringar som ges är ofta partiella och osamstämmiga. Universum faller i sär till ett multiversum.

Människans förklaringsbehov kan därför inte tillfredsställas helt med den vetenskapliga forskningens resultat. Hon vill förstå det hela, enheten i den oändliga mångfalden. Kunskapens tredje stadium innebär alltså sökandet efter en filosofisk världsbild. Den har sin egen kunskapsart: den »skådar med förnuftets ögon». Fremling säger:

Det ändliga är besläktat med det oändliga, men de ändliga tingen äro genom sig själva oförklarliga på grund av fenomenens motsägande mångfald, varigenom naturen synes oense med sig själv; därför går man utöver fenomenen för att återvända till dem och insiktsfullt förklara, icke illasinnat behandla, de samma ändliga tingen. Själven lyftes upp i höjden, icke därför att den har motvilja mot de allmänna grundsatserna, utan emedan den bemödar sig om att liksom från en upphöjd och ljus utsiktspunkt i en blick se huru fenomenen, som framträda för det sunda förnuftet så olikartade som möjligt, de kroppsliga och de själsliga; tankarna och tankarnas objekt, tingen; frihet och nödvändighet, till den grad inbördes sammanstämma och förenas, så att en enhet och enahanda kraft, sig alltid lik och av samma förmåga, tydligt skönjes och framträder i alla ting från de högsta till de

³⁰ AN 1934, 193-206.

lägsta. I denna kunskapsart, egendomlig för förnuftet, när det som förmåga icke argumenterar utan *skådar*, vad som finnes i förnuftet, urskiljes det sanna *i och för sig*, dvs. fritt från sina olikartade höljen; detta kan endast sökas i alla fenomenens samstämmighet och samklang i enlighet med naturens bästa anvisning.

Detta är en nykter schellingianism baserad på den intellektuella åskådningen, men fri från myter, svärmeri, svammel och lärdomshögfärd. Jag gissar att det är en sådan form av Schellings lära, som gett C. A. Agardh anledning till att prisa Schelling i företalet till sin »Lärobok i botanik» 1830. Över denna hyllning till Schelling uttalade Tegnér sin glädje. – Det är att märka, att Fremlings framställning av den filosofiska världsbilden inte innehåller minsta antydning om att dessa satsers skulle vara *symboliska*. Men när Fremlings åsikter blivit klandrade som panteistiska, har han 1816 nedskrivit utredningar, som går ut på att natur och ande är »uttryck för ett öververkligt förnuft» och att det därför inom religionen finns rum för en »symbolisk antropomorfism». Har Tegnér, när han skrev gravdikten, känt till denna sista utveckling hos Fremling? Kanske, kanske inte. Men vi får en särskild anledning att åter ta fram gravdikten och läsa om de stora tänkarnas möte med Fremling i himmelen.

Glädigt sorla alla, bjuda vänligt handen
 åt nya gästen ifrån Nordanlanden.
 Men se, *han häpnar*. Inom grafvens dörr
 de äro icke som de syntes förr.
 Den arma *Psyche*, huru än hon svingar,
 på jorden är en örn – med fjärilsvingar.
 Men hennes vingar växa i det blå
 der solar flyga, englaharpor slå.
 Den lugna sanning *der* blir skaldens yra,
 dess vattenpass förvandlas till en lyra.
 All jordisk tankeform är *der* för trång
 och forskningen är adlad *der* till sång.
 I hymner tala *der* de vise och de gode,
 och hvarje tanke blir ett himmelskt ode.

Förundrad hör han deras harposlag,
 dock väl han trifves i det visa lag.

En Engelsman, Stephens, som bor i Stockholm, plågar mig förskräckligt med en ny öfversättning (det är den 5:te) som han vill ge ut af Frithiof. Öfversättningen är trogen; men det är med öfversättningar som med Fruar: de trognaste äro sällan de vackraste. Endast min älskade Hilda [Wijk] gör häri, som i allt annat, ett undantag. Öfversättningen är, med all sin trohet, trög och tungrodd. Det är lätt att inse; men jag possederar icke språket nog för att sjelf kunna uppge nödiga förbättringar. Man kan säga om öfversättare som ordspråket har: Gud bevare oss för våra vänner etc. Den arma Franzén plågar han med att skrifva mitt Lefverne. *Mitt Lefverne! Ack, det intressantaste deri är ju idel Apokryfer, som ej få omtalas. Visserligen hör den till Kyrkohistorien, men det är till den legendariska som nu ej får gälla.*

Den 12 mars skriver han till Stephens:³³

Franzén har jag icke svarat, emedan mitt lif ej företer några andra märkvärdigheter än de vanliga hos en poetisk dilettant. Med nästa post skall jag dock skicka honom en liten uppsats i detta afseende, *ehuru onödigt jag anser det.*

Den 24 mars till Franzén:³⁴

– – – Om min lefnad var ju också ingenting att säga. Emedlertid och sedan Stephens, som plågar oss begge till döds, derom påmint mig, inser jag väl att jag borde *anteckna några Specialiteter som du ej kunde känna.* De medfölja här och jag ber dig begagna dem som du finner lämpeligt.

Dessa yttranden bestyrker ju att Tegnér var medveten om att anteckningarna var *fragmentariska*, och då kan ju min första förklaring anses ytterligare styrkt. Men de vittnar också (jämte talrika andra brev) om att Tegnérns sinnesstämning under hela denna tid var melankolisk, så att han stundom tyckte sig stå på gränsen till sjukdom – och vad är i ett så labilt tillstånd vanligare än att man *tappar bort* (=för ögonblicket glömmmer) något som är viktigt, i synnerhet om man vill skjuta hela saken ifrån sig.

³³ 8: 607.

³⁴ 8: 612 f.

Utdraget (på s. 49)

Exhib. i Consisto. Acad^{co}. i Lund den 30 Maj 1807.

Utdrag af Protocollet hållit i
Philosophiska Faculteten i Lund
den 30 Maj 1807.

- §. 4. Decanus, Herr Professor Retzius erinrade Faculteten om den förlust den genom en hedervärd och älskad Collegas oförmodade frånfälle lidit; och som denna förlust har inflytande på den till den 6. instundande Juni utsatte examen Philosophicum, der framledne Professor Munthes partes voro att uti Philosophia Practica examinera, så har Decanus, på framledne Professorns egen begäran under hans sista sjukdom, anmodat Herr Professorn och Riddaren Fremling uti berörde vettenskap, icke allenast vid nämde examen, utan äfven uti den förestående Cameralexamen / företråda Herr Professor Munthes ställe. Decanus fann likväl sin skyldighet vara att hemställa detta till Facultetens öfverläggning, hvarmed han tillika tillkännagaf att Herr Professorn och Riddaren Fremling sig detta besvär benäget åtagit. Faculteten som fann denna anstalt alldeles enlig med Höga CanslersBrefven förklarade sig enhälligt dermed nöjd.
- §. 5. Vidare anmälte Decanus i anledning af nyssnämde dödsfall, att som det återstående af innevarande Termin utgör en så kort tid att; så framt någon skulle genom Hans Excellences nådiga åtgärd constitueras att förrätta publika föreläs/ningarna, den samma skulle komma att läsa högst 2 à 3 timmar, så underställes Facultetens ompröfvande, om någon sådan anmälan icke vore att utan ändamål Hans Excellence besvära, helst så många af de Studerande dels redan afrest, dels dageligen afresa, så att de sista timmarnas föreläsningar säkerligen komme att af högst få afhöras. Utom dess tror Decanus att detta: är alldeles i öfverensstämmelse med Höga CanslersBrefvet af d. 29 April 1779.
- Faculteten tog detta i öfvervägande och fann, på de af Decanus anförde skäl, att för närvarande ingen annan anstalt kunde vidtagas.

In fidem
EsTegnér

GUSTAV II ADOLFS RIKSRÅDSUTNÄMNINGAR
OCH 1634 ÅRS REGERINGSFORM

AV

ULF SJÖDELL

Grupperingarna i den vetenskapliga diskussionen om 1634 års regeringsform, dess tillkomst och maktpolitiska innebörd, är välbekanta. Carl Arvid Hessler finner denna statsakt vara »det mest slående uttryck för rådsaristokratiens vilja till makt». I denna egenskap vänder den sig såväl mot kungamakten som mot ständermakten.¹ Sven A. Nilsson anknuter till Hessler i så måtto att han anser regeringsformen väl tillgodose rådsaristokratiens intressen men detta blott i den mån dessa ej strider mot rikskanslerns egna.² »Axel Oxenstiernas politik är klar och följdriktig. Hans mål är makten. Regeringsformen är medlet.»³ Efter en innehållsanalys finner Nilsson regeringsformen ha åsidosatt kungamaktens politiska intressen i så hög grad att Gustav II Adolf aldrig, som Oxenstierna uppgivit, kan ha godkänt den i dess huvuddrag. Det avgörande skälet för denna mening blir att den skapar en så fast uppbyggd förvaltningsorganisation att den måste underkännas av en representant för det autokratiska kungadömet.

I anslutning till en äldre forskningsriktning, representerad av bland andra Geijer, Harald Hjærne, Emil Hildebrand och Edén,⁴ opponerar Nils Ahnlund mot Nilssons synsätt.⁵ Han finner regeringsformens ledande princip vara att »lämna konungens makt och ständernas rättigheter oförkränkta» och därför finns det inte heller skäl att betvivla att konungen, som kanslern uppgivit, godkänt regeringsformen, desto

¹ Den svenska ståndsriksdagen, Sc 1935, s. 31 ff.

² 1634 års regeringsform, Sc 1937, s. 1 ff. Axel Oxenstierna och regeringsformen 1634, Sc 1937, s. 228 ff.

³ 1634 års regeringsform, s. 37.

⁴ Om den äldre synen på regeringsformen, se utförligare Nilsson, a.a., s. 1 f.

⁵ En misslyckad omvärdering, SvD 1937 12/5; HT 1937, s. 179 ff., Axel Oxenstierna och 1634 års regeringsform, i Tradition och historia (1956), s. 72 ff.

mindre som det är styrkt att konungen och kanslern diskuterat skapandet av en regeringsform.⁶

Frågan om kungamakts ställning i regeringsformens system kommer nedan att tagas upp på nytt. Men undersökningens utgångspunkt väljes i en problemställning, som tidigare inte varit under diskussion.

Hur en statsakt av regeringsformens typ i praktiken kommer att fungera eller av sin upphovsman tänkes göra det blir i hög grad beroende av vilka personer, som vid dess ikraftträdande innehar de genom den sanktionerade ledande ämbetena resp. erhåller genom den införda nya ämbeten. Därför undersökes i vilken utsträckning dessa av Gustav Adolf – och i någon mån av förmyndarregeringen november 1632 till juli 1634 – utnämnda funktionärer rekryterats ur högadeln eller ur lågfrälse och ofrälse samhällsskikt.

Under den äldre vasatiden hade adeln inte strävat efter ledande ämbeten i statens tjänst. När dessa då i stället gick till lågbördiga personer, insåg adeln så småningom vikten av ämbetsinnehav. Under 1500-talets sista decennier börjar den därför vid sina uppgörelser med kungamakten systematiskt föra fram kravet att de högsta statsämbetena skall besättas med adelsmän. Så tecknar Nilsson utvecklingen under 1500-talet och början av 1600-talet.⁷ Utöver detta kan man tillägga att med adelsmän här i praktiken alltid avses högadelns representanter, rekryterade ur släkter som Sparre, Bielke, Banér, Stenbock, Oxenstierna och ytterligare några andra. Denna politiska huvudlinje föres så småningom till seger genom 1611 års kungaförsäkran och 1634 års regeringsform.

De flesta av de centrala ämbeten regeringsformen stadfästes besattes eller var 1634 redan besatta med medlemmar av riksrådet. Det absolut övervägande flertalet av dessa personer hade utnämnts till riksråd och till innehavare av de högsta förvaltningsposterna under Gustav Adolfs regering.

⁶ I en artikel om Gustav II Adolf (SBL 83, 1968, s. 442 ff.) vidblir Nilsson sin ursprungliga uppfattning. »--- det tidigare organisationsarbetet har förts till sina yttersta konsekvenser». De fem höga riksämbetsmännen skulle få vittgående befogenheter även under myndig konung, som blir helt kringskuren av ämbetsmän och förvaltning. »I regeringsformens system fanns strängt taget ingen plats för den monark, som genom kraften av sin starka personlighet och sin militära och politiska begåvning helt hade dominerat sin omgivning» (s. 455).

⁷ Sc 1937, s. 3.

Då man menar att Gustav Adolf som representant för det autokratiska kungadömet ej kunnat acceptera regeringsformen på grund av den politiska makt den skänker den konstitutionellt sinnade högadeln, vore det logiskt att tänka sig att konungen i sin rekrytering av riksråd och innehavare av de höga poster i förvaltningen som skänkte inflytande, ej främst gynnar huvudmotståndaren i kampen om den politiska makten, högaristokratien, utan i stället en mer kungatrogen lågadel, ett samhällsskikt som vid sidan av högadeln även svarade för rekryteringen till ifrågavarande befattningar.⁸

Rekryteringen till dessa högre ämbeten kommer nedan att undersökas. Analysen för över till den härifrån principiellt skilda frågan om kungamaktens ställning i regeringsformens system.

2

Rätten att utnämna riksråd var sedan äldsta tid ett kungligt privilegium. I Landslagens konungabalk heter det, i det åttonde kapitlet, att konungen, sedan han är vald, äger råd sitt taga och välja.⁹ Självfallet har situationer funnits där andra viljor än konungens i mer eller mindre hög grad gjort sig gällande vid riksrådsutnämningar.

I den kungaförsäkran Gustav II Adolf fick avge vid sitt trontillträde år 1611 talas i den femte punkten om tillsättande av rikets högsta ämbeten; bland de uppräknade tjänsterna nämns bl.a. riksämbetsmän och riksråd.¹⁰ Dessa ämbeten skall tillsättas »med laga samtycke deras, som vederbör efter Sveriges lag». Lagen inrymmer dock inga bestämmelser som kan ge upplysning om vems samtycke som erfordras. Detta innebär att rådsaristokratien, trots att man i en rad andra punkter lyckades föra sitt program till seger år 1611, ej förmådde skaffa sig garanterat medinflytande på ämbetstillsättningarna utan fick nöja sig

⁸ Högadel definieras nedan som medlemmar av de grevliga och friherrliga ätterna samt ättlingar till riksråd, däremot inte sådana, t.ex. Johan Skytte, som själva högadlas. Övriga adelsmän hänföres till lågadeln. Skenbart kan denna från riddarhusets klassindelning hämtade indelning förefalla föga instrumental vid en tidpunkt, då ännu få betitlade adelsätter fanns. Men genom att representanter för gamla medeltida obetitlade riksrådsslakter under Gustav Adolfs regeringstid spelar en viktig politisk roll och samtidigt utgör en såväl socialt som politiskt starkt slutna grupp blir förhållandet i verkligheten ett annat.

⁹ Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt konungaförsäkningar 1611–1800, utg. av E. Hildebrand (1891) s. 270.

¹⁰ A.a., s. 198.

med en vag formulering, som kungamaktens representanter i praktiken kunde tolka efter behag.¹¹

Samarbetet mellan Gustav Adolf och riksrådet kom emellertid att gestalta sig på ett sådant sätt att tolkningen av denna punkt i konungaförsäkran fick sekundär betydelse. I realiteten kom riksrådet att respektera dessa utnämningar som konungens uteslutande rätt, samtidigt som denne visade benägenhet att rekrytera riksråd ur en högadlig miljö.¹²

När nya rådsherrar skulle utses år 1617, lät konungen rådets medlemmar själva framlägga förslag på lämpliga personer.¹³ Rådet presenterade då ett förslag på fem personer under påpekande av att det är konungens ensak om han vill följa förslaget.¹⁴ Samtliga fem togs in i rådet av konungen. Det rör sig alltså i detta fall i realiteten om kooptation. En av de fem var Johan Skytte. Denne var ofrälse född, borgmästareson från Nyköping, tillhörde kretsen av Karl IX:s lågbördiga kanslipersonal och adlades 1604 av denne konung, hade varit Gustav Adolfs informator och hans faders hovråd, var kort sagt enligt en gängse syn urtypen för en lågbördig karriärist, stödd på kungamakten och i motsatsställning till högadeln. Denne man blir alltså riksråd på förslag av rådet.¹⁵ De övriga fyra utnämnda var högaristokrater.¹⁶

Det är möjligt ehuru obevisbart att anledningen att konungen vid detta tillfälle lät rådet uppgöra förslag och sedan godkände detta är en känsla av bundenhet vid nämnda vaga formulering i 1611 års konungaförsäkran. Att rådet i denna situation i sin tolkning av var makten låg ej stödde sig på dennas bestämmelser står i alla händelser klart.¹⁷

¹¹ Rystad: Med råds råde eller efter konungens godtycke? Sc 1963, s. 170 ff., 175. Den av mig 1966 (Kungamakt och högaristokrati, s. 39 f.) hävdade härifrån avvikande uppfattningen finner jag ej längre möjlig att upprätthålla.

¹² Se vidare nedan.

¹³ Om denna sak, se även Rystad, a.a., Sc 1963, s. 179.

¹⁴ Rådslag 1617 23/1, SRA 1: 2,2, s. 72.

¹⁵ Att laborera med tanken att han föreslagits av rådet under något slags tryck från kungamaktens sida skulle vara långsökt och i vilket fall som helst utgöra ett obevisat och obevisbart antagande.

¹⁶ Frågan om exakt vilka som vid detta tillfälle togs in i rådet är på källkritiska grunder omstritt. I Skyttes fall kan dock ingen tvekan råda, då rådslag av den 31 januari 1617 upptar hans namn bland de nya rådsherrarna. Jfr A. B. Carlsson: Riksrådsutnämningarna 1617, HT 1917, s. 38.

¹⁷ I frågan hur det tillgick vid utseendet av de övriga av de riksråd, som utnämnts under Gustav Adolfs regering har källorna ingenting att berätta.

Karl IX reglerade förhållandet mellan konung och råd i statslivet. Rådets enskilda medlemmar knöts mera regelbundet än tidigare till den centrala administrationen, ehuru rådet som korporation ännu ej erhållit rollen som permanent verksamt organ inom denna. I Karls regeringssystem utgjorde rådet en nödvändig och fullvärdig del men samtidigt markerades klart de gränser utanför vilka dess inflytande ej sträckte sig. Det skulle råda, ej regera.¹⁸

Vad var medlemmarna av Karls riksråd, då de utnämndes till råd?

Ståthållartjänster innehades av 13 stycken, 4 beklädde rent militära befattningar, 4 tjänstgjorde vid hovet, ytterligare 3 var resp. Karls hertigliga råd, gränskommissarie vid Nyslotts läns gräns och kammarråd, en var övergången från Sigismund och hade vid tillfället i fråga ingen tjänst, för två är sysselsättningen osäker.¹⁹

Då de nyutnämnda riksråden avlade rådseden medförde upphöjelsen i regel ej ändring i tjänstgöringsförhållandena. Så var fallet blott beträffande tre av dem.²⁰ 14 av de utnämnda befann sig vid tidpunkten för utnämningen med säkerhet i provinserna och landsorten och alla, med undantag av Svante Bielke och Göran Boije, fortsatte att för lång tid framåt vistas där. Detta sammanhänger med att rådet inte sammanträdde regelbundet. Rådslag hölls i vissa bestämda situationer, då konungen och ett antal rådsherrar var samlade. Dessa förhållanden

¹⁸ Se t.ex. Å. Hermansson: Karl IX och ständerna (1962), s. 128.

¹⁹ För dem som blev hovråd 1602 och riksråd senare har i de fall de fortfarande vid riksrådsutnämningen var hovråd, räknats vad de var vid utnämningen till hovråd. Mellan hovrådsämbetet dessa år och riksrådsämbetet finns ur här intressant synpunkt ingen skillnad. Om det förra ämbetets övergång i det senare, se N. Edén: Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början av sjuttonde århundradet (1602-1634), SHVU 8:2 (1902), s. 6 ff. – Av alla under Karls regering utnämnda riksråd hade åtta stycken tidigare varit hans hertigliga råd, ett litet antal råd hos andra prinsar och furstliga personer av det kungliga huset.

²⁰ Svante Bielke, ståthållare över Kronobergs län och slott, blev rikskansler. För att bättre kunna bestrida ämbetet erhöi han samtidigt Enköpings kungsgård som tjänstebostad (RR 1602 22/11). Göran Boije, som intill år 1600 varit »generalståthållare» över Estland, kunde till riksrådsvärdigheten lägga ledamotskap av lagkommissionen, därtill utsedd av ständerna (Riksdagsacta 1602) och hovjunkaren Göran Gyllenstierna knöts vid rådsutnämningen fast till amiralitetet. S. U. Palme (Sverige och Danmark 1596-1611, 1942) uppger att riksrådsutnämningen inte för någon enda av de 1602 utnämnda riksråden medförde ändring i tjänstgöringsförhållandena. Men samtliga dessa tre hörde till de 1602 utnämnda.

framhäver givetvis rådsutnämningarnas i mycket titulära karaktär, något som även gäller riksämbetena vid denna tid.²¹

De uppdrag i statlig tjänst riksråden ännu vid denna tid fick, var i regel av mer eller mindre tillfällig karaktär. De var förhandlare med ständerna och menigheterna, gränskommissarier, legater, överbefälhavare vid särskilda fälttåg, innehavare av särskilda domaruppdrag osv. Den övervägande merparten av mera fasta uppdrag avsåg ståthållartjänster i landsorten eller provinserna, förenade med militärt överkommando. Karl använde över huvud råden för sådana fasta eller tillfälliga uppdrag, som krävde personer i högre social position och med erfarenhet av förvaltning och politik. Alla dessa förhållanden speglar en rudimentär förvaltningsordning.

Hela riksrådskarriären och de förhållanden, som berörde rådets tjänstgöring, ändrades i grunden under Gustav Adolfs regering. De av honom utnämnda riksråden tillhörde samma kategorier som Karl IX:s råd. Tjänsteinnehavet vid utnämningen under Gustav Adolfs tid blir 14 ståthållare, 3 rena yrkesmilitärer utan sådant uppdrag – 2 generaler en sjöofficer – ett kammarråd (Johan Skytte), en guvernör i kopparhandelskompaniet, en hovmarskalk och ett änkedrottningens råd. Förändringen gentemot Karls regering inträder i stället efter det man utnämnts till riksråd. I den kollegieorganisation, som nu byggdes upp som redskap för den alltmera omfattande statliga förvaltningen kom de ledande posterna så gott som uteslutande att besättas med medlemmar av rådet. Det är att märka att ytterst få av Gustav Adolfs riksråd – även bland sådana som blev råd på ett senare stadium av hans regering, då organisationens utbyggnad kommit i gång – innehade befattningar inom kollegieorganisationen före sin rådsutnämning.²² Detta faktum, vilket Edén ej registrerar, skärper ytterligare intrycket av sambandet mellan riksrådsämbete och kollegieorganisation.

Riksråden kom alltså att få sin position som statens tjänare permanentad genom fast ämbetsinnehav. Riksrådet som korporation har där-

²¹ Edén, a.a., s. 35 ff.

²² Enda undantaget är Johan Skytte, kammarråd 1612, riksråd 1617.

²³ Detta gäller alla Gustav Adolfs riksråd utom fem. Det är att märka att de som var rena yrkesmilitärer och ej sorterade under kollegieorganisationen, i samband med rådsutnämningen befordrades militärt, även i de fall de ej bytte befattning; bland annat kan detta avläsas i Gustav Adolfs fältmarskalksutnämningar.

emot ännu ej lyckats nå en position som kontinuerligt verksamt statligt organ.

Förändringen – och sambandet riksrådsämbete–kollegieorganisation – pointeras av att man vid riksrådsutnämningen bytte ämbete.²³ Nyssnämnda förhållande att även de som utnämnts till riksråd och till ledande poster inom den kollegiala förvaltningen vid en tidpunkt då organisationen var under stark utveckling, ej tidigare verkat inom ämbetsverken, kom att innebära att vissa ämbeten, även nedom riksrådsämbetsmännens krets, reserverades för medlemmar av riksrådet. Detta förhållande sanktioneras sedan genom 1634 års regeringsform och skulle komma att äga bestånd fram till enväldets införande. Utnämningen till riksråd blir ett led i en i viss mening typiserad karriär. Sambandet riksrådsämbete–kollegieorganisation pointeras skarpt.

Förändringen beträffande riksrådet framträder också genom en annan omständighet. Ett starkt markerat generationsskifte sker inom råds-kretsen. Medelåldern hos under Gustav Adolfs regering nyutnämnda riksråd sjunker mycket kraftigt i förhållande till Karl IX:s regering.²⁴ Värdet för Karls regering är 44,3 år, för Gustav Adolfs 35,9.²⁵

Skillnaden mellan de båda regeringarna kan i detta hänseende också åskådliggöras genom fördelning på femårsintervaller för åldern.

	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64
Karl IX	2	1	5	2	4	4	6	2
Gustav Adolf	2	11	3	4	–	–	1	– ²⁶

²⁴ Medelåldern år för år 1611–1632 påverkas däremot endast svagt i sjunkande riktning. Detta beror på att Karl IX hade ett stort antal utnämningar under kort tid (27 stycken på 9 år). Dödligheten inom denna grupp under olika skeden av Gustav Adolfs regering är ej särskilt starkt markerad.

²⁵ För de intill år 1617 av Gustav Adolf utnämnda riksråden är skillnaden än markantare med ett medelvärde av 34,0. Sedan sker ett uppehåll i rådsutnämningarna på sex år, varpå genomsnittsåldern stiger för de från 1623 utnämnda till 37,5. Dessa värden är mycket låga. Den regent, som under hela stormaktstiden kommer närmast i fråga om att utnämna unga riksråd, är Christina. För hennes 45 riksråd ligger genomsnittsåldern vid utnämningen på 39,1, trots att hon utnämnde ett relativt sett stort antal extremt unga riksråd. – Dessa siffror ur de statistiska bilagorna till mitt otryckta arbete »Adeln som ämbetsstånd under stormaktstiden 1611–1718».

²⁶ χ^2 -värdet är signifikant på alla nivåer (15,37). – För tre av Karl IX:s riksråd är födelseår inte känt. En av dem, Göran Boije, har tagits med bland dem som är över 60 år. Det är nämligen belagt att han hade legatuppdrag så tidigt som 1566 och han blev riksråd 1602. Matts Larsson Cruus, som omtalas som ryttmästare 1573 och blev

Den ytterst signifikanta skillnaden kan också illustreras så:

	-45	45-
Karl IX	10	16
Gustav Adolf	20	1 ²⁷

Detta generationsskifte ökar genomslagskraften i den förändring, som markeras genom sambandet riksrådsämbete-kollegieorganisation och riksrådskarriärens ändrade karaktär. Karaktären av systemskifte accentueras skarpt.²⁸

Kollegieorganisationens utveckling 1611–1632 är i princip i huvuddrag känd genom Edéns forskningar,²⁹ ehuru denne ej hade anledning att sammanfatta utvecklingstendensen inom de skilda verken under hela Gustav Adolfs regeringstid.

Inom kansliet fick kanslern genom 1626 års kansliordning till sitt biträde två kansliråd, som samtidigt skulle vara medlemmar av riksrådet. Det var Per Banér och kanslerns släkting, Carl Oxenstierna. Den förre fick om hand chefskapet för den löpande förvaltningen, den senare för riksarkivet.³⁰

I kammaren möter den riksrådskollegiala utvecklingen tidigast för att stagnera under Gustav Adolfs senare regering. Nils Lilliehöök, Hans Soop och Johan Skytte är kammarråd från 1612. Den sistnämnde blev dock ej riksråd förrän 1617.³¹ Dessa tre lämnar kammaren, genom

riksråd 1602 har medräknats i gruppen 55–59 år. Den tredje, i vars fall säkra hållpunkter ej ges, har utslutits.

²⁷ Den ende av Gustav Adolfs riksråd, som var över 44 år vid ntnämningen, är Lindorm Ribbing. Han var i praktiken endast titulärt riksråd och var aldrig närvarande i rådet. Han utnämndes till riksråd strax innan han bland andra skulle åtfölja kanslern till ett gränsmöte med danskarna i Sjöaryd 1624, ett möte av en typ, där båda länderna skulle företrädas av riksråd.

²⁸ Se vidare exkursen nedan s. 118 ff.

²⁹ Ovan a.a., passim.

³⁰ A.a., s. 184. – 1629 utnämndes en »Riksens sekreterare». Det innebar ett upplivande av ett gammalt ämbete, som ej varit besatt sedan 1615, då med en ofrälse. Tjänstens innehavare kom inom kort att erhålla titeln »secretarius status», statssekreterare. Dess förste innehavare 1629 blev en högaristokrat, Karl Banér. Detta ämbete kom att äga bestånd nästan genom hela stormaktstiden, ända till 1713, men Banér är den ende högaristokrat, som innehaft det. Ytterligare en statssekreterare utnämndes något senare under Gustav Adolfs regering. Det var Johan Adler Salvius.

³¹ Jfr ovan s. 94, n. 22.

döden eller av annan anledning, åren 1617, 1619 och 1620. Kvar finns då till 1623 Nils Bielke, som blivit kammarråd 1615, samma år som Philip von Scheiding, vilken dock redan följande år lämnar denna tjänst. Riksskattmästare är Jesper Cruus till sin död 1622.³² På 1610-talet är alltså riksrådet mycket starkt företrätt i kammaren. Men från 1623, då Nils Bielke tillträder ämbetet som den förste presidenten i den nyinrättade hovrätten i Åbo och till 1628, har kammarens fungerande chef inget annat riksråd vid sin sida. Sistnämnda år utnämndes riksrådet Johan Sparre till kammarråd, en befattning, som han innehar, till dess han 1632 kallas till en befattning i Tyskland av konungen.³³

Inom krigsförvaltningen hade marsken, vars främsta uppgift å ämbetets vägnar var att föra armén i fält, vid sin sida en rikstygmästare, som svarade för krigsförvaltningen. År 1630 tillkom från rådet två nyutnämnda riksråd, Herman Wrangel och Åke Tott som assessorer i »krigsrätten». Deras tjänster motsvarar regeringsformens riksråd inområds.³⁴

I amiralitetet hade riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm sedan 1620 vid sin sida Clas Fleming, riksråd 1625, vilken förde titeln vice amiral. Ytterligare ett riksråd tillkom 1627, nämligen Claes Stiernsköld, vilken dock avled redan samma år. 1630 tillkom så förutom Fleming riksrådet Erik Ryning.³⁵

I Svea hovrätt är redan från början, 1614, riksrådsrepresentationen kraftigt tilltagen. Under hela tiden fram till 1632 är antalet riksråd förutom presidenten Magnus Brahe fyra, vissa kortare perioder fem, med undantag för en tid 1625–1626, då de endast var tre stycken. Detsamma var på nytt fallet från 1631, varvid komplettering ej skedde förrän efter konungens död i och med förordnandet av Åke Axelson Natt och Dag till hovrättsråd.

I Åbo hovrätt var riksrådet Nils Turesson Bielke president från

³² Johan Skytte är 1623–1629 tjänsteförrättande chef efter skattmästaren Jesper Cruus' död 1622, därefter Claes Fleming 1629–30, Johan Casimir 1631–33 och på nytt Claes Fleming 1633–34. Först sistnämnda år, efter 12 års vakans, får posten på nytt en ordinarie innehavare.

³³ Edén, a.a., s. 198 ff., 222 f.

³⁴ H. Haralds: Kansliet – anima regni, StvT 1928, s. 252.

³⁵ A.a., s. 289.

1623,³⁶ och i Dorpats hovrätt innehade Per Sparre samma värdighet 1631–1634, från 1633 tillika som riksråd.³⁷

Det står klart att riksrådskollegialiteten vid tiden för Gustav Adolfs död i det allra närmaste var utvecklad i den utsträckning, som sedan fastställes genom regeringsformen.³⁸ Regeringsformen hade ej kunnat genomföra kollegieprincipen så som skedde, om Gustav Adolf ej fört den utnämningsspolitik han gjort. Med undantag för överståthållarämbetet i Stockholm inför inte regeringsformen på rådsnivå några nya ämbeten.

De kompletteringar som efter konungens död gjordes upp till den nivå regeringsformen föreskriver ter sig helt naturliga mot bakgrund av den politiska utvecklingen. Att kansliråden blir fyra i stället för två är ej egendomligt. De internationella åtagandena under oöverskådlig tid framåt är fördjupade på ett sätt som inte var fallet, då konungen 1630 sista gången lämnade Sverige. Det utökade antalet kammarråd, från ett enda 1632 till två 1634, når ej ens upp till antalet under 1610-talet.

3

Då rådet under tiden 1611–1632 i flera avseenden kunde flytta fram sina positioner, är det givetvis av intresse att undersöka vilka personer, som under perioden tillhör det. Undersökningen tar i synnerhet sikte på indelningen i högfrälse och lågfrälse.³⁹

Karl IX kallade 27 personer till riksråd. Av dessa var 16 högadligt födda och 11 av lågadligt eller ofrälse ursprung. Under Gustav Adolfs regering utnämndes 21 riksråd, varav 17 ur den förra och 4 ur den senare kategorien.⁴⁰ Dessa siffror visar klart att under Gustav Adolfs regering högadeln vinner terräng på lågadelns bekostnad under en period, då samtidigt rådets maktsfär avsevärt vidgas i förhållande till

³⁶ Jfr ovan s. 97.

³⁷ Se vidare nedan s. 104.

³⁸ Detta förhållande har på något sätt kommit bort i den moderna diskussionen om regeringsformen. Ahnlund åberopar det ej i sin diskussion med Nilsson.

³⁹ Se not 8.

⁴⁰ Beadlande av obetitlad adel hade en mycket ringa omfattning såväl under Karls som Gustav Adolfs regering.

Karl IX:s regeringstid.⁴¹ Under tiden 1611–1632 utnämndes såväl relativt som absolut sett fler representanter för de gamla riksrådsätterna än under tiden 1602–1611.

Om Karls vilja varit ensam rådande, hade den inhemska högaristokratiens dominans i detta avseende under hans regeringstid varit än mindre. När han 1602 presenterade ständerna och av dem fick godkänd en lista över förslag till rådsutnämningar, förelade han dem också namnen på ett antal livländska adelsmän, enligt hans mening värdiga att intagas i det svenska riksrådet.⁴² Men ständerna vägrade ihärdigt trots flera påstötningar och Karl fick slutligen ge vika.⁴³

På grund av det under Gustav Adolfs regering utbildade mycket intima sambandet mellan riksrådsämbete och kollegieorganisation innebär givetvis rekryteringen till riksrådsposterna av så gott som uteslutande högaristokrater till stor del ett förverkligande av högadelns maktaspirationer från 1594 och 1611. Gustav Adolf har vid uppbyggandet av kollegieorganisationen underlåtit att på högsta plan stödja sig på de traditionella grupper av kungatjänare – ofrälse födda kanslitjänstemän och sekreterare samt lågadel – till vilka kungamakten litat under det tidigare vasakungadömet och skulle lita under det karolinska enväldet.⁴⁴

Under Karl IX:s regering bekläddes rikskanslersämbetet av Svante

⁴¹ Ett av Gustav Adolfs lågadligt födda riksråd, Herman Wrangel, tillhörde gammal baltisk högadel, ehuru han här på formella grunder (se ovan) förts till lågadeln.

⁴² Riksdagsacta 1602. Jfr Edén: Den svenska centralregeringens reorganisation 1594–1602, HT 1901, s. 207 f. och G. Rystad: Ständerna och makten över ämbetsutställningarna under 1600-talet, VSLÅ 1963, s. 59 ff.

⁴³ Här vidröres en problemställning, som i större sammanhang behandlats av J. Rosén i Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid, Sc 1946, s. 164 ff. Kungamakten har i stort under 1500- och 1600-talen genomgående i sin provinspolitik gått in för inkorporering och uniformitet, varav följer representation i den svenska riksdagen och det svenska riksrådet. Det högadeliga programmet, praktiserat av Christinas och Karl XI:s förmyndarregeringar, har velat låta de annekterade länderna behålla provinsstatus, varav sådan representation inte följer. Vilken betydelse detta har för de invandrade ämbetsmännen i stort under stormaktstiden utredes kvantitativt i »Adeln som ämbetsstånd». Den av Rosén tecknade huvudlinjen bekräftas på ett statistiskt ytterst slående sätt.

⁴⁴ Även stormaktstidens övriga regenter, Christina och Karl X Gustaf har i sin riksrådsrekrytering för dessa grupper gynnsammare siffror än Gustav Adolf, i synnerhet den förra. Värdena för högadligt födda respektive för andra blir för deras regeringar 28 – 17 resp. 13 – 5.

Turesson Bielke (1602–1609).⁴⁵ Denne kom dock att taga en relativt ringa befattning med det löpande arbetet inom kansliet och efter hans död 1609 stod ämbetet obesatt under återstoden av Karls regering. Den som främst ledde arbetet i kansliet under Bielkes kanslerstid blev den ofrälse hovkanslern Nils Chesnecopherus, biträdd av ett antal ofrälse sekreterare.⁴⁶

Vid uppgörelserna 1611 förde adeln fram kravet att inom kammare och kansli få besätta de främsta posterna. Den dittills fungerande personalen inom dessa verk skulle ej få bestämma i rikets viktigaste angelägenheter. Under den närmaste tiden försvinner den gamla regimen kanslipersonal till mera obemärkta poster.

Bortsett från att tillträdet till de högsta tjänsterna var stängt hävdade sig en ny generation lågbördig kanslipersonal under Gustav Adolfs regering i så måtto att ämbetsorganisationens utbyggnad skänkte tjänster och socialt anseende åt många ur denna kategori. En speciell kommentar är likväl här på sin plats.

Antalet kanslitjänstemän växer starkt under åren 1611–1632, men antalet nobiliteringar inom denna kategori är påfallande få i förhållande till det totala antalet nobiliteringar under Gustav Adolfs regeringstid. Det finns fyra exempel, Jonas Bure (1624), Johan Adler Salvius (1629), Lars Tungel (1631) och Johan Schönfelt (1632). Samtliga adlades kort före tillträdet av uppdrag i utlandet. Bure blev 1624 svensk resident i Danmark, Salvius 1629 kommissarie vid fredskonferensen i Lübeck, Tungel 1631 resident vid kursachsiska hovet i Dresden och Schönfelt 1632 svensk resident i Danmark. I Salvius' och Tungels fall sker nobiliteringen endast någon dag före utresan.

Antalet nobiliteringar steg under Gustav Adolfs tid i jämförelse med företrädarens. Karl adlade 11, sonen 63 under dubbelt så lång tid. Omkring 2/3 av dessa 63 är militärer, 1/3 av dem invandrade.⁴⁷ Det är påfallande att invandrare och militärer i fråga om nobilitering gynnas i jämförelse med ofrälse födda inhemska företrädare för den under denna tid expanderande civila byråkratien. Det är naturligt att detta förhållande måste gynna högadeln i dess strävan efter hegemoni inom

⁴⁵ Se ovan.

⁴⁶ Se t.ex. Edén 1902, s. 7 ff. och Den svenska utrikesförvaltningens historia (1935), s. 33.

⁴⁷ Fahlbeck (Sveriges adel) ger i sina tabeller ofta felaktiga yrkesuppgifter.

den högre förvaltningen. Den lågadliga civilbyråkratins tid är ännu inte inne.

Vilka var orsakerna till den tvära omkastningen i rekryteringspolitiken under Gustav Adolfs regering?

Den konungaförsäkran konungen vid sitt trontillträde fick avge kan givetvis ha betytt en del i början av hans regering.⁴⁸ Men sedan konungen genom en kombination av personliga egenskaper och politiska omständigheter förvärvat en stark auktoritet kan 1611 års kungaförsäkran inte ha haft något att betyda i detta sammanhang. Konungen åsidosatte, exempelvis vid utrikespolitiska avgöranden, dess bestämmelser om rådets samtycke vid en mängd tillfällen utan att oppositionella röster höjdes. Vid 1617 års rådsutnämningar var som framgått rådets mening att dessa var konungens ensak och vid de andra tillfällen då riksråd utnämndes, synes Gustav Adolf ej ha rådfrågat rådet.⁴⁹

Man måste fästa avseende vid det personliga samarbetet mellan konungen och Axel Oxenstierna, så som det utvecklade sig. Att en företrädare för rådsaristokratien tillsammans med konungen ledde landets såväl yttre som inre politik och förmådde etablera ett gott samarbete med denne bör naturligtvis rent allmänt ha gynnat högadeln på lågadelns och de ofrälsets bekostnad.

Otvivelaktigt ligger en god del av förklaringen i att de alltmera omfattande utrikespolitiska åtagandena vidgade ramen för den sektor, där en konung traditionellt anlidade riksrådets biträde. Vid utrikespolitiska uppgörelser spelade medlemmar av riksrådet tidigare en roll även i lägen, där rådet som maktfaktor rent allmänt betydde litet. Utan tvivel har utrikespolitikens kontinuerligt växande betydelse fortsatt att allmänt öka rådsherrarnas inflytande under hela Gustav Adolfs regeringstid. När Sverige för första gången i riktigt stor skala engagerar sig i den europeiska politiken, är det främst medlemmar av rådsaristokratien, som har den bakgrund, utbildning och sociala status som tillåter dem att självständigt agera i mer eller mindre betydelsefulla roller i större sammanhang.⁵⁰ Deras överlägsenhet gentemot andra grupper i

⁴⁸ Jfr ovan om riksrådsutnämningarna 1617.

⁴⁹ Jfr G. Rystad: Med råds råde eller efter konungens godtycke? Sc 1963, s. 179 ff.

⁵⁰ Jfr adelns framställning om privilegier för ståndet (SRA II: 1, s. 104). Man kräver att adligt födda personer må brukas i kansliet »--- och dem man uppå handlingar och traktater bruka kan». Kravet och dess motivering framträder i växlande former under de kommande åren.

det svenska samhället ökar. Typiskt nog är de flesta av de personer utanför rådsaristokratiens krets, som under denna tid på detta plan kreerar ledande roller ej infödda svenskar. Det stora undantaget blir – mot periodens slut – Salvius.

Den utrikespolitiska faktorns betydelse kan kanske sättas in i ett vidare sammanhang. Karl IX:s Sverige förde inte en yttre politik, som gjorde kungamakten beroende av en på detta plan kunnig kategori ämbetsmän på samma sätt som senare. Det karolinska Sverige hade så länge fört en sådan politik att kompetensen fanns hos andra grupper än den högadliga – en gradvis framväxt lågadlig byråkrati, som skolats genom kanslitjänst och diplomatisk verksamhet under en femtioårs-period. Gustav Adolfs tid – början av Sveriges europeiska epok – betecknar en övergångstid, som i detta avseende för kungamakt och högadel samman.

4

Vi undersöker fördelningen av personer med högadlig respektive annan börd på de högre statliga ämbeten, som mera definitivt etableras genom regeringsformens ikraftträdande 1634. De flesta av dessa ämbeten är sådana, som enligt regeringsformens bestämmelser endast kan innehas av personer, som samtidigt är riksråd. På grund av statistiken för högadliga respektive lågadliga råd, utnämnda 1611–1632, har man givetvis anledning vänta en kraftig högadlig dominans. Ett medtagande i undersökningen av enbart sådana innehavare av centrala positioner, som tillika är riksråd vore dock att i förväg något gynna hypotesen att den högadliga dominansen inom regeringsformens system enbart är en följd av Gustav Adolfs utnämningsspolitik i fråga om riksråd. Vissa ur maktpolitisk synpunkt mycket centrala ämbeten finns nämligen, som ej är nödvändigt sammankopplade med medlemskap av riksrådet och också innehas av personer utanför detsamma. Av denna anledning medtages följande ämbeten: riksämbetsmän, riksråd, kansliråd inområds, amiralitetsråd inområds, krigsråd inområds, kammarråd inområds, hovrättspresidenter, riks- och hovrättsråd, vice presidenter i hovrätterna, riksmarskalk, riksstygmästare, riksstallmästare, riksjägmästare, överståthållare i Stockholm samt generalguvernörer i Livland och Ingermanland.⁵¹

⁵¹ Guvernörsbefattningarna i Finland, Preussen och Pommern innehades vid regeringsformens ikraftträdande av högaristokrater men kallas i regeringsformen ej generalguvernement.

Presidenterna i Åbo och Dorpats hovrätter, vice presidenterna i samtliga hovrätter, riksstygmästare, riksjägmästare, riksstallmästare samt generalguvernörerna behöver enligt regeringsformens bestämmelser ej vara riksråd.⁵²

De undersökta tjänsterna utgör tillsammans 56 stycken.⁵³ Av dessa hade 48 stycken högaristokratiska innehavare och 8 stycken lågrälse eller ofrälse födda. Av de senare var Johan Skytte förutom riksråd president i Göta hovrätt i Jönköping, Philip von Scheiding riksråd och guvernör i Estland och blev i december 1634 hovrättspresident i Dorpat. Vice president i Göta hovrätt var Carl Måneschöld, icke riksråd.⁵⁴ Riksstygmästare blev 1634 Lennart Torstensson, vid denna tidpunkt ännu ej riksråd. Herman Wrangel var förutom riksråd vice generalguvernör i Preussen.⁵⁵

Skytte och Scheiding var genom sina ämbeten tvingade att som regel vistas å annan ort än huvudstaden. Detsamma gäller vice presidenten i Göta hovrätt, Carl Måneschöld, och Herman Wrangel tjänstgjorde sedan 1632 och åtskilliga år framåt på nämnda tjänst i Preussen. Övervägande flertalet av alla övriga av de civila ämbetena, som alltså hölls besatta enbart av högaristokrater, medförde däremot tjänstgöring i maktens centrum, Stockholm.

Den högadliga dominansen på de främsta av centralregeringens ämbeten är total. Den maktpolitiska innebörden av detta är att regeringsformen antogs i ett läge, där en sanktion av den faktiska organisationen befäste den dominerande högadelns makt.

Under en förutsättning är Gustav Adolfs utnämningsspolitik inte helt och hållet orsak till dessa förhållanden. Det är om under tiden från hans död till regeringsformens antagande den 29 juni 1634 vid riksdagen i

⁵² En punkt i regeringsformen lyder: »Där ock riksens heder eller tarv fordrar att förordna några av riksrådet till landshövdingar i Västergötland, Finland, Preussen eller Småland, då hete de överlandshövdingar och have deras säte ibland riksens råd, efter som de i Senaten komma är.» Denna punkt fick dock aldrig någon aktualitet. – Om (general) guvernörerna i Finland, Livland och Preussen, se ovan.

⁵³ Då riksråden nästan undantagslöst även innehade en annan befattning, blir givetvis antalet personer mindre. Denna faktor påverkar dock statistiken lika för högadel som lågadel.

⁵⁴ Vice president i Svea hovrätt var däremot en högaristokrat, Carl Horn.

⁵⁵ Om denne, se ovan s. 99. Det kan påpekas att samtliga dessa med undantag för Johan Skytte, utan att vara högadliga, likväl tillhörde gammalt frälse.

Nyköping utnämningar drivits igenom, som i någon mera påtaglig grad skärper den högadliga dominans, som rådde vid konungens död eller ter sig som mindre följdriktiga i anseende till vederbörandes tidigare karriär eller slutligen om någon eller några av de fåtaliga av icke högadligt ursprung flyttas från maktens centrum i huvudstaden till någon befattning i den provinsiella periferien.⁵⁶ Vi undersöker vilka förändringar, som inträtt mellan de båda tidpunkterna.

Riksdrotsämbetet innehades 1632 av Magnus Brahe, 1634 av Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Brahe avled vid hög ålder 1633, Oxenstierna hade varit bisittare i hovrätten med få korta avbrott sedan 1624. Befattningen som kammarens chef hade stått vakant sedan 1622, då Jesper Cruus avled och uppehållits tills vidare av skilda personer. Vid konungens död uppehölls den av hans svåger, pfalzgreven Johan Casimir. 1634 valdes Gabriel Bengtsson Oxenstierna till riksskattmästare. Denne hade tidigare av Gustav Adolf utnämnts till befattningar som assessor i Svea hovrätt, överste tygmästare och generalguvernör över Finland.

Mellan de båda tidpunkterna tillkommer tre nya rikskansliråd, samtliga utnämnda till riksråd efter konungens död. Det är Per Sparre, Sten Bielke och Claes Horn. Per Sparre, riksråd 1633, hade bland annat 1631 av konungen utnämnts till president i Dorpats hovrätt. Sten Bielke, också riksråd 1633, hade av Gustav Adolf länge använts i synnerligen ansvarsfulla diplomatiska värv, bland annat som generallegat för hela Pommern. Claes Horn var sedan 1630 assessor i krigsrätten, vilket med regeringsformens terminologi motsvarar krigsråd. Han blev riksråd 1634. Dessa tre utnämningar är att betrakta som normala med hänsyn till den tidigare karriären.

Claes Fleming, riksråd sedan 1625, blev 1634 amiralitetsråd och överståthållare. Han hade gjort en sjömilitär karriär – sedan 1620 som riksamiralens närmaste man – och dessutom fungerat som president i kammaren. Johan Banér, riksråd sedan 1630, blev krigsråd 1634 men kom aldrig att tillträda denna befattning. I den 1634 inrättade Göta hovrätt blev den ofrälse födde Johan Skytte den förste presidenten.

Ake Natt och Dag blev 1633 riksråd och tillika assessor i Svea hovrätt. Han hade sedan 1631 varit hovrättens vice president och dessutom lantmarskalk 1630 vid detta års ständermöte. Att lantmarskalken kort

⁵⁶ Riksråd, utnämnda under Karl IX:s regering, var fortfarande i tjänst men innehade utan undantag befattningar, som de erhölet under Gustav Adolfs regering.

efter riksdagens slut blev riksråd hade redan vid denna tid blivit vanligt. Samma var fallet med Johan Sparre, riksråd 1627.

Johan de la Gardie, riksråd och assessor i Svea hovrätt sedan 1633, hade tidigare varit guvernör i Estland och generalståthållare över Stockholms och Uppsala län.

Rikstygmästareämbetet besattes 1634 med den lågfrälse Lennart Torstensson av den gamla Forstenaätten. Riksmarskalkämbetet fick 1634 en högaristokratisk innehavare i Axel Banér. Den förre, av Gustav Adolf utnämnde, innehavaren av tjänsten, Claes Horn, tillhörde samma kategori. När Axel Banér blev riksmarskalk, efterträddes han som riksstallmästare av Bengt Bengtsson Oxenstierna.

Denna genomgång ger inte vid handen att utnämningarna ter sig anmärkningsvärda i relation till ovan uppställda kriterier. Det enda skulle vara att den ende ofrälse födde medlemmen av rådet, Johan Skytte, som president i Göta hovrätt, avskars från maktens centrum.⁵⁷ I övrigt följer utnämningarna samma mönster som Gustav Adolf tilllämpat och ter sig konsekventa mot bakgrunden av de karriärer vederbörande hunnit med att göra under hans regering.⁵⁸

År 1633 fick rådet 8 nya medlemmar. Axel Oxenstierna förklarade i ett med sekreteraren Grubbe från Tyskland hemsänt memorial att konungen haft för avsikt att utöka rådet med nio namngivna personer.⁵⁹ En av dessa, Nils Brahe, avled inom kort. Men de övriga togs in på Oxenstiernas ord. Då det ej kan styrkas att Gustav Adolf verkligen utpekade dessa personer som rådsherrar finner Nilsson saken misstänkt, i synnerhet som en majoritet av de nytillkomna vid riksdrots- och riksskattmästarevalen 1634 stödde den linje, som ledde fram till att den femhövdade förmyndarregeringen kom att inrymma tre medlemmar av släkten Oxenstierna. Ahnlund bestrider Nilssons uppfattning.⁶⁰ I och för sig kan man i ett fall som detta varken bevisa eller motbevisa någonting. Däremot är det möjligt att bedöma om rådsutnämningarna

⁵⁷ Jfr ovan.

⁵⁸ I fråga om utnämning av hög- resp. lågfrälse ämbetsmän inom förvaltningen på planet under riksrådsnivå finns ingen signifikant skillnad mellan Gustav Adolfs tid och förmyndarregeringens.

⁵⁹ AOSB I: 7, s. 316. Nilsson, Sc 1937, s. 31, 235 f.

⁶⁰ HT 1937, s. 180.

är normala utifrån vad man vet om Gustav Adolfs tidigare rekrytering av riksråd. De åtta är Axel Banér, Sten Bielke, Karl Bonde, Jöns Kurck, Johan de la Gardie, Erik Ryning, Åke Natt och Dag och Per Sparre.

I fråga om fyra av dessa herrar har vi redan konstaterat att riksrådsutnämningen vid ifrågavarande tidpunkt utgör en naturlig fortsättning på karriären.⁶¹

Karl Bonde hade alltsedan 1607 innehaft en rad betydelsefulla ståt-hållaruppdrag samt sedan 1624 varit den ledande mannen i de av konungen varmt omhuldade järn- och kopparkompanierna. Som president i Åbo hovrätt sedan 1631 har Jöns Kurck stått nära till befordran.⁶² Erik Ryning utsågs till guvernör i Elbing 1627 och var 1629 en av huvudförhandlingarna i Stuhmsdorf. Från 1630 riksamiralens närmaste man utsågs han 1632 till ståthållare på Älvsborg.

Axel Gustafsson Banér hade varit riksstallmästare 1623–1627 och ståthållare över Västmanland och Dalarna från sistnämnda år. Av de 8 fallen är det endast hans, som möjligen kan föranleda någon tvekan. Hans meritering hör inte till de starkare. En av konungen påtänkt riksrådsutnämning ter sig dock inte osannolik, då Gustav Adolf utnämnt andra råd med ungafär motsvarande meriter.⁶³

Fördelningen högaristokrater – andra (7 – 1, 8 – 1 om Brahe medräknas) avviker knappast från motsvarande siffror för hela Gustav Adolfs regeringstid (17 – 4). De åttas karriärtyper fram till riksrådsutnämningen motsvarar väl karriärerna hos de under Gustav Adolfs regering utnämnda.

Härtill är ytterligare att märka att rådet i sitt svar på det brev, där kanslern notificerar om kungens önskan om nyrekrytering till rådet, tillstyrker intagandet i rådet av de föreslagna och därtill ställer till kanslerns betänkande om inte ytterligare några personer borde intagas i rådet och ber Oxenstierna ge förslag på lämpliga personer. Bland brevets fem undertecknare märks så prominenta opponenter mot oxenstiernorna som Karl Karlsson Gyllenhielm och Per Banér.⁶⁴

⁶¹ Se ovan s. 103 ff.

⁶² Att han var besvägrad med kanslern motiverar i ett fall som detta knappast någon misstänksamhet. Medlemmarna av den svenska högaristokratien var ju i oerhört hög grad besläktade med varandra vid denna tid.

⁶³ Banér var dessutom konungens förklarade gunstling. Se t.ex. B. Boëthius: *Axel Banér*, SBL 2 (1920), s. 667.

⁶⁴ Kongl. Senatens svar på de punkter, som Riksens Råd uppå kanslerns vägnar så

Kanslern besvarade skrivelsen i brev till rådet vid mitten av februari.⁶⁵ Han anslöt sig till rådets mening att flera behövde intagas i rådet, men de flesta därtill lämpade personer var redan upptagna genom andra sysslor. Dock nämner han tre personer han anser kunna komma i fråga, Bengt Oxenstierna, Lars Sparre och Bengt Kafle. »Står dock allt till Riksens råds disposition» slutar han.⁶⁶

5

Rådet hade med de 1633 tillkomna 26 medlemmar. Trots nytillskottet var tillgången otillräcklig för att fylla de tjänster regeringsformen föreskrev. Detta skänker dock inte stöd åt antagandet att Oxenstierna på egen hand utsett åtta nya, honom tillgivna rådsherrar för att hjälpligt fylla ut en efter Gustav Adolfs död av honom på eget bevåg kraftigt förstärkt kollegieorganisation. Som vi konstaterat skedde under konungens regeringstid en utveckling mot allt mera utvecklad kollegialitet, som utmynnade i regeringsformen. I denna helt nya tjänster är ytterst få. Att tjänsterna ej kunde besättas trots det kraftiga nytillskottet till rådet har berott på att utvecklingen, i synnerhet efter Sveriges ingripande i tyska kriget, bundit allt flera rådsherrar i uppdrag och tjänster utrikes och i provinserna.

Axel Oxenstierna var 1634 i Tyskland. Claes Horn, landshövding i Stockholms och Uppsala län sedan 1624, blev guvernör i Vorpommern 1631. Gustaf Horn blev överbefälhavare i Pommern samma år och rikskammarrådet Johan Sparre överståthållare i Mainz 1632. Herman Wrangel, assessor i krigskollegium sedan 1630, blev guvernör i Preussen 1632 och Åke Tott, som tjänstgjort i krigsrätten, befälhavare i Tyskland 1631. Dessutom var Johan Banér med på den tyska krigsskåde-

skrift- som muntligen med sekreteraren Grubben föredragne är. Dat Stockholm 14 januari 1633, HSH 24: 336 f.

⁶⁵ Resolution på memorial från riksrådet, Halle den 13 februari 1633.

⁶⁶ De båda högaristokraterna som åsyftas är Bengt Oxenstierna (1591–1643), som blev riksråd 1641 och den samma år till riksråd utnämnde Lars Sparre (1590–1644). Den tredje är den lågfrälse Bengt Kafle (ok födelseår–1636). Denne var officer och hade i olika omgångar beklätt hovtjänst. Man utnämndes 1631 av Gustav Adolf till ståthållare över Nyköpings slott och län och blev 1634 landshövding över Jönköpings län. Han avled utan att ha blivit riksråd.

platsen och Gabriel Bengtsson Oxenstierna, som tjänstgjort i hovrätten sedan 1624, generalguvernör över Finland sedan 1631.⁶⁷

Av de åtta nytillkomna placerades också sex stycken på ledande befattningar inom organisationens ram i Stockholm. Undantagen är Sten Bielke, som fortsättningsvis verkade som legat i hela Pommern och Jöns Kurck, som fortsatte att fungera som president i Åbo hovrätt.

De nytillkomna råden anses ha spelat en mer eller mindre avgörande roll för utgången av riksdrots- och riksskattmästarevalen 1634, som ledde till att tre medlemmar av oxenstiernasläkten kom att tillhöra förmyndarregeringen.⁶⁸ Vid drotsvalet röstade fem av dem på Gabriel Gustafsson Oxenstierna, medan endast två av dem lade sin röst på Axel Oxenstierna.⁶⁹ Tanken är att Oxenstierna plockat in pålitliga anhängare i rådet, vilka sedan vid valtillfället på ett avgörande sätt bidragit till att hans intressen segrat. Ett statistiskt resonemang som refererar till så få personer bär inte en sådan slutsats. Härtill kommer ytterligare flera omständigheter. Axel Oxenstierna ställde vid valtillfället sin röst på Claes Fleming, inte på Gabriel Bengtsson Oxenstierna.⁷⁰

⁶⁷ I kansliet var förhållandena speciellt besvärliga, då kanslerns ställföreträdare Per Banér på grund av psykisk sjukdom ej var i stånd att förrätta sitt maktpåliggande värv och det 1633 utnämnda rikskanslirådet Per Sparre också på grund av sjukdom var mycket borta från arbetet i kansliet. (Se härom SRP 6, s. 131.) Detta kan vara förklaringen till ett återupplivande av det under Karl IX:s tid av Nils Chesnecopherus innehavda ämbetet som hovkansler. Dess nye innehavare blev Johan Adler Salvius (Salvius' fullmakt och instr. RR 1634 28/6) och hovkanslerns uppgift blev att under kanslern leda arbetet i kansliet. I själva verket kom Salvius fram till tiden för sin återresa till Tyskland 1636 att utöva det verkliga chefskapet i kansliet (S. Lundgren: Johan Adler Salvius, 1945, s. 83 ff.). Hovkanslersämbetet finns ej med i kanslerns från Tyskland hemsända projekt till regeringsform (AOSB I: 1, s. 254 ff.) utan uppträder först i den slutgiltiga versionen.

⁶⁸ Nilsson, Sc 1937, s. 35 ff.

⁶⁹ Planerna att få kanslern placerad som drots hade en klar politisk innebörd. Det gällde att få honom bort från kanslersposten och från ledningen av hela Sveriges yttre politik och besätta denna nyckelpost med någon annan.

⁷⁰ Det är inte riktigt att som Ahnlund säga att hans röst var alternativt ställd på Claes Fleming och på Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Kanslerns votum lyder på ifrågakarande ställe: »Såvitt håller jag Herr Claes Fleming vara därtill närmare, som han av S. Kong. M:tt är i kammaren till president förordnad, och haver skattmästarens ämbete nu en god tid väl förestätt, och för den skull allaredan intagit en fullkomlig vetenskap över alla kammarsaker, dem en annan först måste lära; för vilken orsaks skull jag ingen med honom hade komparerat, så framt jag icke

Denne Gabriel Bengtsson lade i drotsvalet sin röst på Axel Oxenstierna, inte på hans broder Gabriel Gustafsson.⁷¹

I fråga om skattmästarvalet ställde bland de nyvalda råden blott 3 av 7 sin röst på Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Nilsson säger att den egentliga striden stod om drotsämbetet, medan skattmästarvalet inte var fullt så partibetonat. Emellertid är en av kärnpunkterna i diskussionen just innebörden av att tre personer i den dominerande femmannaregeringen kom ur samma släkt och Nilsson tillskriver själv detta förhållande en avgörande innebörd.

Orsakerna att riksämbetsmännen i regeringsformens system synes dominera på rådets bekostnad är också värda en granskning.

Under 1620-talet och 1630 utfärdade Gustav Adolf vid åtta tillfällen instruktioner för hemmaregerandet inför sin avresa till skilda krigsskådeplatser.⁷² Sex av dessa riktar sig till de riksråd, som under tiden skall komma att befinna sig i Stockholm. Endast de båda första, de av 1621 och 1622, vänder sig till riksämbetsmännen jämte ytterligare några särskilt uppräknade råd: Nils Bielke, Johan Skytte, Gabriel Gustafsson Oxenstierna och Gabriel Bengtsson Oxenstierna, 1621 även Claes Horn.⁷³ Den interimistiska regeringen har alltså vid sådana tillfällen i allmänhet tillagts rådet, medan den i regeringsformen vilar hos de fem höga riksämbetsmännen. En begynnande tradition kan således förefalla bruten. Men nu är att märka att dessa 1620-talets hemma-regeringar inte bestod av någon stor eller fullständig rådsförsamling. Av rådsprotokollen från denna tid framgår att vid sådana tillfällen riksämbetsmännen i diskussioner och arbete var de absolut domine-

ammiralens Herr Carls så märkligen anträngande år, och att Herr Claes Fleming amiralitetets och skeppsholmens stat och saker icke mindre än kammarens förstår och drivit haver, därjämte övervägade, besinnandes därhos att en god del Riksens försvar och välstånd simpelt i denna tid av flottan och dess rätta administration hänger. Mitt votum giver jag för den skull på Herr Claes Fleming för orsakers skull, som förmälta är; men där han antingen själv ifrån amiralitetet inte vill, eller att samtliga råd finner skadligt att taga honom därifrån, så håller jag därför, det Herr Gabriel Bengtsson med Riksens nytta skattmästarens ämbete kan förestå och är det värd.» Axel Oxenstiernas skrivelser till KM och rådet 1633 utan datum, vol. 1: c, RA. Jfr A. B. Carlsson, HT 1911, s. 32.

⁷¹ Jfr ovan not 69.

⁷² SRP I. I-XLVI.

⁷³ SRP I, s. VI.

rande.⁷⁴ I övrigt var rådet endast representerat av ett fåtal medlemmar, ej ens majoriteten av de rådsherrar som vistades i Stockholm. Den uppräknade av personer förutom riksämbetsmännen som sker i 1621 och 1622 års instruktioner markerar i stort de namn och det antal personer, som stod för regerandet även i övrigt under perioden 1621–1630, ehuru instruktionerna då var ställda till »Riksens råd». I denna råds kärna ingick i allmänhet Johan Skytte, Gabriel Gustafsson Oxenstierna och Gabriel Bengtsson Oxenstierna, de båda senare riksämbetsmän 1634. Per Banér deltog också från år 1626 i sin egenskap av tillförordnad rikskansler. Claes Fleming var ofta närvarande efter 1625, Nils Bielke och Nils Stiernskiöld sporadiskt intill 1623 respektive 1625. Det är, med ytterst få undantag, allt. Alla de uppräknade är innehavare av centrala politiska roller; förutom de båda Oxenstiernorna Johan Skytte och Claes Fleming, som vid riksskattmästarevalet 1634 var den egentlige huvudkandidaten. Det rör sig alltså om en liten krets, dominerad av riksämbetsmän, senare riksämbetsmän och mycket centrala politiska gestalter – en krets som till storlek och sammansättning mycket litet skiljer sig från förmyndartidens riksämbetsmannakrets.

Under de perioder konungen vistades i Stockholm sammanträdde rådet så långt bevarat källmaterial visar relativt sällan i hans närvaro.⁷⁵ Som regel möttes då en ganska liten krets på i allmänhet högst 6–7 personer, dominerad av konungen och riksämbetsmännen. Rådet hade ännu ej nått en ställning som regelbundet verksamt organ i statslivet under myndig regent. Detta sker först med Christinas regering. Under förmyndarregeringens tid sammanträdde däremot rådet långt oftare och med i allmänhet långt större närvarofrekvens än under Gustav II Adolfs regering, såväl i hans närvaro som frånvaro. I verkligheten började de verkligt täta och regelbundna rådssammanträdena under denna tid och liksom 25 år senare under Karl XI:s förmyndarregering tenderade skillnaden mellan regering och råd att utplånas.⁷⁶

Om rådet som politisk korporation och direkt rådgivande organ åt

⁷⁴ SRP 1, 2, 3.

⁷⁵ Det talas ibland i litteraturen om att konungen efter 1617 ofta gick ned i rådet och deltog i överläggningarna, detta i motsats till den tidigare kommunikationsformen mellan konung och råd i form av enbart skriftliga rådslag. Det är riktigt att en förändring skett, men det rör sig om relativt sällsynta fall.

⁷⁶ Jfr Rystad, a.a., Sc 1963, s. 189 ff.

kungamakten spelade en relativt obetydlig roll under Gustav Adolfs regering, blev däremot som bekant dess ställning inom kollegieorganisationen i stor utsträckning stärkt. Då Nilsson skrivit att det verkar som om rådets rådgivande plats skulle övertagas av hela ämbetsorganisationen, dess ledande plats åter av de fem höga riksämbetsmännen,⁷⁷ är det naturligt att, som Jerker Rosén gör, gentemot detta slå fast »att denna förändring för de enskilda rådsmedlemmarna kunde ha mindre betydelse eftersom de genom regeringsformens bestämmelser om kollegiernas sammansättning tillförsäkrades delaktighet i samma ämbetsmannaorganisation».⁷⁸ Kanske kan man skärpa denna mening genom att ifrågasätta om själva denna förändring var så stor. Den rådgivande roll rådet som sådant i sin helhet spelat under Gustav Adolfs regering var ej så betydande, än mindre kan man instämma med Nilsson, då han talar om dess ledande plats.

Nilsson citerar Odhner på tal om den för kungamaktens vitala intressen kvävande fasthet förvaltningen får i regeringsformens system, särskilt som konungens frånvaro, sjukdom eller omyndighet förutsättes.⁷⁹ Konungens frånvaro från riket hade varit regel under de 12 sista åren av Gustav Adolfs regering. Att vid regeringsformens avfattande förhållandena under en omyndighetsperiod skulle stå i förgrunden är också naturligt. Gustav Adolf riskerade ofta sitt liv. Då han inledde sin tyska kampanj hade han en fyraårig dotter, som ej kunde ärva kronan som myndig på fjorton år.

Nilsson har uppehållit sig vid att konungens svåger, pfalzgreven Johan Casimir, som fungerade som president i kammaren ett par år, efter hans död sköts undan.⁸⁰

Att pfalzgreven aldrig räknats som ledamot av rådet och aldrig deltagit i dess sessioner, likaså att han aldrig fick någon ämbets titel och aldrig var ledamot av kammarkollegiet spelar kanske mindre roll härvidlag.⁸¹ Den avgörande omständigheten är i stället att pfalzgreven ej kunde spela någon ledande och sanktionerad roll som medlem av en

⁷⁷ Sc 1937, s. 29.

⁷⁸ Svensk historia, I, s. 545.

⁷⁹ Nilsson 1937, s. 1 ff. Odhner: Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndares regeringstid (1865), s. 32 ff.

⁸⁰ 1937, s. 20, 24.

⁸¹ A. B. Carlsson 1911, s. 2; Edén 1902, s. 224.

förmyndarregering eller som riksföreståndare helt enkelt därför att han var kalvinist.⁸²

Nilsson påpekar att den negativa uppfattningen om Maria Eleonora som en hysterika till större delen härstammar från de rådaristokratiska kretsarna;⁸³ underförstått, hennes gemål skulle ha tillämnat henne en mera betydelsefull roll i en förmyndarregering. Som bekant fick hon ju ingen plats i regeringskretsen under Christinas omyndighet. Ahnlund har emellertid påpekat att under interimregeringarna på 1620-talet drottningen aldrig hade minsta del i riksstyrelsen. De omdömen om henne från skilda håll han sammanställt gör otvivelaktigt klart att ingen kunde räkna med henne i några seriösa politiska sammanhang.⁸⁴

Dessa av regeringsformens bestämmelser om omyndighet aktualiserade frågor för över till det centrala problemet om kungamaktens ställning i regeringsformens system.

Den statsakt som reglerade kungamaktens ställning vid Gustav II Adolfs död var ännu rent formellt 1611 års kungaförsäkran, kompletterad av 1617 års kungaed.⁸⁵ Den allmänna huvudregeln för förhållandet mellan konungen och rådet är att konungen skall styra riket med »råds råde».⁸⁶ Emellertid uppräknas en mängd fall, där konungen är bunden av rådets samtycke. Det gäller lagstiftning och utrikespolitik, beskattning och riksdags inkallande. Gustav Adolf kan under de senare åren av sin regering självfallet ej i *realiteten* ha varit villig att acceptera dessa inskränkningar och några motsvarigheter till dem möter ej heller i 1634 års regeringsform.

Den tredje paragrafen i regeringsformen slår fast att konungen äger styra riket och han äger enligt § 5 att göra detta med »råds råde».⁸⁷ Denna formel går sedan igen i 1644, 1654 och 1672 års konungaförsäkringar. Regeringsformen inskränker ej i något enda avseende den myn-

⁸² Ahnlund 1956, s. 90. Nilssons uppfattning (1968, s. 456) att pfalzgreven av Gustav Adolf uppenbarligen hölls i reserv för tronföljden kan under sådana omständigheter knappast upprätthållas. Se även S. Göransson: Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660 (1956), s. 7 ff., 21 ff.

⁸³ 1937, s. 20. Något modifierat a.a. 1968, s. 456.

⁸⁴ Senast a.a. s. 85 ff.

⁸⁵ SRF, s. 276 ff.

⁸⁶ SRF, s. 196. – Om denna statsakt, se framför allt C. A. Hessler: Gustav II Adolfs konungaförsäkran, Sc 1932, s. 167 ff.

⁸⁷ Regeringsformen tryckt SRF, s. 1 ff.

dige konungens makt. Beträffande de mera betydelsefulla maktbefogenheterna utvecklar den däremot närmare positivt hans makt. Han förfogar över den högsta dömande makten. Han ensam äger revidera hovrättens domar (§ 8). Han äger också ensam den högsta förvaltande makten genom sin kompetens att bestämma innehållet i kollegiernas instruktioner (§ 17). Makten att kräva redovisning är hans. Alla ämbetsmän är för sin förvaltning räkningskyldiga inför honom (§§ 36, 38, 39). § 63 tillerkänner honom ensam makten över utrikespolitiken.

Är konungen svårt sjuk, utrikes eller död och ett omyndigt barn konung, föres regeringen av de fem höga riksämbetsmännen (§§ 52, 53). Är konungen frånvarande skall man enligt § 54 söka inhämta hans resolutioner i viktiga frågor, innan något avgörande träffas. Ligger fara i dröjsmål, måste givetvis de fem besluta. Är konungen sjuk, skall man endast i yttersta nödfall fatta slutgiltiga beslut, förrän man ser hur sjukdomen utvecklar sig. I sådana situationer skall vakanser å ämbeten endast fyllas ad interim intill dess konungen blir frisk och själv kan slutgiltigt besluta. Följande paragraf stadgar att ingen ny lag eller stadga må införas i konungens frånvaro eller under hans sjukdom, ej heller några nya privilegier eller stadfästelser av gamla göras. Ej heller kan i en sådan situation domar vinna slutgiltig kraft.

Under konungens frånvaro eller sjukdom skall, enligt § 58, regeringen avgöra svårare frågor med »råds råde». Ständermöte får ej inkallas i en sådan situation, förrän man erhållit konungens godkännande härtill.

§§ 59–62 och 64 drar upp omfånget av och begränsningen i förmyndarregerings makt. En sådan får ej stifta ny lag till förfång för arvföreningen eller den kungliga högheten, ej heller utdela några privilegier »till konungens prejudicium eller dess inkomsters stadiga förminskande». Om så ändå sker, äger konungen vid uppnådd myndighet att annullera beslutet.

§ 60 berövar förmyndarregering rätten att adla.⁸⁸ Några kronans rättigheter får ej bortgivas eller avyttras. Om så sker, kan konungen återtaga dessa.

Men viktiga beslut kan behöva fattas. Det får naturligtvis ske, men konungen äger prövnings- och ändringsrätt efter sitt trontillträde. Den

⁸⁸ Som bekant ställde sig inte förmyndarregeringen denna bestämmelse till efterrättelse.

62:dra paragrafen sammanfattar vad de närmast föregående utsagt. När ny konung blir myndig, äger han över huvud ändra vad som gjorts under förmyndartiden »dock så att där något på ett allmänt ständernas möte blivit beslutat, det och så på ett allmänt möte blive av konungen antingen ratificerat eller och upphävt». Sistnämnda reservation är det enda i hela regeringsformen, som i någon mån inskränker konungens makt. Han äger visserligen själv hela beslutanderätten, men han får ej utöva den när som helst. § 64 tillerkänner under minorenniteten de fem makten över utrikespolitiken »med deras som efter lag och stadgar vederbör råd och samtycke».⁸⁹ Allt står även i detta avseende till den myndige konungens ratifikation.

Alla dessa regeringsformens bestämmelser om kungamakten sammantagna skapar intrycket av ett vaktslående kring konungens makt, som står i bjärtast tänkbara kontrast till Gustav Adolfs konungaförsäkran, och av ett garderande inför alla eventualiteter, som kunde tänkas uppkomma i den situation, som uppstått sedan Gustav Adolf inlett sin tyska kampanj.

Jag skall granska ytterligare några av de punkter Nilsson för fram för att stödja sin huvudtes.

Han konstaterar att enligt § 17 kan konungen lämna särskilda uppdrag åt en person inom ett kollegium och såtillvida kan konungen sägas genombryta systemet. Men vederbörande ämbetsman handlar då inte i sin egenskap av kollegiemedlem och konungen spränger ej kollegieramen.⁹⁰ Detta argument är inte starkt. Att ämbetsmannen i en sådan situation ej handlar som kollegiemedlem är av underordnad betydelse i jämförelse med den kompetens paragrafen tillerkänner konungen. Konungen äger ju dessutom makt att genom instruktioner påverka kollegieorganisationens och dess verksamhets innehåll.

§§ 36–42 reglerar redovisningsformerna inom förvaltningen och sättet för ansvarsutkrävande. Nilsson medger att konungens rätt att leda redovisningen erkännes men konstaterar att det förutsättes att han ej skall

⁸⁹ En förskjutning har ägt rum. Medan konungen nu äger makten odelad över den yttre politiken, gäller för förmyndarregering vad som i konungaförsäkran 1611 avsåg myndig konung. 1611 heter det om konungen och utrikespolitiken: »utan högborne furstes hertig Johans, rikens råds och ständernas vetskap och samtycke» (SRF, s. 200).

⁹⁰ Sc 1937, s. 15.

utöva den utan nöja sig med att få resultaten sig underställda. Och praktiska skäl gör det omöjligt för honom att själv leda hela redovisningen.

Det är svårt att förstå att dessa bestämmelser skulle markera en inskränkning i konungens makt, beteckna en antimonarkisk tendens. Konungens ledande ställning erkännes men på grund av förvaltningens tillväxt kan han själv ej gärna i detalj leda och övervaka arbetet. Själva det av förvaltningens tillväxt betingade kontrollsystemet kan ju ej vara riktat mot kungamakten.

Som nämnts ger § 8 rätt att söka revision hos konungen över en hovrättsdom. Nilsson fäster avseende vid att ingenting sägs om proceduren vid ett sådant resningsförfarande. Men avgörande är givetvis att prövningsrätten ligger hos konungen.

Ytterligare ett naturligt skäl till den ställning inom regeringsformens system högaristokratiens spetsar erhåller och till fastheten i den kollegieorganisation som skapas, kan andragas. Gustav Adolf hade, då han rycktes bort, planer på att bilda ett bestående evangeliskt förbund under svensk ledning. Om en sådan plan genomfördes skulle den få till följd att konungen under oöverskådlig tid framåt med stor sannolikhet skulle tillbringa merparten av sin tid utanför Sverige, ej ägna dess styrelse större delen av sin arbetskraft.⁹¹

Under sådana omständigheter är det nödvändigt att slå fast att Gustav Adolf mot slutet av sin levnad måste ha varit införstådd med tanken på en starkt högadelsdominerad förvaltning i Sverige. Förutsättningarna för en sådan situation har han själv skapat genom sitt sätt att rekrytera de högre ämbetenas innehavare och genom att inlemma dessa ämbeten i en allt fastare kollegial organisation. Någon för statsledande uppgifter lämpad person utanför den rådsaristokratiska kretsen har inte funnits att tillgå förutom pfalzgreven, men denne har på grund av sin kalvinska åskådning inte kunnat komma i fråga.

Ytterligare ett par kommentarer bör göras i anslutning till den grundsyn, som här kommit till uttryck.

⁹¹ Betydelsen av detta för diskussionen om regeringsformen påtalas av Rosén, senast a.a., s. 545 f. Rosén menar att ehuru Gustav Adolf själv ej kunnat tänka sig att avstå från avgörandet av alla viktiga frågor, han kunnat vara införstådd med andra förhållanden härvidlag i framtiden under en mindre självständig efterträdare.

Under tiden från 1634 och fram till enväldets införande gick vid en rad tillfällen den uppfattningen i dagen att ett styrelsesätt i enlighet med regeringsformens principer var ägnat att i alltför hög grad kring-skära kungamakten och gynna högaristokratien. Så var bland annat fallet vid författningsstriderna under riksdagarna 1660 och 1672. Men dessa meningsyttringar måste tagas upp mot bakgrunden av den rent praktiska erfarenhet man då alltsedan 1634 förvärvat av hur det politiska livet utvecklats i regeringsformens skugga. Metodiskt har detta därför inte haft någon plats här.

Enligt den uppfattning som här framlagts lämnar alltså regeringsformen konungens makt oförkränkt. Det står då fast att denna makt av Oxenstiernagruppen i vissa fall under förmyndartiden kunde utnyttjas i egoistiska syften exempelvis mot riksrådet, då ju förmyndarregering var satt i konungs ställe. I vad mån Axel Oxenstierna och hans släktingar och anhängare i riksämbetsmannakretsen i sin praktiskt-politiska bedömning lagt tyngdpunkten vid detta kortare perspektiv eller regeringsformen av dem var tänkt att verkligen bliva en »evärdlig stadga» förblir en öppen fråga.

6

Under Gustav Adolfs regering utvecklas ett starkt samband mellan riksrådsämbetet och den begynnande kollegieorganisationen. De ledande befattningarna inom denna besätts så gott som uteslutande med riksrådsmedlemmar. Utnämningen till riksråd tenderar att bli ett led i en i viss mening typiserad karriär. Vid samma tidpunkt som kollegieorganisationen började genomföras, sker ett generationsskifte inom råds-kretsen, något som bidrar att öka genomslagskraften i reformåtgärderna samt ytterligare accentuera skillnaderna gentemot Karl IX:s regering.

Denna kollegialisering fortgick under hela Gustav Adolfs regering i så stor utsträckning att de mindre kompletteringar som efter hans död skedde upp till den nivå regeringsformen sanktionerar ter sig naturliga mot bakgrunden av uppkomna vakanser och som led i en fortgående politisk utveckling.

Samtidigt visar en jämförelse mellan Karl IX:s regering och Gustav Adolfs att under den senares tid högadeln vid rådsrekryteringar rycker fram på lågfrälsets bekostnad. Under berörda förhållanden innebär detta till stor del ett förverkligande av det högaristokratiska ämbetsprogrammet från 1590-talet och 1611. Någon konkurrerande adlig lågbyråkrati

har ännu ej uppstått och under hela Gustav Adolfs regering föres en restriktiv nobiliteringspolitik gentemot inhemska ofrälse födda civil-ämbetsmän, något som indirekt är ägnat att gynna ett etablerat högfrälse.

Orsakerna till Gustav Adolfs högadelsvänliga rekryteringspolitik är att söka på skilda håll. Otvivelaktigt kan, i synnerhet i början av hans regering, 1611 års kungaförsäkran med sina starkt rådsvänliga bestämmelser ha betytt en del. Detta att en representant för högadeln i intimt samarbete med kungen ledde landets politik och förmådde etablera ett utmärkt samarbete med denne måste ha spelat sin roll. De under denna tid starkt ökade utrikespolitiska åtagandena har vidgat ramen för den sektor, där en konung traditionellt anlitar rådets och högadelns biträde.

På grund av Gustav Adolfs högadelsvänliga politik kommer den uppställning av högre ämbetsmän, vars ämbetsinnehav sanktioneras genom regeringsformen, att nästan totalt domineras av representanter för hög- aristokratien. De få lågfrälse representanterna har dessutom till större delen sin tjänstgöring förlagd till provinserna, den centrala statsmak- tens periferi. Utnämningsspolitiken från Gustav Adolfs död till regerings- formens ikraftträdande gör ingenting för att ytterligare försämra de låg- eller ofrälse föddas ställning, möjligen med undantag av att en av de främsta oppositionsmännen, Johan Skytte, genom sin utnämning till president i Göta hovrätt i Jönköping fick mindre möjligheter att på- verka innehållet i centrala beslut.

År 1633 utnämndes åtta nya riksråd. De kom samtliga in i rådet på rikskanslerns ord att konungen avsett att göra dessa utnämningar. Oxen- stiernas sanningsenlighet har här bestritts. Likväl kan i ett fall som detta ingenting bevisas i någondera riktningen. Man kan dock konsta- tera att utnämningarna är normala ur sociala och andra synpunkter utifrån vad man känner till om Gustav Adolfs tidigare rekrytering av riksråd. Utnämningarna bör i synnerhet ses mot bakgrunden av det under de närmast tillämpliga åren ökade antalet vakanser å kollegie- posterna i Stockholm, något som i sin tur har sin grund i att ämbetenas tidigare innehavare erhållit allt flera arbetsuppgifter i utlandet.

Att riksämbetsmännen dominerar i regeringsformens system på rådets bekostnad får ses mot bakgrunden av en faktisk tradition från 1620- talets under konungens fälttåg tillförordnade hemmaregeringar. Ehuru dessas instruktioner så gott som genomgående varit utställda på rådet, hade en mycket liten krets med sin tyngdpunkt i riksämbetsmän och

senare sådana likväl dominerat. Det bör också inskräpas att riksrådets position stärkts något genom att till följd av regeringsformens sanktionerande deras delaktighet i ärendenas handläggning i stor utsträckning garanterades.

Man har fäst avseende vid regeringsformens noggranna och ingående bestämmelser om konungs frånvaro och omyndighet och häri sett en antimonarkisk tendens. Förhållandet kan dock rimligen förklaras med en hänvisning till Gustav Adolfs levnadssätt, det faktum att hans svåger pfalzgreven var kalvinist, Maria Eleonoras personlighet och avsaknaden av en till myndig ålder hunnen tronföljare.

1611 års kungaförsäkran band i viktiga ärendesgrupper konungen vid rådets samtycke. Det ter sig mer eller mindre självklart att Gustav Adolf under senare delen av sin regering ej *i realiteten* kan ha varit villig att acceptera dessa inskränkningar och någon motsvarighet till dem möter inte heller i 1634 års regeringsform. Huvudresultatet av en granskning av kungamaktens ställning i regeringsformens system blir att denna statsakt slår vakt om kungamaktens rättigheter och garderar dess intressen gentemot alla eventualiteter.

Då Gustav Adolf rycktes bort hade han i Tyskland sådana planer att de, om han fått leva, tvingat honom att vistas större delen av sin tid utanför Sveriges gränser och ge avkall på att ägna huvuddelen av sin arbetsinsats åt styrandet av detta land. Någon för statsledande uppgifter av denna art lämpad person utanför rådsaristokratiens krets har inte funnits att tillgå.

EXKURS

Ämbetsmannakarriär, frälsestatus och kollegieorganisation

Vilken var orsaken till förnyringen och generationsskiftet inom riksrådet under Gustav II Adolfs regering?

Man kan uppställa hypotesen att sambandet mellan riksrådsämbete och kollegieorganisation orsakar förnyringen bland riksråd, utnämnda under kollegieorganisationens grundläggningstid. Riksrådsutnämningen tänkes som ett led i en typiserad ämbetsmannakarriär, där inträdet i rådsaktskretsen sker så att säga mitt i.

Det förhåller sig nu så att en höjning av den genomsnittliga utnämningens åldern för riksråd (kungliga råd) äger rum vid tidpunkter, då sambandet mellan rådet och kollegieorganisationen försvagas, såsom på 1670-talet och i synnerhet under enväldet. 1680–1696 var genomsnittsåldern vid utnämningen till råd 52,0, 1697–1718 56,8. Under enväldet uppstår en klart markerad tendens att utnämningen till kungligt råd mera än tidigare markerar krönet på en karriär.⁹²

Så långt tycks ett samband föreligga mellan föryngring och kollegieorganisation samt föråldring och svagare samband med förvaltningen.

Men populationen av Gustav II Adolf utnämnda riksråd rymmer ovanligt stor andel högaristokrater. Vidare är den genomsnittliga utnämningens åldern för högaristokratiska (så som termen ovan definierats) riksråd under tiden 1611–1680 37,1, för övriga 46,2.⁹³ När lågadeln annat än sporadiskt, som under enväldet, rycker upp på rådsnivå, stiger medelåldern.

Den frågan inställer sig huruvida föryngringen under Gustav Adolfs regeringstid beror på kollegieorganisationens genomförande eller på att andelen högaristokrater är så stor i förhållande till närmast föregående skede eller på en kombination av dessa båda faktorer.

Man kan närma sig problemet genom att beräkna den genomsnittliga utnämningens åldern hos Karls högaristokratiska riksråd och jämföra resultatet med motsvarande värde för Gustav II Adolfs.⁹⁴

Kommer värdena för de båda grupperna att ligga nära varandra, måste Karls lågaristokratiska råd vara avsevärt mycket äldre vid utnämningen. Ett sådant resultat gör sannolikt att generationsskiftet ej har samband med kollegieorganisationens genomförande utan är en produkt av den för stormaktstiden genomgående företeelsen att högaristokrater utnämns yngre.

⁹² U. Sjödel: *Kungamakt och högaristokrati* (1966), s. 348. S. Dahlgren: *1600-talets ståndssamhälle* (Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige, 1967), s. 36.

⁹³ Att Christina trots utnämning av ett relativt stort antal extremt unga riksråd ej har lägre genomsnittlig utnämningens ålder än 39,1, beror till övervägande del på att hennes regering är den tid före enväldet, då procentuellt störst andel icke högaristokrater intogs i rådet (17 av 45).

⁹⁴ I 3 fall bland de av Karl utnämnda högaristokraterna och 1 bland lågaristokraterna går den exakta åldern vid utnämningen ej att fastställa. Den härigenom uppkomna möjliga felkällan får dock ej ödesdiger betydelse för resultatet, om utslaget i övrigt är mycket klart.

Omvänt gäller att en markerad skillnad i utslaget, förstärkt av mycket eller relativt lika värden för Karls hög- resp. lågadliga råd, tyder på ett samband med kollegieorganisationens genomförande.

Även ett mycket markerat utslag i någondera riktningen kan ej skänka mer än sannolikhet, då ju förändringen kan ha sin grund i en tredje, icke känd orsak.

En undersökning ger följande resultat.

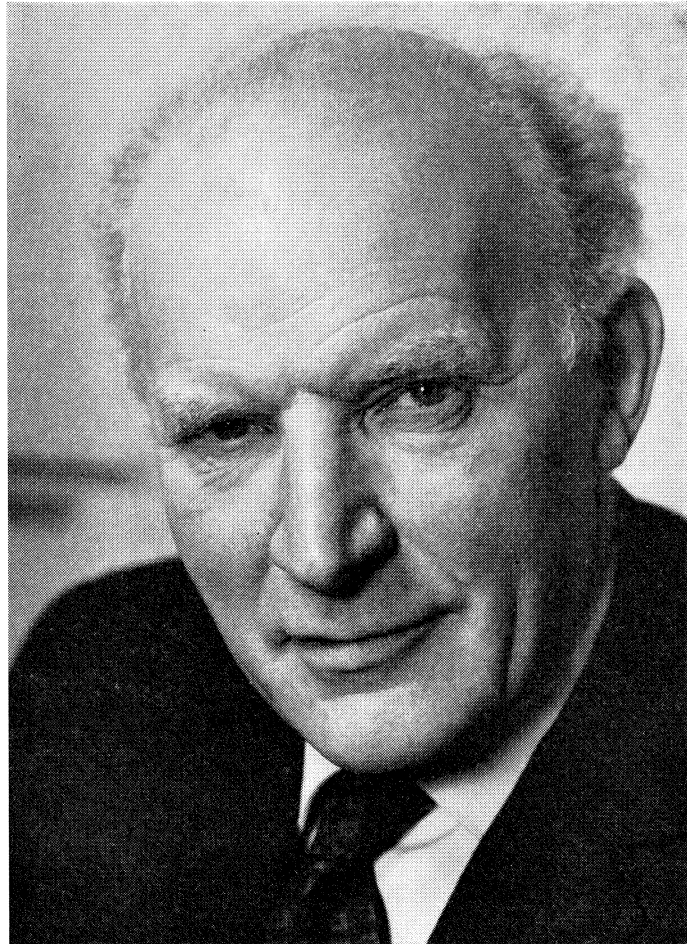
	Karl IX	Gustav II Adolf
H	37,7	34,1
L	52,4	-

Detta utslag är så markant att det helt utesluter möjligheten att kollegieorganisationen kan utgöra förändringens orsak. Sannolikt är denna i stället den mycket starka numerära övervikten för högaristokratiska riksråd under Gustav Adolf.

HOLGER ARBMAN

AV

ERIK CINTHIO

8.9.1904-25.1.1968

Den 25 januari 1968 avled Holger Arbman. Vetenskaps societeten förlorade i honom en av sina mest uppskattade ledamöter. Såsom praeses under åren 1955–1959 utövade han ett stimulerande inflytande på verksamheten.

När Holger Arbman i slutet av augusti 1967 tillsammans med sin maka stod i begrepp att företaga en kombinerad semester- och studieresa, berättade han med förväntansfull förtjusning om de ting, de miljöer och de människor, som skulle möta honom i Ryssland, Afghanistan och Indien. Utan att vare sig han själv eller någon annan anade det hade förmodligen sjukdomen redan givit hans uttryckssätt ett drag av stilla begrundan. Hans genom alla åren utpräglade ungdomlighet, ja pojkaktighet, var visserligen inte borta, men han hade blivit mindre intensiv. Men allt väsentligt fanns kvar, allt det som gjorde Holger Arbman till en sällsynt välgörande människa. In i det sista såg han fram mot nya upptäckter och nya möten med människor.

Holger Arbman föddes i Bettna i Södermanland den 8 september 1904. På fädernet härstammade han emellertid från Norrland, vilket han många gånger med stolthet framhöll, inte minst när det påtalades hur väl han hade acklimatiserat sig i Skåne. Redan innan Arbman 1923 tog studenten i Nyköping, hade han kommit i direkt beröring med den verksamhet, som sedan skulle bli hans. Som gymnasist fick han nämligen under somrarna 1921 och 1922 deltaga i Otto Frödins utgrävningar vid cistercienserklostret och den s.k. Sverkersgården i Alvastra, i en kulturbygd till vars lämningar och minnen han även senare skulle få anledning att återvända. Genom Frödins försorg kom Arbmans erfarenheter på det arkeologiska fältet att redan tidigt vidgas långt utöver landets gränser genom att han under åren 1924 och 1926 och sedan även 1930 fick deltaga i utgrävningarna i Asine i Grekland. I sin filosofie kandidatexamen, som Arbman avlade i Stockholm 1927, hade han förutom Nordisk och jämförande fornkunska p, Konsthistoria

och Religionshistoria. Valet av de båda senare ämnena kan synas betecknande, eftersom han allt framgent skulle närma sig det arkeologiska sakstudiet med en behärskad estetisk känslighet och en aldrig vikande medvetenhet om de andliga relationsförhållandena, som kunde ha format de människor efter vilka endast spåren och tingen fanns kvar att analysera.

Till Statens historiska museum i Stockholm kom Arbman som e.o. amanuens 1928 och förordnades som andre antikvarie på järnåldersavdelningen 1938. Under flera år var han tillförordnad föreståndare på avdelningen, dit hans verksamhet var förlagd till 1945, då han utnämndes till professor i Lund. De akademiska studierna hade under tiden fullföljts med en fil. lic.-examen i Uppsala 1931 med Sune Lindqvist som lärare. Här disputerade han 1937 och blev samma år docent i Nordisk och jämförande fornkonst. Docenturen överflyttades 1941 till Stockholms högskola.

Under sin tid vid Statens historiska museum, som endast avbröts av kortare vikariat som landsantikvarie i Blekinge 1937 och på Gotland 1939, deltog Arbman i en lång rad skiftande utgrävningar, först som assistent och sedan som ledare. Det blev av särskild betydelse, att han under åren 1932 och 1934 fick leda undersökningar på Björkö i Mälaren, platsen för det forna Birka, samt att han 1938 deltog vid utgrävningar i Hedeby. När Arbman började sin tjänstgöring på järnåldersavdelningen vid Statens historiska museum leddes denna av Ture Arne, som i flera avseenden kom att betyda mycket för Arbmans fortsatta arbete. Som chef lät han Arbman verka under stor frihet och som vetenskaplig impulsgivare och vän riktade han Arbmans intresse mot de internationella problemen, inte minst de orientaliska, som var Arnes specialitet. På Ture Arnes rekommendation fick Arbman 1931 i uppdrag av Vitterhetsakademien att vidareföra Hjalmar Stolpes och Gustaf Hallströms arbeten med det stora och betydelsefulla Birka-materialet.

Arbmans tjänstgöring som museiman och fältarkeolog kom i stor utsträckning att bestämma hans tidigare vetenskapliga produktion, men säkerligen har också hans historiska intresse spelat en roll för att han huvudsakligen skulle komma att ägna sig åt järnålderns och då främst vikingatidens problem. I sin först publicerade uppsats befann han sig på gränsen till historisk tid. Han hade 1925 deltagit i Erik Floderus undersökningar i Sigtunas svarta jord och framlade i Forn-

vänner 1926 under rubriken »Bidrag till kännedomen om det äldsta Sigtuna» en redovisning av bland annat några huskonstruktioner från 1000-talet. Än i dag utgör denna uppsats ett väsentligt referensarbete.

Stenåldern låg Arbman mest fjärran, vilket inte hindrade att han var väl insatt i epokens problem. I uppsatsen »Hedningahällan» i en festskrift till A. M. Tallgren 1945, granskade han ett boplatsmaterial från Hälsingland och kunde fastställa spåren efter en finländsk koloni på den svenska sidan av Bottenviken. Tio år senare, 1954, utförde han i en exkurs till den samlade skildringen av Hallands forntid en analys av ett annat boplatsmaterial från stenåldern. I en rad uppsatser visade Arbman sina insikter även i bronsålderns speciella problem. Enskilda föremåls vittnesbörd om nordiska och kontinentaleuropeiska förbindelser utredde han i en uppsats från 1933 i *Praehistorische Zeitschrift* om de s.k. Nortykener yxorna; av honom själv undersökta boplatslämningar och gravar blev också behandlade, och hållristningarnas svårtolkade bildvärld ägnade han sin uppmärksamhet utan att hänge sig åt överdrivet fantasifulla tydningar.

Tungt vägande blev Arbmans författarskap när han kom in på järnåldersproblemen. Detta framstod redan 1934 i en större uppsats publicerad i *Acta Archaeologica*, »Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit», i vilken han på ett inträngande sätt lämnade väsentliga bidrag till de svårlösta frågorna kring den äldre järnålderns tidigaste period, som han ansåg delvis sammanfalla med bronsålderns sista. Ett av Arbmans mest betydande vetenskapliga arbeten är den 1945 publicerade avhandlingen »Käringsjön» med underrubriken »Studier i halländsk järnålder». Ett tidigare känt fyndkomplex i en mosse, visade sig genom hans utgrävning och undersökning vara en offerplats av alldeles speciell karaktär. Innehållet bestod enbart av vardagliga bruksföremål, främst ler- och träkärl, som visade sig ha innehållit matvaror. Hans väl genomförda undersökning och noggranna presentation därav utgör ett synnerligen väsentligt bidrag till den allmänt kulturhistoriska forskningen rörande vardagslivet under sen romersk järnålder.

Arbman doktorsavhandling, »Schweden und das karolingische Reich», kan utan överdrift sägas vara epokgörande för vikingatidsforskningen. Betydelsen ligger inte minst i de metodiska riktlinjer, som avhandlingen gett för den fortsatta forskningen. Birkas roll som central handelsort hade länge stått klar, främst beträffande de östliga förbindelserna. Mera ingående analyserade Arbman emellertid för

första gången handelsvägarna mot väster, ej endast utifrån Birkamaterialet utan även från det gotländska och det västeuropeiska. Härigenom kunde han konstatera att den intensiva uppblomstringen av handelsorten Birka från omkring 800 skedde med starka frankiska inslag förmedlade via Gotland. Slutsatserna är som alltid hos Arbman framförda med den största försiktighet, men vinner i tillförlitlighet framför allt genom den grundliga analysen och det metodiska tillvägagångssättet. Genom noggrannhet och en på djupgående kunskap grundad material- och sakkännedom rörande alla skiftande grupper av fornsaksformer kunde han fastställa vilka alster som importerats och vilka som var av inhemsk tillverkning under frankiskt inflytande. De jämförande undersökningarna var grundade på ett omfattande sakstudium under resor i Västeuropa och fick därigenom en internationell betydelse, som alltså gör avhandlingen till ett viktigt referensarbete i den internationella forskningen inom epoken. Detta framgår inte minst av kapitlen om de föremålsformer, som Arbman ägnade speciellt intresse. Hans undersökningar av glasen från Birka utvidgades sålunda till en tidigare icke gjord utredning rörande den västeuropeiska glasindustrien. Eftersom han även i framtiden kom att ägna sitt intresse åt detta ämne, blev han självskriven ledamot i de internationella glasforsknings-symposier, som efterhand tog form.

Ett annat väsentligt kapitel i avhandlingen berör ornamentiken. Förstudier härtill hade redan tidigare publicerats i uppsatsform och en rad specialstudier skulle efterhand följa, behandlande ämnen rörande både ornament och konsthantverk. För att rätt kunna utföra en analys av den senare järnålderns ofta svårbemästrade djuornamentik är det ej tillräckligt med kunskap, det fordras också en bestämd iakttagelseförmåga. Denna besatt Arbman i hög grad. I kombination med en säker formkänsla och en fantasi, tyglad att ej söka sina egna vägar, kunde han dissekera, tyda och härleda de för det otränade ögat ofta förvirrande mönster, som denna ornamentik kan utgöra.

Några år efter avhandlingen utkom 1940 i Arbmans namn det stora urkundsverket Birka I, en deskriptiv framställning av det omfattande och viktiga materialet från 1.100 gravar, som Hjalmar Stolpe hade framtagit. Tekniskt sett var verket ett institutionsarbete, men redigeringen av detsamma blev avgörande för dess värde och användbarhet. Här framstår med stor tydlighet Arbmans förmåga till både överblick och koncentration på det väsentliga i en koncis beskrivning. Upp-

läggningen av bilddelen visar också hans utpräglade sinne för bildredigering, från iakttagelsen av föremålet och fram till layouten. Förmågan att redigera såväl ord som bild skulle bli av den största betydelse för den rad skriftserier, som Arbman övertog men framför allt tog initiativ till.

Sedan Arbman blivit professor i Lund 1945 ställde det sig allt svårare för honom att gripa sig an med en följande resonerande del av Birkaverket. En populärvetenskaplig bok om Birka hade han utgivit redan 1939, och i denna hade han fört in nya iakttagelser grundade på egna undersökningar av vallsystemet. Med utgångspunkt i de många utländska kontakter som Arbman knutit redan under studie- och Stockholmstiden, blev från hans lundensiska utgångspunkt de internationella förbindelserna av central betydelse i både hans verkan och författarskap. Problemen rörande svearnas betydelse för den efterhand framväxande ryska staten berörde han i skilda sammanhang och gav en initierad sammanfattning härav i den populärvetenskapliga boken, »Svear i österviking», från 1955. Men han vände också åter sitt intresse mot väster. I samarbete med professor de Bouard i Caen företog han tillsammans med sina studenter under åren 1951–52, 1960 och 1964–65 en rad grävningar i olika vallanläggningar i Normandie. Undersökningarna publicerades i Meddelanden från Lunds universitets historiska museum, och visade att anläggningarna direkt eller indirekt borde hänga samman med vikingarnas bedrifter i landet i början av 800-talet. Hur dessa anläggningar skall tydas, om de använts av de invaderande eller av den hotade befolkningen är ännu ovisst, men Arbmans undersökningar på platsen gav anledning till en ökad fransk arkeologisk aktivitet på området.

På engelskt förlag utkom 1961 Arbmans populärvetenskapliga bok, »The Vikings». Året därpå kom boken ut på svenska och på italienska. Här framkommer en klart realistisk syn på ett av romantism ofta förvrängt ämne. Arbman arbetade alltid med de litterära källor, som fanns att tillgå, men han förstod också att i analysen klart skilja på det skriftliga källmaterialet och det arkeologiska sakmaterialet. Han lyckades därigenom visa att det senare som historiskt källmaterial ofta kunde vara mera tillförlitligt än de subjektiva notiser, som kan ha tillkommit under trycket av våld och härjningar. I slutsammanfattningen av hans specialämne får i ljuset av de arkeologiska forskningarna Sagalitteraturens hjältegestalter och klosterkrönikornas rövarband träda i

bakgrunden för ett expansivt samhälles hantverkare och köpmän, vilka kan ha spelat en viktig roll vid de nya stadssamhällenas tillblivelse inte blott i Norden utan även i Väst- och Östeuropa.

Med en stark förankring i vikingatidsproblemen var det naturligt för Arbman att också intressera sig för medeltiden. Intresset var inte endast en förlängning av hans ämnesområde utan ett brett allmänintresse för epoken som sådan med även tryckta skrifter som följd. Hans tidigaste arkeologiska kontakter låg för övrigt på det medeltida området i både Alvastra och Sigtuna. För Sigtunas vidkommande stod han som redaktör för den under åren 1942–1954 utgivna tidskriften »Situne Dei», vilken får betraktas som den enda medeltidsarkeologiska tidskrift, som utkommit i Sverige. I detta sammanhang måste även framhållas hur han i eminent grad kom att inspirera till och stödja de strävanden, som ledde fram till att Medeltidsarkeologien blev ett universitetsämne.

Som forskare kännetecknades Holger Arbman av vidsyn, beläsenhet och en klar insikt om olika problemställningar. Han tog avstånd från färdiga lösningar. På grund av sin omfattande sakkännedom insåg han, att man inte kategoriskt kunde fastslå ett antingen – eller, utan visade att man med ett både – och, ständigt kunde gå framåt.

I Arbmans omfattande produktion kom det populärvetenskapliga författarskapet att spela en stor roll. Han besatt här en ledig framställningskonst, och den sprudlande fantasien, som utmärkte människan Holger Arbman, förvandlade han i skrift genom stor återhållsamhet till vederhäftig berättarkonst. När fantasien skulle gestaltas i det skrivna ordet, gjorde han det i en så sympatisk form som sagoboken »Slode slavpojken», som kom ut 1943, och senare översattes till danska och norska.

En av anledningarna till att Arbman aldrig fick tillfälle att fullborda sitt stora verk om Birka torde ha varit hans omfattande engagemang i samhälls- och kulturlivet. Inom den akademiska världen nedlade han främst ett uppskattat arbete för studenternas intressen. Mellan åren 1948 och 1962 samt återigen från 1966 och till sin död var han inspektör för Östgöta Nation och från 1961 till 1966 Akademiska föreningens ordförande. Med förtroendeposter inom kulturvårdande sammanslutningar visade han ett aktivt lokalintresse, men utvecklade framför allt en internationell kontakt av för honom själv, hans verksamhet och icke minst hans omgivning synnerligen berikande art. I

yttre bemärkelse gjorde detta honom till ledamot av en rad lärda sällskap i skilda europeiska länder, till hedersdoktor vid universitetet i Caen 1957 och från 1950 till medlem av exekutivkommittén för Union internationale des sciences préhistorique et protohistorique.

De egenskaper som kännetecknade Holger Arbman som forskare var också utmärkande för honom som lärare och föreståndare för Historiska museet. När han 1945 tillträdde sin befattning som professor i förhistorisk och medeltidsarkeologi, hade universitetet ännu ett gripbart omfång, och de ämnesstuderande var inte flera till antalet än att ett verkligt personligt förhållande kunde upprätthållas mellan lärare och elever. Trots att förhållandena ändrades på grund av ökat studentantal och en efter hand allt större byråkratisering av även den akademiska verksamheten – en sida av den samhällseliga verkligheten som Arbman med sin informella läggning hade svårt att underordna sig – vidmakthöll han alltid den personliga kontakten med sina elever och den vid institutionen anställda personalen av alla kategorier. Han skapade härigenom en kamratlig och positiv samarbetsanda och lyckades alltid överbygga sådana motsättningar, som är oundvikliga inom en institution. Hans engagerande och odogmatiska undervisning gav eleverna möjlighet att söka egna vägar, samtidigt som han alltid i sällsynt hög grad var villig att med var och en tala igenom vederbörandes problem. Det gällde inte blott på det vetenskapliga planet utan också på det praktiskt mänskliga.

För elever av alla kategorier kom Arbmans internationalism att få den största betydelse, indirekt såsom ett föredöme och hjälp till kontakter och direkt i samband med de många seminarieexkursioner som han företog, ofta till östeuropeiska länder. Hans utpräglade vitalitet kom icke minst i dessa sammanhang klart i dagen. Det kunde för många unga ibland vara svårt att följa honom på strapatsrika promenader i fältet. Han var då lika koncentrerad på den vetenskapliga uppgiften, som han efter dagens övningar kunde släppa sig fri i den sällskapliga samvaro, som han betraktade som ett viktigt led i individens danning.

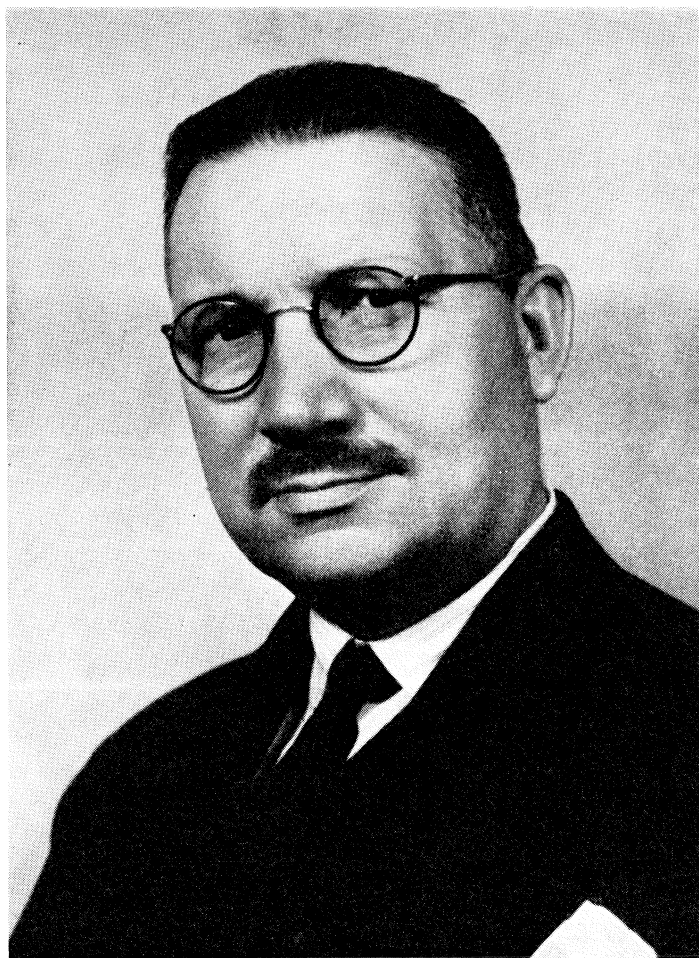
Holger Arbman uppskattade kontakter med en kunglig ämneskollega och han kunde hysa en viss naiv förtjusning för solenna tillställningar, men större avseende fäste han vid att i Indien få uppleva människans villkor i världen. Som bäst trivdes han, när han fick dela den normandiske bondens måltid, eller när han på ljugarebänken vid havet

i Örnahusen med österlenska fiskare fick samtala om nära ting och sagolika händelser. Med en stillsam och varm religiositet i grunden samlades allt detta till en helhet av medkännande trygghet, som han alltid med glädje och entusiasm förmedlade till elever och vänner. Vi saknar i Holger Arbman en inspirerande och sällsynt generös och god människa.

THORILD DAHLGREN

AV

AXEL ROOS

25.6.1888–5.2.1968

Fil dr Sture Hjalmar *Thorild* Dahlgren föddes den 25 juni 1888 i Bjuv, Malmöhus län, och avled den 5 februari 1968 i Malmö. Efter avlagd studentexamen i Hälsingborg 1907 började han sina studier vid Lunds Universitet och blev fil doktor i matematik 1918. Han ingick 1920 äktenskap med fil mag Olga Gentz.

Studierna i Lund hade väckt Thorild Dahlgrens intresse för försäkringsmatematiska frågor och det föll sig därför naturligt att han sökte sig till det försäkringsbolag som hade huvudkontor i hemprovinen. Han utsågs till chefsmatematiker i Brand- och Lifförsäkrings AB Skåne 1920, utnämndes till direktör 1927, vice verkställande direktör 1932 och från 1948 och fram till pensionsåldern innehade han befattningen som verkställande direktör.

För den icke invigde ter sig försäkringsmatematiken och de svårångade statistiska slutledningarna icke särdeles lockande. Thorild Dahlgren hade en entusiasm och en fallenhet för dylika spörsmål som var fascinerande och hans praktiska läggning innebar, att de invecklade teoretiska beräkningarna verkligen blev lagda till grund för delvis nya synsätt för premieberäkningen m.m. Det var ett stort arbetsfält Thorild Dahlgren fick verka inom och hans första år sammanföll med en markant omvandling inom försäkringsföretagen. Thorild Dahlgren fick stor betydelse för den utveckling som ledde fram till dagens moderna försäkringsföretag och han blev en förgrundsgestalt inom svenskt försäkringsväsen.

Det var naturligt att Thorild Dahlgrens kunskaper blev tillvaratagna i olika sammanhang inom försäkringsbranschen och såsom styrelseledamot i åtskilliga försäkringsbolag kom han att få stort inflytande inom branschen. Han var ledamot i styrelsen för företag inom Skånekoncernen och för Återförsäkrings AB Sverige, Liv-Victoria, De Förenade, Förenade-Framtiden, SPP:s överstyrelse, Svenska Livförsäkringsbolags förening. Dessutom avsatte han mycket av sin tid för utredningar för branschen som helhet och ingick därvid som ledamot

i åtskilliga nämnder och kommittéer. Han var även initiativtagare till bildandet av Malmö Försäkringssällskap och ledde som ordförande dess verksamhet från 1937 till 1952.

Nationalekonomi tillhörde också Thorild Dahlgrens intresseområden och det föll sig därför naturligt att han blev en av pådrivarna vid stiftandet av Nationalekonomiska Föreningen i Skåne 1938. Fram till 1958 var han styrelseledamot och under vissa perioder ordförande i föreningen och hans förmåga att ta fram intressanta diskussionsämnen och värva lysande föredragshållare var oöverträffad.

Thorild Dahlgrens utåtriktade läggning medförde att han kom att ägna sig åt många olika områden. Han var mångårig styrelseledamot i Skånska Banken och Sparbanken Bikupan och hans klokskap i förening med hans gedigna kunskaper om kapitalplaceringar var där en värdefull tillgång. I C W K Gleerups Bokförlag innehade han ordförandeposten 1934–58.

Thorild Dahlgren kom genom tidiga kontakter med samhällsproblemen att med stor kraft ägna sig åt politik. Han ägnade mycken tid åt de kommunala frågorna och var ledamot av Malmö stadsfullmäktige och drätselkammaren 1927–58. När Malmö folkpartiorganisation bildades 1934 var han en av tillskyndarna och valdes till ordförande. Med stor framgång ledde han organisationen fram till 1946.

De viktiga frågorna om handelshögskola och teknisk högskola i Skåne omfattade Thorild Dahlgren med största intresse. Så tidigt som 1946 framlade han motion härom i stadsfullmäktige och verkade sedan som ordförande i Malmö stads handelshögskolekommitté 1946–60.

Nykterhetsfrågor var ett av de områden som Thorild Dahlgren kände speciellt varmt för. Även här kom hans allmänt liberala inställning till uttryck. Han verkade som skolöverstyrelsens konsulent för nykterhetsundervisning 1919–33 och han gav uppslaget till bildandet av Motormännens Helnykterhetsförbund 1926. Som vice ordförande i styrelsen för »Bureau international contre l'alcolisme» i Lausanne 1937–46 fick han bl.a. möjlighet att skingra en del missförstånd beträffande förhållanden i Sverige. I detta sammanhang kan också nämnas, att Thorild Dahlgren 1940–68 var styrelseledamot i Svenska sällskapet för medicinsk forskning.

De många och arbetskrävande uppdrag som ovan redovisats gav Thorild Dahlgren en väl fylld arbetsdag. Men hans arbetskapacitet var enormt stor och hans brinnande intresse för Lund, för student-

frågor och för humanistisk vetenskap gjorde att han tog på sig en vida större arbetsbörda.

Han berättade ofta från sina upplevelser under studieåren i Lund och de intressanta episoder han drog fram gav en god bild av de svårigheter som studenterna vid den tiden hade att brottas med. Det som dominerade studentlivet var de ekonomiska bekymren, vilka ytterligare accentuerades när de drastiska stegringarna av matpriserna inträffade. Studentväxlarna fyllde givetvis en viktig uppgift och systemet fungerade i stort sett väl. Men det skänkte inget större mått av trygghet och kom väl, även om detta överdrivits, ibland att användas för mera tillfälliga behov. Dessutom kunde kanske någon gång en nybakad och oerfaren student drabbas hårt av dessa »oskyldiga» papper. Thorild Dahlgren såg avigsidorna och på hans föranstaltande bildades Lunds Studentkårs Kreditkassa 1918, varigenom en fastare grund lades för studentlånen. Som styrelseledamot från 1922 och som ordförande 1946–62 kunde Thorild Dahlgren fullfölja denna sanering. Matfrågan reglerades samtidigt genom att Lunds Studentkårs Konviktorium bildades 1918. Även här var Thorild Dahlgren en av impulsgivarna.

Givetvis var han även aktiv inom nationslivet och exempelvis under många år ledamot i Malmö Nations Vallgårdsstyrelse. Han utsågs till hedersledamot i Malmö Nation och Helsingborg-Landskrona Nationer.

Vid sidan härav hade Thorild Dahlgren andra intressen och även dessa hann han odla mycket intensivt. Han var livligt konstintresserad, vilket bl.a. kommit till uttryck i hans minnesord över Thekla Edstrand. I det kommunala sammanhanget gjorde han sina främsta insatser som ledamot i Malmö stads konstnämnd. Han omfattade med stort intresse bokkonst och bibliofili samt sist men icke minst musik, där han såsom styrelseledamot i Sydsvenska kammarmusikföreningen fick tillfälle att främja denna konst.

Thorild Dahlgren var därjämte en flitig författare och har utgivit ett hundratal skrifter rörande matematik, försäkring, ekonomi, nykterhetsfrågor m.m. Han spände över vida fält. De väsentliga problemen rörande penningvärdet tog han tidigt upp till ingående behandling och hans klarsynthet beträffande dessa frågor växande betydelse är väl värd att understrykas. Under senare åttio år utförde han ytterligt intressanta undersökningar rörande försäkringsföretagens uppkomst i Sverige, varur framgick de utländska företagens betydelse för utveck-

lingen. En del av de erfarenheter som då gjordes kan inför ett nutida marknadsperspektiv ha ett speciellt intresse.

Vetenskaps-Societeten i Lund hade glädjen att från 1933 få räkna Thorild Dahlgren som stiftande ledamot. I årsboken 1965 ingick Thorild Dahlgrens »Några anteckningar om Vetenskaps-Societeten». Dessa ger en god bild av Vetenskaps-Societetens verksamhet och fyller en väsentlig uppgift genom de förnämliga sammanfattningar som de inrymmer. Det är i detta sammanhang särskilt angeläget att i första hand understryka det arbete som Thorild Dahlgren utförde som Vetenskaps-Societetens skattmästare under 30 år, 1934–64. Det är härvid icke uttömmande att nämna den kraftiga uppgång som fonderna undergick under denna tid. Arbetet bakom det utmärkta resultatet var enormt och tidskrävande. Thorild Dahlgren tvekade icke inför detta. Han följde utvecklingen på obligations- och aktiemarknaden med största uppmärksamhet för att i lämpligt ögonblick kunna göra de riktiga placeringarna för sitt skötebarn. Även i övrigt bevakade han noggrant att Societetens medel förvaltades på bästa sätt. Han var Societetens obestridde skattmästare och kommer alltid att framstå som skattmästarnas mästare.

Thorild Dahlgren var vidare initiativtagare till Societetens skriftserie »Skånsk Senmedeltid och Renässans» och genom sitt hängivna arbete lyckades han få en bas för finansieringen av detta förnämliga forskningsföretag.

Thorild Dahlgrens insatser stannade icke vid detta. Han donerade medel till en fond, »Olga och Thorild Dahlgrens fond» för vetenskaplig forskning, som överlämnades till Societeten och från vilken belöningar vid ett flertal tillfällen utbetalats.

Hans generositet är omvitnad även på andra håll och stipendiefonder har skapats av honom i Malmö, Helsingborg-Landskrona och Smålands nationer samt vid Lunds Universitet.

Thorild Dahlgrens verksamhet var som framgått mycket omfattande och listan över hans insatser blir lång även när den komprimeras på sätt som här skett. Man kan härav lätt förledas att tro, att Thorild Dahlgren var en jäktad man, som ej hann odla kontakter med vänner och likasinnade. Men förhållandet var ej alls sådant. Thorild Dahlgren hade på ett förunderligt sätt förmågan att alltid få tiden att räcka till och han lade sig alltid särskilt vinn om att ge rikligt med tid åt vännerna. I alla livets skiften var Thorild Dahlgren vänfast, godhjärtad och rättrådig.

SVEN EDLUND

AV

HERMAN SIEGVALD

12.1.1909–22.10.1968

Den 22 oktober 1968 gick professorn i pedagogik och pedagogisk psykologi vid Lunds universitet, Sven Edlund, över gränsen till den värld, från vilken ingen vänder åter. Detta skedde plötsligt efter endast några få dagars sjukdom men kom inte helt oväntat för hans familj och närmaste vänner. De hade inte kunnat undgå att lägga märke till, att Edlund rätt länge dignat under en fullständigt orimlig arbetsbörda och en högeligen stress-skapande arbetsituation.

Motsättningar mellan vilja och kunna, motsättningar mellan anspråksnivå och prestationsnivå samt motstridande tendenser i själslivet ha befunnits vara i särskilt hög grad ägnade att skapa psykiska konflikter och därmed såväl fysisk som psykisk stress. Nämnade förhållanden voro ovedersägligen utmärkande för Sven Edlunds arbetsituation.

Edlund var en utpräglad pliktmänniska och ställde städse mycket höga krav på sig själv. Samtidigt var han perfektionist och tyckte dåligt förstå konsten att göra det lätt för sig. Fastän han var en utomordentlig arbetsmänniska, nödgades han allt oftare konstatera, att han inte orkade fullgöra sina uppgifter såsom han själv hade velat. Fastän han från tidig morgon till sena kvällen brukade finnas på sin institution och förvandlade många sön- och helgdagar samt feriedagar till intensiva arbetsdagar, fann han sig inte kunna hinna med de förelagda uppgifter och självvalda forskningsprojekt, som lågo honom så varmt om hjärtat. Efter sin sista s.k. sommarferie omtalade Edlund sålunda, att han inte hade kunnat unna sig mer än några få dagars vila och avkoppling under hela sommaren. Han kände sig mycket uttröttad inför höstterminen och visste inte, hur han skulle kunna orka slutföra arbetet med det band av Lunds universitets historia, som han åtagit sig att skriva, jämsides med det synnerligen krävande administrations-, undervisnings-, handlednings- och tentamensarbetet. Edlund var då inne i en så pass ond stresscirkel, att det måste sluta med katastrof.

Statsmakterna liksom studenterna ha under senare år höjt anspråks-

nivån på professorerna, så att denna allt oftare kommit att ligga över deras prestationsnivå. Då uppstå mycket lätt konfliktsituationer och därmed stress. I examensämnet pedagogik och pedagogisk psykologi liksom i flera andra ospärrade ämnen har tillströmningen av studerande ökat nästan lavinartat under senare år. Antalet lärarkrafter har visserligen också ökat men det oaktat blivit allt mera otillräckligt, speciellt på högstadiet. Därför har pressen på lärarna där stigit högst avsevärt, särskilt när det gäller individuell forskarhandledning och administration. Edlund var städse tillgänglig för diskussioner med sina medarbetare och lärjungar angående deras studie-, forsknings- och personlighetsproblem. Han såg detta som en väsentlig uppgift, men det tog honom mycken tid och tröttade mycket, eftersom han med sitt starka personintresse och sin välvilliga inställning ofta engagerade sig intensivt.

Både pedagogiken och den pedagogiska psykologien utvecklades synnerligen snabbt som vetenskapliga discipliner och ändrade i mångt och mycket karaktär, under de år Edlund var representant för dessa disparata ämnen vid Lunds universitet. Pedagogiken blev sålunda en utpräglat laborativ vetenskap, och den pedagogiska psykologien blev det i långt större omfattning än tidigare. Detta förde med sig en ständigt fortskridande snabb reformering och differentiering av undervisningen på flera olika utbildningslinjer med nya undervisningsformer och i väsentliga stycken nytt kursinnehåll. Härför måste nya laborationslokaler anskaffas och utrustas på olika ställen i staden. Det administrativa arbetet med planläggning och förvaltning av dessa splittrade institutionslokaler, förnyelsen av apparatutrustningen till dessa, planeringen av forskning och inte minst organisationen och ledningen av undervisningen ha varit synnerligen tids- och arbetskrävande samt skapat många svårbemästrade problem.

En speciell arbetsbelastning har Edlund måst bära under sin tjänstetid, i det att han haft att ensam eller i samråd med kolleger utarbeta förslag till yttranden över exceptionellt många utredningar med förslag till reformer på grundskole-, gymnasial- och universitetsstadiet. Detta har för honom varit orimligt tidskrävande, eftersom han tagit även dessa uppdrag synnerligen allvarligt och grundligt – till föga nytta.

Allt detta har gjort, att anspråksnivån för Edlund länge kommit att ligga över hans prestationsnivå, trots att hans arbetskapacitet var ovanligt stor. Då han därtill inte förstod eller ville utnyttja de psykiska för-

svars- och säkringsmekanismer, som stå oss människor till buds i dylika situationer, var prognosen för hans hälsa i det långa loppet rätt dyster för att inte säga hotande.

De motstridande tendenser i själslivet, vilka kunna förorsaka stress hos professorer, torde oftast konstitueras av önskan att bedriva vetenskaplig forskning å ena sidan och strävan att på fullt tillfredsställande sätt fullgöra övriga tjänsteplikter å den andra. Härpå finns åtskilliga exempel i våra dagar, och Edlund utgjorde ett typiskt sådant. Alla professorer måste vara vetenskapsmän, ty i annat fall skulle de näppeligen ha fått sina befattningar. De allra flesta torde också intensivt önska fortsätta sin forskning. Men det dröjer i många fall inte länge, förrän de nödgas konstatera, att det blir orimligt liten tid över härför – med allvarlig risk för fortskridande stelning och utarmning i undervisningen. Ju intensivare deras åstundan att forska är, ju oftare de måste avbryta och sedan på nytt ta upp arbetet med samma forskningsprojekt, och ju längre de inte hinner eller orkar slutföra detta, desto starkare bli stressverkningarna.

För Edlund var vetenskaplig forskning en verklig lidelse, samtidigt som möjligheterna härtill voro mindre för honom än för flertalet andra professorer. När han efter stora och långvariga ansträngningar fann, att han inte orkade inom beräknad tid och såsom han önskade slutföra sin sista stora forskningsuppgift, Lunds universitets historia, upplevde han detta som djup tragik.

Sådan var arbetsmänniskan Sven Edlunds arbetssituation som professor.

Sven Edlund var född 1909 i Svartå i Närke och kom tidigt i beröring med praktisk pedagogik, ty hans fader var skolman. Efter studentexamen i Örebro 1928 inskrevs han vid Lunds universitet och avlade där fil. mag.-examen 1935 i historia, geografi, statskunskap och pedagogik samt fil. lic.-examen 1941 i sistnämnda ämne. Under studieåren rörde han starkt inflytande av Gottfrid Carlsson, som invigde honom i modern historisk forskningsmetodik och i arkivforskningens teknik. Hos denne lärare liksom hos Sven Kjällerström sökte han ofta råd i vetenskapliga frågor långt fram i tiden. Synnerligen starka och mycket varaktiga intryck tog han också av sin förste lärare i pedagogik och psykologi, Axel Herrlin. Dennes nobla och omutligt rättrådiga personlighet samt globala vetande imponerade mycket på den unge Edlund liksom Herrlins förmåga att ge fascinerande pedagogik-, idé- och lär-

domshistoriska översikter och utreda problemens tankekoordinator. Under licentiatarbetet i pedagogik hade Edlund en mycket stimulerande och uppskattande lärare i John Landquist (Jfr »En inspirerande lärare.» 1961.). För vinnande av filosofisk doktorsgrad disputerade Edlund 1947 å avhandlingen »Diskussionen om begåvningsurvalet under reformations- och stormaktstiden».

Licentiatstudierna och avhandlingsarbetet måste Edlund utföra på »fritid». Efter folkskollärarexamen i Karlstad 1933 tjänstgjorde han nämligen 1935–45 som folkskollärare i Lunds stads skoldistrikt, därav de tre sista åren som överlärare. Därefter var han kommunal folkskollinspektör i Karlskrona skoldistrikt intill utgången av år 1949. Vid Lunds universitet tjänstgjorde Edlund som docent i pedagogik och pedagogisk psykologi fram till år 1955 och uppehöll därefter den nyinrättade professuren i samma ämne, tills han 1957 blev dess förste ordinarie innehavare.

Som vetenskapsman gjorde Edlund sina mest betydelsefulla insatser på pedagogikhistoriens och lärdomshistoriens områden. Här var han i själva verket en av sin tids främsta i vårt land.

Hans första vetenskapliga specimen var uppsatsen »Temperamentsläran som begåvningsteori» (1942). Den utgör en förstudie till doktorsavhandlingen och innehåller kortfattade men träffsäkra översikter över några 1500- och 1600-talsförfattares uttalanden om de skilda temperamentens minne och ingenium. Redan här röjer Edlund metodisk skicklighet och stor förtrogenhet med relevant litteratur.

Doktorsavhandlingen med underrubriken »Urskiljandet av begåvningarna och deras understödjande» utgör den första grundliga undersökningen i ämnet. Dess största betydelse torde bestå däri, att den historiskt belyser den dagsaktuella diskussionen om begåvningarnas tillvaratagande och intelligensmätningen såsom instrument vid differentieringen av skolornas elevmaterial. Förf. visar, att hithörande problemställningar i mångt och mycket varit desamma under gångna tider som i våra dagar. Redan tidigt ville man från de högre undervisningsanstalterna avskilja för teoretiska studier obekväma elever och hänvisa dessa till praktiska yrken, samtidigt som man sökte tillvarata verkliga begåvningar för kyrkans och statens tjänster genom understöd åt mindre bemedlade i form av sockengång vid skolorna, stipendier och kommunitet vid universiteten. Då ett lärt proletariat hotade uppstå på grund av alltför stark tillströmning till de högre undervisningsanstal-

terna under 1600-talet, framfördes olika förslag om skärpt elevurval vid skolorna och spärr till universiteten.

Genom sina synnerligen grundliga forskningar har Edlund tillfört oss ny och fördjupad kunskap på åtskilliga punkter. Detta gäller exempelvis spørsmålet om begåvningsurvalet hos jesuiterna och utvecklingen av den positiva linjen i begåvningsurvalet i de tyska protestantiska skolordningarna. Han har vidare insatt de svenska förslagen om ett generalkonsistorium i deras skolhistoriska sammanhang, påvisat Magnus Gabriel De la Gardies skolpolitiska strävanden och framdragit de sociala och politiska motiven i diskussionen om *delectus ingeniorum*. Av stort intresse är också hans på omfattande material stödda utredning om studentnationernas inlemmande i universitetens organisation som ett led i strävandena att åstadkomma en bättre uppsikt över studenternas studier och studieförutsättningar liksom hans understrykande av stipendie- och kommunitetsväsendets betydelse för frågan om begåvningsurvalens tillvaratagande.

Några bristfälligheter i framställningen föreligga visserligen, men de äro få och väga lätt i jämförelse med förtjänsterna. Sålunda skiljer förf. ej alltid tillräckligt skarpt vare sig mellan kunskapsprövningar och begåvningsprövningar eller mellan moralisk och intellektuell undermålighet. Framställningen angående skolornas elevfrekvens vid 1600-talets mitt och slut måste anses otillfredsställande, i det att den bygger enbart på tryckta källor, vilka inte heller i allo stödjade de gjorda slutsatserna. Här hade uppenbarligen även otryckta läroverksmatriklar bort utnyttjas, för att utredningen skulle ha blivit fullt tillfredsställande ur statistiska synpunkter.

Om Edlunds doktorsavhandling har från annat håll sagts, att den »som helhet utgör ett värdefullt bidrag till den högre undervisningens historia under stormaktstiden», »att den kännetecknas av ett samvetsgrant uppspårande av relevant material», och att forskningen med detta arbete »givetvis berikats och förts framåt, så att ingen kan gå förbi detsamma, när det gäller fortsatta undersökningar på området».

Edlunds andra pedagogikhistoriska huvudverk är »M. G. De la Gardies inrikespolitiska program 1655. Ett bidrag till den ståndspolitiska och pedagogiska debatten under 1600-talet» (1954), till vilket arbete han 1946 utgivit en förstudie »Magnus Gabriel De la Gardie som skolpolitiker».

Tack vare att det lyckats Edlund att till M. G. De la Gardie attri-

buera den handling »Underdånigt memorial och påminnelse öfwer någre ährender, som för thänne tijden synes komma i betänckiande», vilken vid ett sammanträde den 10 april 1655 av en rådsherre överlämnades till Karl X Gustav och vars författare tidigare varit okänd, har det blivit honom möjligt att kasta nytt ljus över De la Gardies insatser och intentioner på det inrikespolitiska området, framförallt beträffande frågor rörande kyrko-, rätts- och undervisningsväsendet.

Särskilt betydelsefullt torde det vara, att förf. klart påvisat den ej alltid tydligt uttryckta men i grunden konsekvent följda ståndsegoistiska linjen i De la Gardies politik. I tidigare forskning har ståndsstriden vid 1600-talets mitt främst tecknats som en strid om ämbeten. Edlund har emellertid visat, att det i lika hög grad var en strid om utbildningsvägar och utbildningsbetingelser och en önskan att få till stånd en klar gränsdragning mellan en andlig och en världslig utbildningslinje. Dessa ej tidigare framförda synpunkter, som nästan helt bygga på tidigare okänt arkivmaterial, ställa det pedagogiska problemläget vid 1600-talets mitt i en helt ny belysning.

Många andra problem erhålla här ny värdefull belysning. Detta gäller bl.a. frågan om stipendiaternas sociala ursprung, studier och yrkesval, den idéhistoriska bakgrunden till studiedifferentieringskravet och den roll romerska pedagogiska teoretiker, främst Cicero och Quintillianus, spelat i sammanhanget. Av mycket stort värde är också behandlingen av 1649 års skolordning, 1651 års förslag till yrkesskolor, Uppsala universitets konstitutioner 1626 och 1655 och utredningen av Vives betydelse för den pedagogiska åsiktsbildningen i Sverige.

Tyvärr har intresset för pedagogikhistorisk forskning minskat betänkligt i vårt land. Man bryr sig föga om att vid utformningen av den s.k. nya skolan och omdaning av universiteten draga lärdomar även ur det förgångna för att på så sätt söka undvika upprepning av gångna tiders misstag. På grund härav har pedagogikhistorien kommit att få mycket liten plats i både lärarutbildning och forskning. Edlund hörde emellertid till de få, som trots allt inte kunna släppa intresset för pedagogik- och idéhistorisk forskning. Han skrev sålunda i fortsättningen de till omfånget starkt begränsade men beträffande innehållet värdefulla skrifterna »Dalins Argus och begåvningsurvalet» (1956), »Ett kritiskt skede i den svenska lärdomsskolans historia» (1956) och »1748 års förordning om prästexamina och dess arbetsmarknadspolitiska bakgrund» (1967).

Det var följdriktigt och mycket välmotiverat, att det uppdrogs åt Edlund att till Lunds universitets 300-årsjubileum skriva tredje bandet av dess historia, omfattande tiden 1710–1789. Veterligt hade han vid sitt frånfälle nedlagt ett jättearbete på att insamla, sovra och organisera relevant material. Under arbetet med den slutliga utredningen av resultaten av flera års forskarmödor kom tragiken. På grund av sjukdom och orimlig arbetsbelastning stupade han på sin post och hann sålunda inte slutföra denna sista forskningsuppgift. Någon annan måste ta vid och försöka nyttiggöra det material och de preliminära bearbetningar av detta, som Edlund efterlämnat.

Edlund ägnade sig med stort intresse även åt forskningsuppgifter inom den pedagogiska psykologien och har på detta område publicerat två digra arbeten.

I »Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad» (1955) redogör han inledningsvis förtjänstfullt för olika skolmognadsfaktorer och deras betydelse för framgången i den grundläggande undervisningen.

Materialet för de egna undersökningarna har insamlats i Karlskrona skoldistrikt och avser samtliga under fyra på varandra följande läsår i distriktets folkskolor intagna underåriga barn, med undantag endast för dem som inte kunde nås vid de upprepade undersökningarna. 83 barn ha följts under fyra läsår, varvid deras slutpoäng i skolmognadsprovets båda huvuddelar jämförts med skolprestationerna, bedömda med ledning av deras skolbetyg i olika ämnen vid varje vårtermins slut och rangordningen med hänsyn till betygen i resp. klassavdelning. Vidare ha individualtestningar företagits med den förkortade Terman-Merrill-skalan för fastställande av barnens intelligens, och slutligen ha vidkommande lärare fått avge utlåtanden rörande barnens skolprestationer och placering i fem olika intelligens- och kunskapsgrupper i klassen liksom ock angående deras beteende och arbetssätt i skolan samt tillsyn från hemmets sida.

Till denna undersöknings största förtjänster hör, att den utgör en verklig intensivundersökning av problemet. Förf. har inte nöjt sig med att försöka finna ett generellt men onyanserat mått på det använda skolmognadsprovets prognosvärde. Han har särskilt analyserat de fall, där prognosen till synes inte stämt, samt utrett orsakerna härtill i varje enskilt fall. I själva verket utgör detta en synnerligen värdefull metodisk nyhet vid behandlingen av detta problem. Från den naturveten-

skapliga forskningsmetodikerna har Edlund lärt, att det kan vara särskilt fruktbarande och föra till nya och oväntade uppdagelser, om man gör sig mödan att närmare analysera just sådana fall, där hypotesen (i detta fall prognosen) inte stämmer. Han kan i viss mån sägas ha börjat sina psykologiska analyser, där hans föregångare slutat, och genom att följa sina fp. under fyra år har han kunnat närmare utreda, varför skolmognadsprognoserna i en del fall inte stämma. Han har uppenbarligen inte skytt någon möda att få fram material till belysning av de omständigheter inom och utom skolan, som kunnat förmodas inverka på resultaten av skolmognadsprövningarna och skolprestationerna. Dessa data har han utnyttjat klokt och försiktigt, så att slutsatserna angående de enskilda fallen måste anses vara väl underbyggda.

Såsom huvudresultat av undersökningen framgår, »att Kalmar-provet i selektivt avseende fungerat tillfredsställande», men att det inte täcker samtliga de faktorer, som konstituera skolmognaden, speciellt inte arbetsmognaden och den sociala mognaden. Vidare framläggas åtskilliga delresultat av icke ringa teoretiskt och praktiskt värde, såsom att de i skolmognadsprovet godkända underåriga barnen inte kunna förväntas vinna något mera väsentligt i betyghänseende på att uppskjuta sin skolgång ett år.

I »Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern» (1957) redogör Edlund mycket ingående för en serie undersökningar rörande svenska skolbarns språkliga utveckling och normala ordförråd på olika åldersstadier.

Förf. använder vid sina undersökningar den testform, som går under beteckningen multiple choice-test (flervalsprov). En av de största vanskligheterna med detta slags tests består i att de individuella resultaten i växlande grad påverkas av fp:s gissningstendenser. För att minska effekten härav har Edlund konstruerat sina uppgifter på sådant sätt, att fp. har att av fem alternativt givna ord stryka under två och inte bara ett, som betyda detsamma eller nästan detsamma som prövningsordet. Härigenom reducerades gissningseffekten teoretiskt från 20 till 10 %.

Ordmaterialen för sin undersökning av barnens passiva ordförråd, den s.k. läsvokabulären, utvaldes på så sätt, att förf. först tog ut vart 10:e uppslagsord i Svenska akademins ordlista och sedan fördelade dessa ord på nio olika listor efter ordklass och referens till olika livsområden. Slutligen uttogs vart 10:e ord ur var och en av dessa primär-

listor, så att det slutligen blev 1 % av ordlistans hela ordförråd eller 759 prövningsord. Detta antal måste anses ha varit alldeles för stort, eftersom det torde ha tröttat fp. i alltför hög grad, så att tillförlitligheten hos resultaten blivit lidande härpå.

Tyvärr är urvalet av fp. mindre lyckat vid denna undersökning, och detta har i hög grad både försvårat den statistiska bearbetningen av primäruppgifterna och väsentligt försvagat tillförlitligheten och värdet av åtskilliga bland slutresultaten. Förf:s ambitioner ha tydligen här sträckt sig för långt, i det att han dels velat göra en förundersökning för att utexperimentera ett lämpligt instrument för ordförrådsundersökningar, dels velat utreda sambandet mellan ordförrådet å ena sidan samt intelligensen, framgången i skolan osv. å den andra. Nu har han på varje åldersstadium valt ut försöksgrupper, som under lyckligare omständigheter hade kunnat bli lämpliga för utredning av de sistnämnda spörsmålen men som måste anses helt olämpliga för lösning av det förstnämnda problemet. Från resp. lärare i klasserna 2-6 infordrades nämligen uppgifter »på klassens med hänsyn till begåvning och kunskaper 5 bästa och 5 sämsta elever», och med ledning härav, föregående läsårs betyg m.m. utvaldes sammanlagt 560 barn, som sedan fördelades på fem huvudgrupper.

I och för sig är det inte något fel att välja ut extremgrupper för undersökning av sambandet mellan intelligens och ordförråd. Men då måste dessa grupper vara klart definierade och väl avgränsade. Detta har långt ifrån varit fallet vid denna undersökning. Individuell intelligenstagning av samtliga fp. med den förkortade Terman-Merrill-skalan gav nämligen till resultat, att fördelningarna för extremgrupperna i normalklasserna trots det nämnda urvalsförfarandet i hög grad täckte varandra, att det i statistisk mening »uppstått en högst betydande 'overlapping'». När samtliga åldersgrupper sammanslogs, vilket förfarande också måste anses vara oriktigt, närmade sig fördelningen för intelligenskvoterna i hög grad normalfördelning. Detta visar oförtydligt, att vederbörande lärare inte förmått ens tillnärmelsevis riktigt skilja mellan klassens med hänsyn till »begåvning och kunskaper» 5 bästa och 5 sämsta elever. Misslyckandena i bedömningarna bero uppenbarligen bl.a. på att två så disparata ting som begåvning och kunskaper blandats ihop i samma fråga men också på vederbörande lärares bristande förmåga att tillförlitligt bedöma elevernas intelligens. I själva verket är det av mycket stor betydelse, att det blivit klart påvisat, hur

svårt lärare kunna ha att rättvist bedöma sina lärjungars intelligens, t.o.m. när det gäller extremfall.

Faktum är, att de undersökta åldersgrupperna inte äro ens tillnärmelsevis representativa och att många av de slutliga resultaten i hög grad menligt påverkats härav, även om det blivit lättare att belysa läroverks- och hjälpklassundervisningens, kvarsittningens och en del sociala faktorerers inverkan på ordförrådet och dess utveckling hos normal-, under- och överåriga elever i klasserna. Av stort både teoretiskt och praktiskt pedagogiskt intresse äro resultaten angående den absoluta och relativa utvecklingen av barns förmåga att förstå olika kategorier av ord. Särskilt värt att observera i detta sammanhang är, att kurvorna för procenttalet förstådda ord i de olika provlistorna förlöpa så slående lika fast på skilda nivåer.

I fortsättningen fick Edlund inte mycken tid för egen pedagogisk-psykologisk forskning. Men han ägnade sig med stort intresse åt ett högeligen aktuellt stort socialpedagogiskt forskningsprojekt, nämligen »sambandet mellan bebyggelseyp och personlighetsutveckling» för att söka klargöra de psykologiska och sociologiska verkningarna av att barn får växa upp i höghus- resp. låghusområde. På allra sista tiden planlade han också en rad undersökningar rörande döva barns skolsituation i integrerad skola, speciella tränings skolors betydelse för barns psykiska utveckling osv. tillsammans med sina lärjungar.

Av förut anförda skäl fick Edlund som akademisk lärare mycket få tillfällen att syssla med sitt egentliga specialgebit, pedagogikens historia. Ytterst få lärjungar fann det meriterande att forska på detta område. Desto mera fick han handleda sina även på högstadiet mycket talrika lärjungar i deras forskningsarbete på skilda områden inom den pedagogiska psykologien, såsom skolpedagogisk forskning, universitetspedagogiska undersökningar, socialpedagogisk samt barnpsykologisk och utvecklingspsykologisk forskning. Denna handledning präglades av stor uppslagsrikedom och ständig beredvillighet att hjälpa med råd och dåd. Då Edlund även var stimulerande och välvillig, förstående och uppskattande samt städse uppriktigt gladde sig med sina lärjungar över deras framgångar, är det lättförklarligt, att han blev en både uppskattad och avhållen lärare.

Utanför universitetet gjorde Edlund betydande insatser bl.a. inom bildningsverksamheten såsom ordf. i Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar, v. ordf. i Lundastudenternas kursverksam-

het (sektion av Folkuniversitetet) och som styr.-led. i Skånes bildningsförbund.

För att göra minnesbilden av Sven Edlund något mera fullständig bör också framhållas hans koncilianta och sällskapliga läggning samt hans representativa egenskaper. Allt detta var honom till stor nytta bl.a. som inspektor i Värmlands nation, där han kände sig på ett särskilt sätt »hemma» och – liksom bland sina närmaste vänner – veterligt upplevde mycken glädje och befrielse borta från ämbetets många bördor och bekymmer.

ARTHUR M. JENSEN

AV

BERTIL MALMBERG

13.7.1891-17.5.1968

Arthur M. Jensen var född i Ålborg den 13 juli 1891. Han avled i Köpenhamn den 17 maj 1968. Efter studentexamen i Ålborg 1910 bedrev han under en tid språkstudier vid Köpenhamns universitet, framför allt för Otto Jespersen. Han tog examen som jästfysiolog i Köpenhamn och gjorde inom detta område vissa upptäckter. Åren 1912–1913 och 1922–1927 vistades Jensen i USA, där han dels bedrev språkstudier, dels startade en jästfabrik, samtidigt som han utbildade sig i försäljnings- och reklamteknik. Han diplomerades i försäljningsorganisation och reklam vid Handelshögskolan i Köpenhamn 1930 och var lärare i försäljningspsykologi där åren 1933–1939. Fram till 1939 hade han också olika ledande befattningar i Vacuum Oil Company, i Sylvester Hvids Reklame-Bureau och i Berlingske Tidende.

I november 1940 grundade Arthur Jensen det företag, som skulle bli hans livsverk, Nordisk Sprog- og Kulturforlag, där han som ett av sina första arbeten utgav en kurs i »Selvudvikling og personlig Dygtiggørelse» (i samarbete med professor Edgar Rubin och lektor Franz From). Den svenska motsvarigheten Nordiska språk- och kulturförlaget grundades 1946 i Stockholm, och dessa båda firmor omorganiserades senare till respektive Naturmetodens Sproginstitut i Köpenhamn och Naturmetodens språkinstitut i Stockholm. Bakom denna omvandling låg tillkomsten av de språkkurser, som blev de båda förlagens väsentliga verksamhetsområde och som också kan betraktas som Arthur Jensens livsverk. Under sina studier för Otto Jespersen hade tydligen de tankar väckts hos honom, vilka många år senare skulle bli bestämmande för hans insatser som språkpedagog. Uppenbarligen hade också åren i Amerika spelat en avgörande roll. Tack vare dem hade Jensen bl.a. förvärvat en intill perfektion gränsande behärskning av talad engelska. »Engelsk efter Naturmetoden» utkom 1943. Den följdes snabbt av motsvarande upplagor anpassade för andra språkområden, senare också av kurser i andra språk.

Arthur Jensens »naturmetod» återspeglar på ett intressant sätt en central utvecklingslinje i språkpedagogisk teori. Otto Jespersen – hans lärare – hade varit en föregångsman på detta område och jämte en

grupp andra språkmän under det slutande 1800-talet och kring sekelskiftet fört fram nya idéer: det talade språkets prioritet, uttalets betydelse, översättningens avskaffande eller inskränkning som inlärningsmetod och dess ersättande med referat och fri komposition. Jensen bör under sina år i USA ha stött på snarlika tankegångar. Men avgörande för hans egen utveckling till kursförfattare i språk torde dock hans långa kontakt och nära vänskap med Louis Hjelmslev ha blivit. I den glossematiska språkteorien fanns en viktig komplettering till, och också den slutliga bekräftelsen på riktigheten i Jespersens mera intuitivt grundade idéer. Varje språk är ett slutet system, där kategorierna – grammatiska såväl som semantisk-lexikaliska – får sin funktion av sina inbördes relationer, ej av någon referens till en utomspråklig »verklighet». En form eller ett ord i *ett* språk har därför ingen exakt motsvarighet i ett annat. Översättningen är en teoretisk omöjlighet. Ett nytt språk måste tillägnas, utan att modersmålet på varje punkt av inlärandet utgör utgångspunkten. Sammanhanget skall göra det främmande uttrycket begripligt.

Termen »naturmetod» har ofta brukats i samma mening som »direktmetod». Den hade i Sverige lanserats långt tidigare, men utan att Jensen tycks ha varit medveten därom. När hos oss H. S. Hermod i sitt korrespondensinstituts tidigare kurser i språk brukade beteckningen »naturmetod», var det under inflytande från samma håll. Det var Jespersens och sekelskiftets föregångsmäns idéer, som också där låg bakom. Hermods »naturmetodskurser» ledde emellertid aldrig till något konsekvent genomförande av direktmetodens och Jespersens principer. Och de äldre Hermodskursernas för sin tid moderna uppläggning fick efter hand vika för en av den traditionella skolans metoder bestämd, strikt grammatisk utformning. Hos Arthur Jensen däremot, som startade långt senare och i en för de nya idéerna gynnsammare tid, blev »naturmetoden» satt i system. Det är främst genom denna metod i upphovsmannens personliga utformning, som Arthur M. Jensens namn har knutits till språkpedagogikens historia.

Principerna för utformningen av Naturmetodens kurser var främst oberoendet av modersmålet, textens begripande genom kontexten (»self-explaining») och situationen – rikligt belyst med bilder –, en långsam, naturlig progression i fråga om ord och grammatik, och ett centralt ordförråd. Den första av dessa principer gjorde kurstexterna oberoende av elevens modersmål, och dessa kunde därför brukas över-

allt. En av huvudanledningarna till särskilt den engelska kursens stora framgång ekonomiskt låg just i detta. Våldiga upplagor kunde spridas över världen. Men upphovsmannen hade alldeles för mycket av praktiskt förstånd för att inte begripa, att den direkta metoden måste modifieras medelst explikationer på modersmålet och med av förhållandet mellan modersmål och inlärningsspråk betingade övningar. Därför kompletterades basmaterialet med för varje språkområde avpassade fonetiska och grammatiska förklaringar. Denna anpassning anförtrodde åt experter och lades genomgående i sakkunniga och högt kompetenta lärares och forskares händer. Kvaliteten var för Arthur Jensen ett oavvisligt krav. Det skulle fyllas, oavsett vad det kostade i arbete och pengar.

Den engelska kursen följdes av en kurs i latin (1955), en i franska (1956) och en i italienska (1963). En kurs i ryska har länge varit under förberedelse men är, när detta skrives, ännu ej ute i marknaden. Men det var främst den första, engelska kursen, som var Arthur Jensens eget verk. Det var i den han hade förverkligat sina idéer om språkundervisning och språkinlärande. De övriga följde i tillämpliga delar samma mall. Ett djärvt grepp var det onekligen att också tillämpa systemet på latin. Så vitt jag kan bedöma, utföll experimentet väl. Jensen var uppenbarligen en språkpedagogisk naturbegåvning. Han hade själv aldrig varit språklärare till professionen men förstod precis, vad nybörjaren behövde. Det grundläggande textmaterialet i kurserna är t.ex. utformat som en sammanhängande, intresseväckande berättelse, som även innehållsmässigt håller eleven i spänning från första sidan till den sista. Dessa bastexter är alltid skrivna direkt för ändamålet.

Naturmetodens språkinstitut hade stor ekonomisk framgång, och Arthur Jensens förlag kunde bl.a. åtaga sig utgivandet och finansieringen av en serie språkvetenskapliga publikationer. Ett antal volymer av *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* (V–XIII) och av *Acta Linguistica Hafniensia* (IX–XI) utgavs av Nordisk Sprog- og Kulturforlag, som också publicerade lexikon, grammatikor och språkvetenskapliga handböcker. Arthur Jensen torde starkt ha känt sin tacksamhetsskuld till den språkvetenskap, som han själv aldrig hade fått ägna sig åt, och han var starkt medveten om språkforskningens betydelse för språkundervisningen. Han kom också att betyda mycket för språkvetenskapen genom en storartad mecenatverksamhet i form av understöd åt forskningsresor och forskningsföretag och genom att

samla forskare och pedagoger till konferenser och vetenskapliga kongresser (så i Stockholm 1946 och 1950, i Köpenhamn 1948, i Helsingfors samma år, i Rom 1959). Särskilt den stort upplagda kongressen i Rom 1959, dit ett stort antal vetenskapsmän från hela världen under storartade yttre former inbjudits till föreläsningar och debatter, blev en höjdpunkt i Arthur Jensens och Naturmetodens verksamhet och ett oförglömligt minne för deltagarna.

Naturmetoden växte under 1950- och 1960-talen ut till ett nära nog världsomspännande företag med representation och kontor i ett stort antal länder. Efterkrigsårens utveckling ledde till att den direkta metodens idéer vann allmänt erkännande inom språkpedagogiken och blev tillämpade i allt fler undervisningsformer. De känns inte längre som revolutionerande. Det är därför lätt att nu glömma det motstånd de hade att övervinna, när de fördes fram. Även om på allra sista tiden nya signaler har hissats, på avgörande punkter ifrågasättande naturmetodens bärande idéer, så intar Arthur Jensens kurser alltjämt en viktig plats i språkpedagogiken. En framtida språkpedagogisk historieskrivning kommer svårligen förbi Arthur Jensen och Naturmetoden. Och den som skriver dessa rader, är fast övertygad om att även om modifikationer av den direkta metoden blir oundgängliga – hur och i vilken utsträckning beror givetvis i hög grad på den skolform och undervisningsnivå, som avses –, och även om en viss återgång till mera av explicit grammatik måhända skall visa sig behövlig i många undervisningsformer, så har den direkta metoden och Arthur Jensens språkpedagogiska idéer ett bestående värde. Hur det än går med framtidens språkundervisning, så kommer den från medeltidens latinstudium nedärvda språkpedagogik, mot vilken Otto Jespersen och hans elev Arthur Jensen revolterade, aldrig tillbaka.

Arthur Jensen hade inte någon akademisk grad att falla tillbaka på inom språkvetenskapen, men han var en språkligt högt bildad och beläst man. Han behärskade många främmande språk. Han talade svenska utmärkt, han behärskade finska, talade god italienska och läste dagligen sina latinska och grekiska auktorer. När Vetenskaps-Societeten kallade Arthur Jensen till sin stiftande ledamot (1960), knöt den till sig en sällsynt mångkunnig och rikt begåvad gynnare och vän av vetenskap. Hans namn kommer alltid att förbli knutet till språkforskningens och språkpedagogikens historia. Många språkvetenskapliga arbeten har utgivits och många forskningsprojekt har genomförts tack vare Arthur M. Jensens språkliga intressen och stora generositet.

ALF NYMAN
AV
HANS REGNÉLL

12.3.1884-27.6.1968

Professorn i teoretisk filosofi i Lund Alf Nyman hade ett långt, rikt och verksamt liv bakom sig, då han efter en tids sjukdom gick bort den 27 juni 1968. Hans själskrafter var obrutna, och in i det sista ägnade han sig åt författarskap.

Alf Nyman föddes i Farhult den 12 mars 1884. Hans föräldrar var statskomministern Peter Nyman och Ragnhild Wallengren. Efter mogenhetsexamen i Hälsingborg den 30 maj 1902 kom Alf Nyman som student till Lund. Han hade tidigare varit starkt betänkt på att ägna sig åt musikstudier, men fadern övertalade honom att pröva på ett års universitetsvistelse. I Lund drogs han in i lärjungekretsen kring Hans Larsson, och därmed var Alf Nyman vunnit åt filosofin. Musiken förblev hans andra stora lidelse. Också litteratur och konst ägnade han stort intresse, och han var särskilt i yngre år yrkesverksam som skönlitterär essayist och som journalist. Han hade musikkritiken som specialitet.

Hans Larssons filosofiundervisning gjorde ett djupt och bestående intryck på Alf Nyman, vilket han själv bekräftat i flera skrifter om sin lärare. Han gick vidare inom filosofin, och 1914 disputerade han för doktorsgraden på en avhandling om den tyske filosofen Richard Avenarius. Docent i teoretisk filosofi blev han 1918. År 1920, då vår societet stiftades, ingick han som en av dess medlemmar, och redan samma år publicerade han ett arbete »Kring antinomierna» som nr 2 i skriftserien. Han var societetens preses 1935–1938. Efter en lång och ryktbar befordringsstrid, där uppsaliensiska och lundensiska andar drabbade samman, utnämndes han till professor i teoretisk filosofi i Lund den 31 december 1929. I omkring 20 år verkade han som professor. Som emeritus från den 1 juni 1949 fortsatte han sin gärning som forskare och utgav en lång rad skrifter.

Det bör tilläggas, att Alf Nyman under ett år, 1908–1909, vistades i Köpenhamn som lärjunge till Harald Høffding. Høffding torde jämte

Hans Larsson och Hans Vaihinger ha betytt mest för Alf Nymans filosofiska utveckling. 1910 och 1913 bedrev han studier i Tyskland. Vid dessa tillfällen, liksom under många senare resor i utlandet, fick Alf Nyman värdefulla kontakter med utländska filosofer. Han blev på så sätt välkänd och aktad i internationella filosofiska sammanhang, inte minst i Italien, vars filosofi han ägnat särskild uppmärksamhet och vars språk han behärskade. Han blev medlem av flera utländska filosofiska sällskap.

I sin hemstad gjorde han uppskattade insatser i Filosofiska Föreningen och Hans Larsson-samfundet. Han var ordförande i Filosofiska föreningen 1927–1930. Medlem av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund blev han 1930 och dess ordförande 1949.

Alf Nyman hade en bred humanistisk bildning, klassisk såväl som modern. Han var till sin huvudinriktning humanist, men det bör nämnas, att han också hade starka naturvetenskapliga intressen. 1906–1907 bedrev han studier i fysiologi. Han tog aktiv del i fysiologiska experiment och publicerade forskningsresultat. De erfarenheter han gjorde i detta sammanhang kom honom särskilt väl till nytta i senare vetenskapsteoretiska arbeten.

I en uppsats från 1930 har Alf Nyman försökt ange några gemensamma drag hos »lundensisk filosofi genom tvenne århundraden». Han pekar på att i allmänhet lundafilosoferna i klarhetens och »den pedagogiska hänsynsfullhetens» intresse ägnat särskild omtanke åt den språkliga formen. Man har för ingen del velat resonera och uttrycka sig så, att det man säger ter sig begripligt bara för en trängre krets av invigda. Vidare, säger Alf Nyman, har en viss kritisk inställning till de stora, »suggestiva» filosofiska systemen varit regel inom lundensisk filosofi. Även om man tagit starka intryck av ett sådant system, låter man sig aldrig helt uppslukas av det.

Då man läser Alf Nymans karakteristik, gör man osökt den reflexionen, att vad han säger i varje fall passar väl in på hans eget filosofiska författarskap. Hans uttalande vittnar också om att han som skriftställare och lärare kände sig föra vidare en värdefull tradition med djupa rötter i lundensiskt andeliv.

Denna känsla för värdet av den lundensiska filosofitraditionen in-
nebar ingen filosofisk konservatism och heller ingen provinsialism. »Nya vägar» inom såväl psykologi som filosofi var han alltid beredd att undersöka och gjorde det med stort intresse. Den moderna ut-

vecklingen »följde han med» på ett högst aktningvärt sätt, men han lät sig å andra sidan inte imponeras över hövan av de »moderna» tankarna och de anspråk de ofta gjorde på att vara nya och revolutionerande. Skämtsamt kunde han här tala om »Kejsarens nyaste kläder».

Häri låg ingen resignation inför svårigheten att vinna nya och mer eller mindre bestående resultat inom den filosofiska forskningen. Själv arbetade han flitigt och outtröttligt på uppgiften att kasta nytt ljus över filosofiska frågor – ofta från psykologiska synpunkter. Som senare skall visas, har han därvid berikat vetenskapen med åtskilligt av värde.

I Alf Nymans något skeptiska attityd till den moderna filosofins speciella pretentioner ligger först och främst en djup respekt för äldre tiders filosofiska tänkande. Han ansåg, att de stora tankeskaparna aldrig blir omoderna.

Det fanns otvivelaktigt hos Alf Nyman ett starkt och levande rent idéhistoriskt intresse. Men detta intresse dominerade knappast över hans håg att direkt gripa sig an med de filosofiska frågorna. Yttranden, som han fällt vid olika tillfällen, vittnar om att dessa för honom trots allt var huvudsaken och att han inte ansåg, att filosofins historia bör vara hela vår filosofi. Men de historiska och de systematiska intressena ingick nästan alltid hos honom en fruktbar förening. Hans vetenskapliga undersökningar inom filosofin, psykologin och estetiken inspirerades både av samtida och av äldre tänkare och forskare. Han förnekade naturligtvis inte, att det är åtskilligt i de äldre systemen, som nu är dött tankegods, t.ex. i boströmianismen och hegelianismen, men han var angelägen om att framhålla, att mycket av de gamla tankarna alltså var levande och inte kritiklöst fick förkastas. Denna »generösa» attityd, som främst tog fasta på det värdefulla, utslöt inte, att kritiken i sak kunde vara hård. Detta gäller också samtida tankalster. I sin polemik vannlade sig emellertid Alf Nyman alltid om en korrekt och hövisk akademisk form. Då han mötte kritik, som var obehärskad och grov, blev han djupt upprörd.

Alf Nymans inställning till vissa inte längre gångbara filosofiska begrepp och teser präglades ofta av något som var ganska typiskt just för honom, även om det också hos Hans Larsson fanns klara ansatser i samma riktning. Redan Kant hade framhållit, att vissa filosofiska satser ur rent teoretisk synpunkt måste utdömas men att de samtidigt

kan vara nyttiga, ja, oundgängliga för vårt handlande och för vår vetenskapliga forskning. Det medvetet falska men nyttiga kan betecknas som en *fiktio*n, och »*fiktionalism*» har man kallat en filosofisk åsiktsriktning, som lägger mycket stor vikt vid fiktionernas roll i vårt kunskaps- och handlingsliv. En radikal fikcionalism företräddes av den redan nämnde tyske filosofen Hans Vaihinger. Alf Nyman har tagit starka intryck av hans filosofi liksom av fikcionalistiska åsikter hos Nietzsche, fransmannen Frédéric Paulhan och italienaren Giovanni Marchesini.

Samtidigt hade Nyman mycket att invända mot överdrifter hos Vaihinger och andra fikcionalister. Det kan därför vara missvisande att sätta etiketten »*fiktionalism*» på Alf Nymans filosofi. I klart uttalad opposition mot den samtida Uppsala-skolan ville Alf Nyman vara, och var också i hög grad, obunden av skolmeningar och skolmetoder. Många av Vaihingers och andra fikcionalisters iakttagelser fann han vara riktiga, och de inspirerade honom till att själv undersöka, vilken roll fiktioner av olika slag spelar i vetenskapen och i diktningen.

I 600-sidorsverket från 1926 »Rumsanalogierna i logiken» gjorde han gällande, att logikens rumsbegrepp, som t.ex. klassomfång, som faller utanför eller innanför andra klassomfång, är ett slags fiktioner med vars hjälp vi överblickar förhållanden mellan begrepp. Han framkastar också, att användningen av rumsbegrepp i detta fall på något sätt skulle vara konstitutivt för tänkandet självt. Det är en intressant synpunkt, men här beträder kanske Alf Nyman svagare isar än han annars vanligtvis gör. För det mesta håller han nära kontakt med erfarenheten och undviker vittgående generaliseringar och djärvt spekulativa hypoteser. Han ger sig ganska sällan upp i abstraktionernas tunnaste luft, och man följer hans resonemang vanligtvis ganska lätt och med oblandat nöje. Det är ingen tvekan om att hans stora arbete om rumsanalogierna innehåller talrika uppslag och idéer av betydande värde.

Inom den psykologiska estetiken har Alf Nyman gjort liknande undersökningar av fiktionernas roll i fina studier om »Metafor och fiktion» (1922) och det stora arbetet från emeritusåren »Begreppet lyrisk erfarenhet» (1958). Diskussionen föres i närmaste anslutning till konkreta exempel.

Det allmänna bruket av fiktioner anger *ett* karakteristiskt sätt på

vilket vår tanke arbetar. Andra sådana sätt kan man finna genom att rent erfarenhetsmässigt undersöka olika metoder att lösa problem inom filosofin och fackvetenskapen. Detta tema har Alf Nyman behandlat i flera skrifter men framför allt i boken »Problem och problemlösningsmetoder inom filosofien» (1945). Han bygger här vidare på forskningar av den tyske tänkaren Karl Groos.

En speciell metod för vetenskaplig argumentering är användningen av s.k. gränsbegrepp och s.k. renodling. Det är här återigen fråga om ett slags nyttig avvikelse från verkligheten, dvs. nyttig, om man är medveten om vad man gör. Alf Nyman har utvecklat sina tankar om detta i arbetet »Gränsbegrepp och renodling inom vetenskapen» (1951). Delvis en komplettering på naturvetenskapens område är avhandlingen »Experimentet. Dess förutsättningar och gränser» (1953). Det innehåller också intressanta diskussioner kring de naturvetenskapliga »bassatsernas» natur, apparaturens roll i experimentet osv.

Det har redan blivit nämnt, att historiska och systematiska utredningar ofta är förenade i Alf Nymans undersökningar. Det stora verket om rumsanalogierna innehåller t.ex. mycket idéhistoria. En rad av hans avhandlingar och uppsatser ter sig väsentligen som filosofihistoria, men diskussionerna kring det historiska ämnet ger ofta åtskilligt som är av aktuellt filosofiskt intresse. Man kan här, utom doktorsavhandlingen, nämna boken om »Kants väg», avhandlingarna om antiomierna i äldre filosofi och framför allt det stora arbetet om »Italienskt tankeliv genom tvenne århundraden 1760–1960» (1965). Framställningen i detta verk av en 80-åring är livlig och temperamentsfull och i hög grad kritiskt diskuterande. Talrika frågor i Alf Nymans tidigare skrifter kommer på nytt upp till debatt. Arbetet är i sin helhet en mycket imponerande prestation.

Alf Nymans filosofihistoriska skrifter spänner över ett vidsträckt område i tid och rum. De allra flesta stora filosofer har han behandlat men också mindre storheter som drottning Kristina, Thorild och Viktor Rydberg. Rysk filosofi har han ägnat intresse i flera skrifter.

Hans författarskap omfattar dessutom en lång rad välskrivna populärvetenskapliga arbeten som t.ex. »Nya vägar inom psykologien», »Själsbegreppets förvandlingar» och »Tankefel och tankefallor». Han har också i liberal anda vid flera tillfällen gjort uppmärksammade inlägg i kulturdebatten.

Sitt värv som universitetslärare skötte Alf Nyman med största om-

sorg och stark ansvarskänsla. I sitt umgänge med eleverna var han älskvärd men fordrande. Han godkände ingen utan en grundlig prövning, i vilken åtskilliga stupade. Som vetenskaplig handledare sparade han sig ingen möda. Han undvek noga att tvinga på lärjungarna sin egen uppfattning.

Den som kom i närmare kontakt med Alf Nyman upptäckte snart, att bakom den litet formella och ibland sirligt ceremoniella attityden fanns en ovanligt varm och vänfast, färgstark och temperamentsfull, charmerande och humoristisk människa. Det fanns hos honom en ådra av uppsluppenhet och lekfull spiritualitet. Den yttrade sig i hans konversation och i viss mån också i hans sätt att behandla språket i skrift. Somliga, som inte kände honom rätt, kunde förarga sig över hans stil och hans manér.

På samma gång hade Alf Nyman en anmärkningsvärd förmåga till planlagd aktivitet och målmedveten kraftutveckling. Han kunde samla sig till utomordentliga prestationer på kort tid, också under pressande och svåra omständigheter. Så hade han också en livlig receptivitet och intelligens och en talang att snabbt återge och ta ställning till vad han noterat. Hans omfattande produktion vittnar om stor arbetsflit och också om en ovanlig hängivenhet inför uppgiften som vetenskapsman och skriftställare.

Det ter sig som en viktig uppgift för yngre filosofer att föra den humanistiskt-filosofiska traditionen från Alf Nyman och andra lundensiska filosofilärare vidare. Det behöver numera inte ske i opposition mot uppsvensk filosofi. Uppsalaskolan i dess gamla form existerar knappast längre. Om den på sin tid var tesen och den lundensiska filosofin antitesen, så är sedan länge syntesen på väg.

Alf Nyman kunde ha sagt, att vi skall leva *som om* vi skall avlägga räkenskaper för förvaltningen av våra pund i ett liv efter detta. Han levde så. Han fick på sin lott många pund, och han förvaltade dem väl.

NATAN VALMIN

AV

KRISTER HANELL

30.5.1898–17.12.1967

Några dagar före jul 1967, söndagen den 17 december, avled förre lektorn i Växjö, förre docenten vid vårt universitet Natan Valmin.

Mattias Nathanael (Natan) Valmin var född i Asarum i Blekinge den 30 maj 1898. En trogen son av sin hembygd förblev han livet igenom, och studerar man matriklarnas förteckningar över hans tryckta skrifter, så inledes dessa mycket riktigt med »Karlshamn – Asarum, ett bidrag till hembygdens kännedom» (1923). Hembygdsvetenskapsforskare eller litterär hembygdsskildrare blev Natan Valmin dock aldrig. Hans forskarintressen och hans författarskap fick andra föremål.

Asarumsbygdens stad, Karlshamn, hade vid detta sekels början endast realskola, och så kom det sig, att Natan Valmin fortsatte sin skolgång vid Lunds privata elementarskola, där han våren 1917 blev student. Vid denna skola verkade på den tiden som lärare i klassiska språk två ovanligt framstående pedagoger, sedermera lektorerna Fritiof Pontén och Harald Sjövall, och det kan med säkerhet tillskrivas påverkan från dem att Valmin, som hösten 1917 började sina universitetsstudier i Lund i avsikt att bli teolog, efter att ha avlagt teologisk-filosofisk examen våren 1918 stannade kvar inom den filosofiska fakulteten för att ägna sig åt studiet av de klassiska språken och antikens kultur, ett studium som under de tre årtiondena närmast före andra världskriget upplevde en verklig högkonjunktur här i Lund.

Naturligtvis blev Valmin här lärjunge till Einar Löfstedt och Martin P:n Nilsson, men den akademiske lärare som betydde mest för hans utveckling och som han personligen kom närmast var Axel W. Persson, som 1915 blivit docent i grekiska och 1921 hade bytt ämne och blivit docent i klassisk fornkonst och antikens historia. Under påverkan av honom valde även Natan Valmin efter att 1922 ha avlagt ämbetsexamen i klassiska språk att fortsätta sina studier inom fornkonsten. Det var också anknytningen till Persson som gjorde Valmin till fältarkeolog. 1922 hade Persson tillsammans med antikvarien Otto Frödin igångsatt de betydelsefulla utgrävningarna av den forngrekiska orten

Asine i Argolis, och när dessa grävningar fortsattes 1924 och 1926 var Valmin med som assistent. Det var också genom förmedling av Persson (sedan 1924 professor i Uppsala), som Valmin 1925 blev medlem av franska arkeologiska skolan (*École française*) i Athen, varigenom han fick tillfälle att deltaga i bearbetningen av det rika inskriftsmaterialet från Delfi («*Les inscriptions du théâtre*». Paris 1939, *Fouilles de Delphes*. 3, 6.)

Den bekantskap med Grekland som inleddes 1924 blev livsavgörande för Natan Valmin. Han fängslades av landet och dess människor, den rika förhistorien, den lysande kulturblostringen under antikens storhetstid och inte minst av det nutida grekiska folket och dess problem. Studieresor till Egypten och Palestina 1926 och ett år som stipendiat vid Svenska Institutet i Rom 1926–27 ändrade ingenting härutinnan. Grekland var och förblev föremålet för hans vetenskapliga intresse och ett varmhjärtat känslöengagemang.

På det vetenskapliga planet kom Natan Valmin särskilt att fästa sig vid Messenien, landskapet längst ner på sydvästra Peloponnesos. Dit hade han kommit redan 1926 och då upptäckt och undersökt två kupolgravar från mykensk tid, av vilka den ena var väl bevarad («*Two tholos tombs at Bodià in the Eastern part of Triphylia*, HVSLÅ 1926–27). Följande år återvände han till Messenien («*Continued explorations in Eastern Triphylia*», HVSLÅ 1927–28) och efter att 1928 ha blivit fil. lic. sammanfattade han resultaten av sina första forskningar i Messeniens antika topografi i doktorsavhandlingen «*Études topographiques sur la Messénie ancienne*» 1930, som gjorde honom till docent i klassisk fornkunskap och antikens historia här i Lund.

Under det följande decenniet, docentåren, fram till 1940, uppehöll Natan Valmin professorsämbetet i klassisk fornkunskap och antikens historia inalles 10 terminer, bland annat under de år, 1936–1939, då Martin P:n Nilsson var universitetets rektor. Dessutom uppehöll han under tre terminer motsvarande professorsämbete i Göteborg. Icke desto mindre återvände han 1933–37 årligen till Messenien och genomförde utgrävningen av den intressanta förhistoriska boplatsen Malthi, publicerad i det stora verket «*The Swedish Messenia Expedition*» (1938, SHVSL. 26), Natan Valmins betydelsefullaste arkeologiska arbete.

1939 utnämndes Valmin till lektor i latin och grekiska vid högre allmänna läroverket i Hudiksvall, en tjänst som han 1945 utbytte mot

samma befattning i Växjö, där han verkade till dess han 1964 ingick i pensionsåldern. Övergången till skolans tjänst innebar med nödvändighet också en omställning av den vetenskapliga verksamheten. Redan långt tidigare hade Natan Valmin börjat ge ut populärvetenskapliga arbeten på svenska, »Athen genom tiderna» (1931), »Dagligt liv i det gamla Athen» (1934), »Arbete och slaveri i antiken» (1937), »Demokratien i det gamla Athen» (1939); dessutom hade han på danska utgivit två småskrifter om likbränningsseden i forntidens Grekland och Italien. Denna sida av Valmins författarskap stimulerades och understöddes av hans starka pedagogiska intresse. Han var en intresserad lärare, som också förstod att göra sina elever intresserade. Andra världskrigets kritiska år förde dessutom lätt tanken tillbaka till problematiska situationer och gestalter ur den antika historien, och då tillkom Natan Valmins studier över tre historiska personligheter, vilka alla i sina undertitlar framhåller jämförelsen med vår egen tid, »Alexander den store. Världsfredens förste förkämpe» (1942), »Hannibal. En stormakts fall» (1943), »Demosthenes. Den athenska demokratiens samvete» (1946). Några år senare omarbetades den populära översikten över Athens historia och utgavs i ny utformning med ny titel, »Forntidens Athen» (1952), som också är en handbok i det forna Athens topografi.

År 1952 kunde Natan Valmin återvända till sina sedan länge vilande messeniska forskningar och företog en mindre utgrävning, som publicerades följande år, »Malthi-Epilog. Vorläufiger Bericht über die schwedische Ausgrabung in Messenien 1952» (Opuscula Atheniensia I, 1953). Först i och med inträdet i emeritusåldern syntes emellertid en ny produktiv period i Valmins vetenskapliga författarskap ha tagit sin början. Sålunda utgav han 1965 »Diobelia und Theorikon» (Opuscula Atheniensia VI), en studie över ett par omstridda fenomen i det forna Athens finansförvaltning. Han hade också planerat att ånyo bosätta sig i Lund för att kunna ägna sig åt fortsatta forskningar. Det problem han nu fördjupade sig i gällde bronålderskulturens viktsystem, något som väckt hans intresse redan i samband med hans utgrävningar av Malthi. Han var sysselsatt med forskningar i detta ämne, när han rycktes bort.

Natan Valmins författarskap är emellertid inte begränsat till vetenskapliga avhandlingar och populärvetenskapliga böcker på svenska. Jag har redan nämnt att det nutida Grekland och det grekiska folket i honom hade en varm och uppriktig vän, och i en lång rad uppsatser

och essäer har han skildrat sina intryck. I tidskriften »Jorden runt» för 1929 står två uppsatser av hans hand, den ena heter »Messenien, Greklands trädgård», den andra »Santorins sista utbrott». 1932 utkom en liten essäsamling, »À la greque. Herde- och utgrävareliv i det moderna Hellas», vilken fick efterföljare i »Hellensk horisont» (1941) och »Vid vinrött hav» (1944, 2:a uppl. 1953). Ett bidrag av hans hand har till och med funnit vägen till Folkskolans läsebok, »Skoborstarpojkar i Aten» (Folkskolans läsebok, Geografi 2, Europa, 1939).

År 1937 författade Natan Valmin en kortfattad översikt, »Det moderna Grekland», som ingår som nr 393 i Studentföreningen Verdandis småskrifter. Denna kom så småningom att följas av flera vackert illustrerade böcker som utom att de ger uttryck för Valmins egen kärlek till Grekland också vill stimulera och vägleda övriga svenska resenärer till detta land, »Det underbara Grekland» (1939), »Turist i Grekland» (med fotografier av Anna Riwkin, 1954, 3:e uppl. 1963). 1957 utkom resehandboken »Att resa i Grekland», som fick en välförtjänt framgång. Den har därefter omarbetats och nyttgivits under namnet »Grekland» (Bonniers reseguider, 3:e uppl. 1964).

Man torde om Natan Valmin kunna säga, att han hade två hemländer, Sverige och Grekland. Hans känsla för Grekland och grekerna besvarades och fick ett formellt uttryck i det hedersborgarskap som tilldelades honom 1933. Här hemma var han sedan 1952 ledamot av styrelsen för Svenska Institutet i Athen. Medlem av vår Societet blev han 1937.

Min egen personliga bekantskap med Natan Valmin daterar sig från 1926, då jag som ung student kom att tillsammans med honom deltaga i utgrävningarna i Asine. Bland annat följde jag då med honom på en färd till Messenien och hade rikliga tillfällen att beundra och dra nytta av hans eminenta skicklighet i nygrekiska språket och förmåga att på ett naturligt sätt umgås med folket i byarna. Han var då och förblev livet igenom en verkligt god kamrat, en man utan svek, vars handslag var ärligt och fast. Han tillhörde den forskargeneration som grundlade den svenska klassiska arkeologiens internationella rykte. För honom levde forntidens anda kvar vid »det vinröda havets» kuster, och få har arbetat så trofast som han för att lära oss andra att förstå detta.

MARY WEIBULL, f. FAHLBECK

AV

KLARA WIJKANDER, f. KOCK

18.1.1897-9.11.1968

För den som ännu kan erinra sig sekelskiftets Lund måste den lilla professorsflickan Mary Fahlbeck synas vara det sötaste barn som någonsin lekt på Lundagård.

Hon var, jämte sina två bröder, barn av professorn i statskunskap och statistik vid Lunds universitet, Pontus Erland Fahlbeck, och dennes maka, friherrinnan Alice von Willebrand, den senare bördig från Finland.

Alla tre barnen blev födda i Lund, dottern Mary (Märta Maria Sofia) den 18.1.1897. Familjen flyttade emellertid redan år 1905 till Djursholm, då professor Fahlbeck blivit alltmera engagerad i sina uppdrag, bland annat såsom ledamot av riksdagens första kammare.

Umgängeskretsen i det Fahlbeckska hemmet i Djursholm bör ha verkat stimulerande på den begåvade flickan, som, enligt vad skolkamrater vittnat, redan under uppväxtåren visade sig vara en starkt reflekterande natur. Barnen Fahlbeck gick i Djursholms samskola, men Mary tog först någon tid efter slutad skolgång studentexamen som privatist. Det var den tiden ej så allmänt som det nu är att flickor följde undervisningen i skolan fram till studentexamen.

Därefter återbördades den unga flickan till Lund för studier, särskilt i filosofi och pedagogik. Hennes vakna intellekt omfattade med levande intresse dessa studieriktningar och den böjelsen följde henne genom livet. Hon tog filosofie kandidatexamen i dessa ämnen vid Högskolan i Göteborg 1945.

År 1920 ingick hon äktenskap med dåvarande docenten i historia Curt Weibull i Lund. Snart fick hon i sitt och makens hem tillfälle till tankeutbyte i en kamratlig krets, något som då och allt framgent roade henne.

År 1927 blev maken professor i historia vid Göteborgs högskola. Då han några år senare blev utsedd till rector magnificus vid samma lärdomssäte fick Mary omfattande representativa och sällskapliga plikter.

Det föreföll dock ej som om hon kände dem som plikter, åtminstone ej som tyngande sådana. Tvärtom! Hon deltog med liv och lust i de kretsar där man gärna ville se den unge professorn och hans maka. Kanske var det en portion av morsarvet som denna period trädde i dagen hos Mary Weibull. Fru Alice Fahlbeck hade i sin tid varit en charmant och firad värdinna, som gärna glädde sina gäster med sin musikaliska talang. Även Mary var livligt påverkad av musik och återvände ofta till denna glädjekälla.

Den unga professorskan tog under denna tid initiativ till en sammanslutning av högskolans damer som ännu lever och som säkert har betytt mycket, kanske mest för att sammanföra nykomlingar med de damer som redan kände sig hemmastadda i högskolan – vilken sedermera blivit statsuniversitetet.

Mary Weibull var varmhjärtad och impulsiv. Med sin friska idériedom satte hon igång många goda ting i Göteborg. Bland annat blåste hon nytt liv i föreningen Iris, en litterär klubb med ganska allvarliga syften.

Emellertid övergav hon aldrig sina studieintresen. Sedan dessa fört henne till akademisk examen gav de henne en fast grund till att nalkas kretsar till vilka hennes vägar kanske icke tidigare hade fört henne. Det varma intresset för människor bjöd henne att dela med sig av det andliga liv som fyllde henne själv.

Först åtog hon sig en timläraretjänst i psykologi vid Kjellbergsska flickskolan. Även gav hon smärre kurser i detta ämne anordnade av »högskolans damer» eller andra sammanslutningar. Ännu mera allvarligt tog hon itu med sin läraregärning sedan hon kommit i kontakt med »studiehemmet Nordgården», en institution som bereder klubblokal med gemensamma studier för äldre och yngre, särskilt för industriarbeterskor. Mary hade av naturen en framträdande pedagogisk talang och hon lyckades här i Nordgården samla dess medlemmar i förtroliga kretsar för diskussion, och hon mättade deras kunskapsörst på ett personligt sätt som satte spår i deras utveckling. Med en och annan sådan grupp företog hon resor, bl.a. till Italien – en motsvarighet till vad som på 1700-talet kallades »Bildungsreisen». I samlivet med dessa elever hade hon en förmåga att med vänlig uppskattning omfatta varje tecken på framskymtande individualitet. Hon uppmuntrade gärna till självförtroende och till förtröstan inför tillvaron.

»Studiehemmet Nordgården» var från början ett enskilt företag,

startat av personer som nitälskade om intellektuell väckelse hos personer som icke genom skola och hem fått den näring de behövde för sitt tankeliv. Företaget har sedermera övergått i kommunal regi och registrerats bland Göteborgs stads fritidsgårdar.

Mary Weibull kom småningom att knytas till ännu en ideell verksamhetsgren då hon engagerade sig i styrelsen för den nordiska folkhögskolan i Kungälv. Den igångsattes strax efter andra världskriget och begynte sin verksamhet 1947. Hon var med från början och har säkert med värme omfattat de tankar och grundsatser som skolan bygger på: strävan efter skandinavisk sammanhållning och efter vidgad folkbildning. Hennes sociala samvete var städse vaket, och hon var alltid villig till mödor och uppoffringar, även personliga. Hon tjänstgjorde under 1950-talet som timplärare vid denna folkhögskola, men de tjänster hon kunde göra skolan i egenskap av styrelseledamot var kanske av ännu större betydelse. Att hon även i Kungälv nordiska folkhögskola lyckades tillvinna sig elevernas förtroende och vänskap visas av att man valde henne till hedersledamot i elevförbundet, som omfattar även f.d. elever.

Det låg egentligen inte för Mary Weibulls impulsiva natur att producera sig i tryckalster. En ordbok för barn, »Min ords katt», utgav hon dock 1950 tillsammans med Britt Hallqvist och Olga Lindälv. Däremot underhöll hon ständigt en omfattande korrespondens med familj och vänner vari hon gav uttryck för sina tankar.

Ett studiefält som hon aldrig övergav var filosofin. Särskilt under och efter medelåldern tog hon upp den ena tanketråden efter den andra till prövning. Stundom kom hon att omfatta någon riktning eller övertygelse med sympati. Sålunda stod hon en tid kväkarrörelsen nära. Hon fördjupade sig också i de vishetsläror som tid efter annan kommit fram i Österlandet. Ännu under de sista svåra sjukdomsåren sysslade hon – gemensamt med en väninna – med läsning och tolkning av Goethes Faust.

Alla dessa studier vittnar om en ständigt sökande ande. Hon hade ett behov av att tränga djupt i de materier hon sysslade med. Till det aktiva och intellektuella i hennes väsen kom med åren en allt starkare dragnings mot inre stillhet och andlighet. Detta gjorde att alla som under detta skede kom i beröring med Mary Weibull upplevde henne som en ljusgestalt, vilken skänkte både värme och styrka.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1968

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

- Montelius, Gustaf Oscar Augustin*, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, Lund, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Hedersledamot

Gjerstad, Erik Paul Ejnar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.

Styrelse

Praeses: *Nils-Arvid Bringéus* (1968).

V. praeses: *Bertil Ejder* (1961).

Sekreterare: *Erland Lagerroth* (1968).

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Elam Tunhammar* (1961), *Claes Schaar* (1961), *Gösta Carlsson* (1967), *Birgitta Odén* (1967), *Gad Rausing* (1968).

Suppleanter: *Berta Stjernquist* (1965), *Sören Halldén* (1966), *Erik Cinthio* (1968).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Hans Regnéll* (1957), *Berta Stjernquist* (1965), *Erland Lagerroth* (1967), *Torsten Hägerstrand* (1968).

Suppleanter: *Bertil Ejder* (1957), *Kerstin Hadding-Koch* (1965).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Claes Schaar* (1959), *Hans Regnéll* (1961), *Staffan Björck* (1963), *Birgitta Odén* (1964).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Birgitta Odén*.

Medlemmar: *Krister Hanell*, *Jerker Rosén*, *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Curt Kihlstedt* (1967).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

- Westrup, Johan Wilhelm Magnus*, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.
Lundahl, Nils, fil. d:r, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.
Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.
Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
Sahlin, Carl Andreas, fil. d:r, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sahlin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. d:r, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Newsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sahlin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, Maltesholm, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. d:r, assuransdirektör, Malmö, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, Köpenhamn, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, Göteborg, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, Göteborg, f. 28/11 88, 40.

- Ehrnberg, Gösta Theodor*, direktör, Simrishamn, f. 26/5 95, 42.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. d:r, direktör, Malmö, f. 17/7 91, 45.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, Tenhult, f. 26/5 02, 50.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Hammarškiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, Vallberga, f. 15/9 04, 54.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Lund, f. 13/5 07, 54.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, Lugano, f. 16/6 21, 55.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, Klippan, f. 16/10 94, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Graebe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, Lund, f. 23/7 92, 62.
Ekblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Hälsingborg, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, Lund, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
Rausing, Hans Anders, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Hälsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Hälsingborg, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Ake E., direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
Trolle-Bonde, Carl greve, Trolleholm, f. 13/5 07, 68.

Seniorer

- Eidem, Erling*, f.d. ärkebiskop, Uppsala, f. 23/4 80, 20.
Lindkvist, Erik Harald, rektor, Hälsingborg, f. 14/10 81, 20.
Landquist, John, professor, Stocksund, f. 3/12 81, 21.
Lindblom, Christian Johannes, professor, Lund, f. 7/6 82, 34.
Belfrage, Sixten Esbjörn Mauritz, fil. d:r, Åkarp, f. 27/7 83, 27.
Pedersen, Johannes Peder Ejler, professor, Köpenhamn, f. 7/11 83, 27.
Sahlgren, Gustaf Fredrik Jöran, professor, Uppsala, f. 8/4 84, 20.
Kjellin, Tor Helge, professor, museiintendent, Karlstad, f. 24/4 85, 20.
Liljegren, Sten Bodvar, professor, Uppsala, f. 8/5 85, 20.
Lagerroth, Lars Fredrik Barthold, professor, Lund, f. 10/9 85, 20.
Jaakkola, Kaarle Jalmari, professor, Helsingfors, f. 1/1 85, 35.

- Mörner, Agnes Marianne, rektor, Lund, f. 4/1 86, 20.
 Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
 Nordal, Sigurður, minister, Reykjavik, f. 14/9 86, 36.
 Bull, Francis, professor, Oslo, f. 4/10 87, 32.
 Friis-Johansen, Knud, professor, Köpenhamn, f. 1/11 87, 37.
 Fraenkel, Eduard, professor, Oxford, f. 17/3 88, 33.
 Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
 Galster, Georg, fil. d:r, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
 Karlgren, Klas Bernhard Johannes, professor, Stockholm, f. 5/10 89, 20.
 Andrén, Georg, f.d. landshövding, Lerum, f. 10/12 90, 36.
 Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.
 Ruin, Hans Valdemar, professor, Lund, f. 18/6 91, 40.
 Thomson, Arthur Natanael, f.d. universitetskansler, Lund, f. 6/11 91, 27.
 Nordman, Carl Axel, fil. d:r, f.d. statsarkeolog, Helsingfors, f. 28/1 92, 45.
 Brandt, Frithiof, professor, Köpenhamn, f. 23/5 92, 32.
 Kjellberg, Sven Torsten, museiintendent, Lund, f. 22/6 92, 44.
 Hammerich, Louis Leonor, professor, Köpenhamn, f. 31/7 92, 36.
 Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 92, 25.
 Olander, Olof Gunnar, docent, rektor, Göteborg, f. 10/7 93, 34.
 Richter, Herman Bror, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. 6/9 93, 35.
 Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
 Löfstedt, Ernst Martin Hugo, professor, Uppsala, f. 13/12 93, 34.
 Siegvold, Herman Sigban, professor, Lund, f. 13/2 94, 48.
 Carlsson, Nils Gunnar, professor, Hälsingborg, f. 7/3 94, 26.
 Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.
 Tilander, Artur Gunnar, professor, Stockholm, f. 22/7 94, 31.
 Olsson, Bror Hjalmar, förste bibliotekarie, Lund, f. 6/8 94, 39.
 Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
 Pipping, Hugo Edvard, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. 12/6 95, 44.
 Akerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.
 Rubow, Poul Victor, professor, Köpenhamn, f. 9/1 96, 30.
 Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Aarhus, f. 21/1 96, 46.
 Holtsmark, Anne Elisabeth, professor, Oslo, f. 21/6 96, 49.
 Barr, Kaj, professor, Köpenhamn, f. 26/6 96, 49.
 Knutsson, Knut Peter, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
 Elovson, John Harald, docent, lektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
 Olivecrona, Knut Hans Karl, professor, Lund, f. 25/10 97, 35.
 Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
 Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
 Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.
 Bayer, Raymond, professor, Paris, f. 2/9 98, 47.
 Aspelin, Gunnar, professor, Lund, f. 23/9 98, 29.
 Skard, Eiliv, professor, Oslo, f. 19/10 98, 51.
 Harrie, Ivar Olav, chefredaktör, Malmö, f. 18/3 99, 32.
 Andersson, Carl Ingvar, riksarkivarie, Stockholm, f. 19/3 99, 31.

- Helgason, Jón*, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Postan, Michael, professor, Cambridge, f. 24/9 99, 51.
Sveinsson, Einar Ólafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Hannerberg, Carl David, professor, Stockholm, f. 29/7 00, 52.
Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.
Wieselgren, Per Väinö, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Strömbäck, Dag Alvar, professor, Uppsala, f. 13/8 00, 35.
Mägiste, Julius, professor, Lund, f. 19/12 00, 53.
Kjöllersström, Sven Gottlieb, professor, Lund, f. 28/1 01, 39.
Moltke, Erik, dr. phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Elling, Christian, professor, Köpenhamn, f. 14/11 01, 45.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Akerlund, Alvar Walter, universitetslektor, Lund, f. 23/12 02, 36.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Gustafson, Alrik, professor, Minneapolis, Minn., U.S.A., f. 23/4 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Blatt, Franz, professor, Århus, f. 31/8 03, 34.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensson, John Alfred, docent, Lund, f. 5/2 04, 45.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Lund, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Hanell, Krister, professor, Lund, f. 8/8 04, 38.
Janzén, Assar Götrik, professor, Berkeley, Calif., U.S.A., f. 22/8 04, 51.
Ahldén, Tage Robert, professor, Lund, f. 24/8 04, 55.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Webster, Thomas Bertram Lonsdale, professor, London, f. 3/7 05, 49.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie,
 Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Ahlström, Gustaf Gunnar, docent, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelson, Bertil Folke Bonde, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Gierow, Krister Adolf, överbibliotekarie, Lund, f. 11/5 07, 56.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.

- Quensel, Carl-Erik*, professor, Lund, f. 9/10 07, 46.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Moskva, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, Per Emil Carsten, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Wikander, Oscar Stig, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, Claës Gerhard Mortimer, professor, f.d. praeses, Köpenhamn, f. 16/10 08, 43.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, Sven Gösta, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Rosén, Jerker Ingmar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 6/5 09, 45.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
Poulsen, Vagn Häger, museumsdirektör, Köpenhamn, f. 25/8 09, 51.
Nilsson-Ehle, Hans Gregor Gunnar, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Bengtsson, Bengt Svante, museiintendent, Lund, f. 2/3 10, 62.
Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
King, Arthur Henry, docent, London, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jörgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Stockholm, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Glob, Peter Wilhelm, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Halldórsson, Halldór Torfi, Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Helsingfors, f. 28/3 11, 59.
Fischer-Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Foerste, William Gustav Heinrich, professor, Münster, f. 3/12 11, 62.
Jensen, Poul Johannes, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Normann, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Sallnäs, Birger Ingemar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 4/2 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Barck, Per-Olov, professor, Åbo, f. 12/5 12, 66.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lunds universitets rektor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- Carlsson, Sten Carl Oscar*, professor, Uppsala, f. 14/12 17, 49.
Althin, Carl-Axel Gustaf, fil. d:r, direktör, Kallinge, f. 12/2 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Regnéll, Hans Otto, docent, Lund, f. 30/1 19, 54.
Benson, Sven Archer, docent, arkivchef, Lund, f. 22/1 19, 55.
Ekbo, Sven Arnold, docent, ordbokschef, Lund, f. 7/8 15, 56.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Rystad, Nils Göran, docent, universitetslektor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Stjernquist, Berta Ingeborg, docent, Lund, f. 26/4 18, 58.
Asdahl Holmberg, Ella Märta Matilda, docent, Uppsala, f. 24/8 19, 58.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Lund, f. 19/9 19, 59.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Sandström, Sven Erik Åke, docent, Lund, f. 26/2 27, 59.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Qvarnström, Gunnar O:son, docent, Lund, f. 9/3 20, 60.
Rooth, Anna Birgitta, docent, Lund, f. 15/5 19, 60.
Sundqvist, Anders, docent, Lund, f. 15/9 16, 61.
Cinthio, Erik Axel Hampus, preceptor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, Lund, f. 1/7 22, 61.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Århus, f. 25/4 24, 61.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlizijs, Joel Gunnar Ferdinand, docent, Lund, f. 29/6 22, 62.
Holm, Hans Ingvär, docent, Lund, f. 25/10 23, 62.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Uppsala, f. 27/10 19, 62.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, Hans Olof, docent, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.

Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Hadding-Koch, Kerstin, docent, Lund, f. 7/2 15, 64.
Rüke-Dravina, Velta Tatjana, docent, Lund, f. 25/1 17, 64.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Sjöstedt, John Lennart, docent, Lund, f. 5/6 21, 64.
Aström, Paul Fredrik Karl, docent, Lund, f. 15/1 29, 64.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Södergård, Olof Östen, docent, universitetslektor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, Lund, f. 8/12 27, 66.
Kragh, Ulf Wilhelm Osvald, docent, Lund, f. 25/2 20, 66.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Fabricius, Cajus, docent, Lund, f. 28/9 25, 67.
Jörberg, Gustav Lennart, docent, Lund, f. 26/1 27, 67.
Loman, Bengt Ragnar Carl, docent, Lund, f. 7/8 23, 67.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
Strömberg, Märta Linnea Ingeborg, docent, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Bjerstedt, Sven Ake Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Kornhall, David Christian, docent, Lund, f. 5/11 28, 68.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Tägil, Sven Otto, docent, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.

b. Utländska

v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Naert, Pierre, professor, Åbo, f. 29/5 16, 55.
Becher, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9, 25, 59.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Önnerfors, Alf Roland, professor, Berlin, f. 30/11 25, 63.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.

- Togeby, Knud*, professor, Köpenhamn, f. 28/1 18, 64.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Higham, John, professor, Ann Arbor, Michigan, U.S.A., f. 26/10 20, 67.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.

VETENSKAPS-SOCIETETENS VERKSAMHET
1968

Till stiftande ledamot har invalts greve Carl Trolle-Bonde, Trolleholm.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts professor Gunnar Törnqvist, professor Åke Bjerstedt, docent Brita Egardt, docent David Kornhall, docent Bertil Romberg samt docent Sven Tägil.

Som utländsk arbetande ledamot har invalts professor Johnny Christensen, Köpenhamn.

Den 4 april hölls ett sammanträde med föredrag av professor Elias Bredsdorff, Cambridge, över ämnet »Moralister contra immoralister, den stora moraldebatten i nordisk litteratur på 1880-talet».

Den 28 september företog societeten en utflykt till Eslöv och A.B. Felix, vars anläggningar visades av direktör Sven Månsson. Företaget bjöd på sin egen arbetsplatslunch i sin matsal. Därefter fortsatte societeten utflykten till Trolleholm, vars lokaler och samlingar visades av innehavaren greve Carl Trolle-Bonde med hustru och son.

Vid högtidssammanträdet den 23 november föreläste professor Torsten Hägerstrand över ämnet »Stadssystem och staden som system». Minnesord framfördes av praeses över fil. dr. Thorild Dahlgren och professor Sven Edlund samt av docent Hans Regnéll över professor Alf Nyman och av preceptor Erik Cinthio över professor Holger Arbman.

Av trycket har under året utgivits:

Årsbok 1968.

58. Gösta Svenaeus, Edvard Munch. Das Universum der Melancholie.

59. Alf Önerfors, Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums.

60. Per Wieselgren, Brev till Georg Stiernhielm.

61. Erland Lagerroth, Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karoliner-na, Onda sagor och Sibyllan.

Docenten Brita Malmer, Stockholm, har tilldelats *Lagerbringska medaljen* med tillhörande belöning om 750 kronor.

Resestipendier har tilldelats följande:

Docent Erland Lagerroth 400 kr, docent Göran Rystad 400 kr, professor Oscar Reutersvärd 1 000 kr och docent Jan Mogren 1 000 kr.

Ur *anslaget för smärre och tillfälliga bidrag* för vetenskaplig forskning har utdelats på våren:

Till docent Berta Stjernquist 800 kr, docent Gunnar Qvarnström 300 kr, professor Claes Schaar 109 kr och docent Göran Rystad 275 kr.

Under hösten har ur samma anslag utdelats:

Till professor Nils Stjernquist 1 000 kr, docent Erland Lagerroth 400 kr, docent Hans Regnéll 125 kr och professor Claes Schaar 150 kr.

SAMMANDRAG AV
VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1968

Balanskonto den 1 januari 1968

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	386.500: —	Grundfond	329.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	31.957: 10
Aktier	94.900: —	Resestipendiefond	25.893: —
Bank	77.903: 24	»Skånsk senmedeltid och renässans»	162.089: —
Postgiro och kontant kassa	8.944: 86	Olga och Thorild Dahl- grens fond	22.814: —
		AB C W K Glerups fond	11.495: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
	Kronor 598.248: 10		Kronor 598.248: 10

Vinst- och Förlustkonto år 1968

<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
Räntor å obligationer	14.942: 50	Föreläsare	402: 25
Räntor å förlagsbevis	1.675: —	Forskningsbidrag och be- löningar	6.259: —
Utdelning å aktier	8.355: —	Resestipendier	2.800: —
Ränta å banktillgodo- havande	5.382: 47	Arsböckerna:	
Årsavgifter	8.000: —	Tryckningskostnader ...	11.887: 63
Inträdesavgifter	2.000: —	Skriftserien:	
Arsböckerna:		Tryckningskostnader ...	38.038: 79
Tryckningsbidrag	7.000: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»:	
Försäljning	881: 10	Författarsättningar ...	1.900: —
Skriftserien:		Övriga utgifter	4.837: 45
Tryckningsbidrag	20.000: —	Fondökningar	26.421: —
Försäljning	4.188: 55		
»Skånsk senmedeltid och renässans»:			
Bidrag från Wallen- bergska Stiftelsen	10.000: —		
Fondminskningar	10.121: 50		
	Kronor 92.546: 12		Kronor 92.546: 12

Balanskonto den 31 december 1968

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	366.500: —	Grundfond	337.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	23.340: 60
Aktier	94.900: —	Resestipendiefond	24.388: —
Bank	122.744: 27	»Skånsk senmedeltid och renässans»	178.794: —
Postgiro	403: 33	Olga och Thorild Dahl- grens fond	23.955: —
		AB C W K Gleerups fond	12.070: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
	<hr/>		<hr/>
	Kronor 614.547: 60		Kronor 614.547: 60

Malmö den 31 december 1968.

Axel Roos

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS
OCH AKTIER
DEN 31 DECEMBER 1968

	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3	1/2 1937	2.000:—	1.500:—
» »	3	1/3 1937	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000:—	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/3 1943	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000:—	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000:—	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000:—	10.000:—
» »	4	10/11 1954	5.000:—	5.000:—
» »	4,5	9/5 1955	5.000:—	5.000:—
» »	4,75	10/12 1956	5.000:—	5.000:—
» »	5	5/10 1959	5.000:—	5.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000:—	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	3	1/11 1934	5.000:—	4.000:—
» » »	3	15/11 1937	45.000:—	45.000:—
» » »	3	1/12 1939	10.000:—	10.000:—
» » »	3,5	15/1 1944	10.000:—	10.000:—
» » »	3	15/4 1945	15.000:—	15.000:—
» » »	3	15/4 1946	2.000:—	2.000:—
» » »	5,5	10/4 1960	5.000:—	5.000:—
» » »	5,5	10/10 1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000:—	10.000:—
» »	5,75	10/1 1960	5.000:—	5.000:—
» »	5,75	10/10 1960	5.000:—	5.000:—
» »	5,75	10/7 1961	5.000:—	5.000:—
Svensk Fartygskredit AB	5,5	26/11 1962	5.000:—	5.000:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000:—	5.000:—
Stockholms Stad	3	15/3 1945	10.000:—	10.000:—
» »	3	31/10 1946	10.000:—	10.000:—
» »	5,5	18/12 1963	10.000:—	10.000:—
Göteborgs Stad	6	20/2 1962	5.000:—	5.000:—
AB Stockholms Spårvägar	3	1/9 1947	10.000:—	10.000:—
Sandvikens Jernverks AB	6	2/11 1960	5.000:—	5.000:—
Hjälta AB	3,25	1/4 1949	5.000:—	5.000:—
Örebro Elektriska AB	6	28/12 1960	5.000:—	5.000:—
Sydsvenska Kraft AB	6	5/6 1961	5.000:—	5.000:—
Korsnäs AB	6	10/11 1961	5.000:—	5.000:—
Munksjö AB	6	6/12 1961	5.000:—	5.000:—
Knutsbro Kraft AB	6	12/2 1962	5.000:—	5.000:—
Uddeholms AB	6	1/3 1962	5.000:—	5.000:—
Facit AB	5,25	19/10 1962	5.000:—	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15/1 1964	5.000:—	5.000:—
Sängkällforsen AB	5,5	7/1 1964	5.000:—	5.000:—

Kronor 366.500:—

<i>Förlagsbevis</i>	%	Ar	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Handelsbanken	5,5	20/5	1959	5.000: — 5.000: —
Skånska Banken	5,25	20/2	1963	5.000: — 5.000: —
Skandinaviska Banken	5,75	10/10	1963	5.000: — 5.000: —
Kockums Mek. Verkstads AB	5,5	15/2	1963	5.000: — 5.000: —
AB Iföverken	5,5	10/4	1963	5.000: — 5.000: —
Sängkällforsen AB	6	7/1	1964	5.000: — 5.000: —
				Kronor 30.000: —

Aktier

85 st AB Bofors	8.500: —	10.000: —
87 » Bolidens Gruv AB ser A	8.700: —	8.500: —
50 » Höganäs AB, stam	5.000: —	7.000: —
140 » Skånska Banken	7.000: —	8.000: —
150 » Skånska Cement AB	15.000: —	15.000: —
20 » AB Skånska Cementgjuteriet	1.000: —	3.000: —
175 » Svenska Handelsbanken	17.500: —	25.000: —
250 » AB Cardo	15.000: —	17.000: —
	Kronor 94.900: —	

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps-Societetens räkenskaper för år 1968, ha fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrka full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i april månad 1969

Sven Ekbo

Olof Nordström

INNEHÅLL

ARTIKLAR

<i>Maren-Sofie Røstvig</i> : Rapport fra en forskningsfront	3
<i>Elof Akesson</i> : Matthæus Fremling och Esaias Tegnér	41
<i>Ulf Sjödell</i> : Gustav II Adolfs riksrådsutnämningar och 1634 års regeringsform	87

MINNESORD

<i>Erik Cinthio</i> : Holger Arbman	121
<i>Axel Roos</i> : Thorild Dahlgren	131
<i>Herman Siegvald</i> : Sven Edlund	137
<i>Bertil Malmberg</i> : Arthur M. Jensen	151
<i>Hans Regnéll</i> : Alf Nyman	157
<i>Krister Hanell</i> : Natan Valmin	165
<i>Klara Wijkander, f. Kock</i> : Mary Weibull, f. Fahlbeck	171

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Matrikel	177
Verksamheten 1968	189
Räkenskaper	191
Revisionsberättelse	194
Skriftförteckning	Omsl. s. 3-4

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921. 30: -
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10: -
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10: -
4. *James Harrington's Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924. 20: -
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16: -
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12: -
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12: -
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14: -
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6: -
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6: -
11. Stockholms stads tänkebok 1524-1529 av *Mir Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1-2. 1929. 25: -. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6: -
12. *Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12: -
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7: -
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10: -
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I Sigtuna-galdern. 1932. 7: -
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15: -
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15: -
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20: -
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12: -
20. Smärre dikter av *Lejonkulans dramatiker* utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12: -
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19: -
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i *Lejonkulans dramatik*. 1938. 12: -
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. 7: -
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940. 20: -
25. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50: -
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9: -
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian - Minucius Felix. 1941. 14: -
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15: -
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20: -
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946. 17: -
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12: -
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644-1699. 1948. 8: -
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8: -
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13: -
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13: -
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951. 12: -
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951. 8: 50
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952. 13: -
39. *A. Thomsen*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951. 15: -
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20: -
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952. 15: -
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953. 15: -

43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954. 12: -
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20: -
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954. 18: -
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24: -
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955. 15: -
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955. 18: -
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956. 16: -
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957. 15: -
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957. 20: -
52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957. 25: -
53. *Carl Fehrman*. Liemannos, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15: -
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960. 25: -
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964. 23: -
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1595, 1966. 35: -
57. *Erland Lagerroth*, Selma Lagerlöfs Jerusalem. 1966. 15: -
58. *Gösta Svenaues*, Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968. 40: -
59. *Alf Önnarfors*, Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968. 35: -
60. *Per Wieselgren*, Brev till Georg Stiernhielm. 1968. 50: -
61. *Erland Lagerroth*, Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. 1968. 35: -

Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation). 1947. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658-1679. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Pris häft. 45 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
- Arsbok 1920-1968. (Arsbok 1946 innehåller register 1920-1945.)